ȚARA NOASTRĂ

CVLEGERE DE SCRIERI PE ÎNȚELESVL TVTVRORA DESPRE PAMÂNTVL ȘI POPORVL ROMÂNESC

CONDVSĂ DE
+VASILE PÂRVAN
PROFESOR VNIVERSITAR
MEMBRV AL ACADEMIEI ROMÂNE

VASILE
PÂRVAN

INCEPVTVRILE VIEȚII ROMANE LA GVRILE DVNĂRII

LVCRARE INSOȚITĂ DE DOVĂ HĂRȚI ȘI O SVTĂ ȘI ZECE VEDERI, DE LOCVRI ȘI LVCRĂRI ANTICE

VASILE PÂRVAN
INCEPVTVRILE VIEŢII RO-
MANE LA GVRILE DVNĂRII
S'A EDITAT ŞI TIPĂRIT
DE CVLTVRA
NAŢIONALĂ
BVCVREŞTI 1923

CLIŞEELE MARVAN

Invățații, cari scriu istoria popoarelor, sunt de două feluri: unii, cari din copilărie și până la bătrânețǎ au trăit tot între cărți, iar alții, cari au trăit și viața cea de toate zilele, cu luptele, necazurile, urâțeniile și frumusețile ei, cunoscând în carne și oase *oameni vii* de toate felurile. Istoria scrisă de învățații cărților e foarte bogată și meșteșugită în înșirarea faptelor omenești și mai în totdeauna crede că poate dà fără frică și fără îndoire de sine, pricinile și urmările acelor fapte, așà că avem răspunsuri limpezi la toate întrebările ce trebuie să ne punem, atunci când privim tainica intrețesere a patimilor și gândurilor omenești, singuratice ori de-ale mulțimilor, alcătuind vălmășagul istoriei popoarelor. Dimpotrivă, învățații, cari, alăturea de cărți, cunosc și viața cea de toate zilele, se tem să deà prea repede răspunsuri asupra legăturii și pricinilor faptelor omenești; de multe ori ei mărturisesc neputința lor de a lămurì, de cè s'a întâmplat cutare răsboiu, ori s'a ivit cutare mare meșter de icoane frumoase și de case mărețe, ori de biserici cu totului tot nouă față de cele dinainte, și se mulțămesc numai să spună *cum* a fost, și nu

și *de cè* a fost așà și nu altfel. Și ei fac astfel, pentru că viața nu e așà de limpede, cum se arată în cărți, de fiecare om, după mintea lui, ci e amar de încurcată și neașteptată, cum e și ciocnirea dintre mințile nenumărate și cu totul străine una de alta, ale oamenilor cari alcătuiesc împreună, cu sau fără voia lor, satele, orașele, țările, împărățiile, breslele, lumii acesteia.

Când istoricul cărților vede că pe un anumit loc hrisoavele lui încep dela un veac oarecare înainte să pomenească alte nume de popoare, el scrie: iar dela anul cutare poporul cel vechiu s'a topit, ca negura de razele soarelui, și a început a trăi altul, căci iată, așà scrie în cărțile cele vechi, alcătuite de oameni tot așâ de învățați ca și mine. Dar istoricul vieții se uită larg în lumea dimprejurul lui și vede că popoarele nu se șterg așâ ușor de pe fața pământului, că dimpotrivă, ca buruienile și copacii, cari cresc parecă încă mai năvalnic după câte un prăpăd de foc ori de ape, așâ și neamurile omenești se păstrează pe acelaș pământ cu mare dragoste de brazda pe care din strămoși au arat-o. Iar când se întâmplă de-și mai schimbă portul ori graiul — ori chiar numele — amestecându-se cu frânturi de popoare străine, pe care furtuna răsboaielor le-a aruncat peste dânsele, ele rămân în trupul și în firea lor lăuntrică tot cele vechi.

Povestea începuturilor nației noastre românești a încăput, de vreo sută cincizeci de ani încoace, pe mâna unor învățați străini, cari cetiseră multe cărți

despre noi, dar țara, viața și firea noastră nu le cunoșteau. Și ei au scris așâ cum au găsit în niște istòrii vechi, că acum șeisprezece sute de ani strămoșii noștri daco-romani au plecat, în urma unei porunci împărătești, din țara aceasta ce o locuim între Nistru și Tisa, și s'au dus dincolo de Dunăre până în fundul Balcanilor și nu s'au întors înapoi decât acum șese sute de ani, când adică hrisoavele vechi vorbesc iară de ei, ca fiind aici, în România.

Invățați de-ai noștri, tot cu cărți vechi, au căutat să dovedească drept greșite părerile învățaților străini pomeniți, la cari, cum e firea omenească, slabă de înger, se adăogaseră și mai mulți învățați români. Dar numai cu cărțile nu se poate dovedi nimic hotărît nici de-oparte, nici de alta. Căci aici trebuie întrebată și viața, nu numai cărțile, cari pentru zece veacuri, nù știu să spună mare lucru despre noi în țara noastră de azi.

Ci noi ne-am gândit așà. Să facem o socoteală, cam câți erau strămoșii noștri în veacul al treilea dela nașterea lui Hristos aici, în Dacia lui Traian. Căci avem păstrate în pământ urme multe de sate și orașe din vremea aceea și, după desimea lor, cât și după mărimea fiecăruia, putem măcar așà pe departe să ne dăm cu gândul, cam câți vor fi fost ei, când au primit porunca dela împăratul lor, să treacă dincolo de Dunăre, lăsând pustie frumusețǎ și bogăție de țară, pentrucă împăratul n'o mai puteà apărà împotriva barbarilor dela meazănoapte. Soco-

teala nu e tare grea: căci noi luăm numărul cel mai mic cu putinţă (că de l-am luà mai mic, ar râde chiar şi neştiutorii de săpături la cetăţi vechi) şi aşâ nu putem greşi. Din România de azi erau atunci mai bine aşezate cu oraşe şi sate Transilvania între cele patru ziduri de munţi, Banatul şi Oltenia; în ce priveşte Ţara-Românească dela răsărit de Olt şi Moldova de meazăzi ele erau mai slab locuite şi aveau numai sate; oraşe romane nu erau pe aici. Acum, cele trei ţări numite întâi au o întindere de peste o sută de mii de kilometri pătraţi. Astăzi trăiesc la noi pe un kilometru cam 60 de locuitori. Şi atunci, ca şi azi, la munte populaţia erà mai rară, la câmp însă, mai ales în Oltenia, erà foarte deasă: nu e loc mai de seamă astăzi, unde să nu găsim în pământ şi urme de aşezări romane. Dacă luăm pentru kilometru pătrat numai 10 locuitori (ceeace e prea puţin, dar vrem să nu fie chip, să ni se poată răspunde cu ceva la socoteala noastră), avem pentru Dacia lui Traian un milion de locuitori la anul când a venit porunca să părăsească toţi ţara. Şi să se bage de seamă că n'am socotit niciun locuitor pentru Muntenia nici pentru Moldova, unde de asemenea ştim că au fost destui, după ruinele ce ni s'au păstrat, cum vom vedeà cu amănuntul mai la vale.

Şi zicem noi: dacă milionul ăsta de oameni a trecut tot la meazăzi de Dunăre, cum spun cele vreo două-trei scrieri vechi, după care s'au luat învăţaţii cei noi, atunci nu se poate să nu găsim din-

colo de Dunăre, în ruinele și pe pietrele scrise, ce ni s'au păstrat destul de multe din vremea aceea, semne, că la anul 270 după Hristos populația de acolo s'a înmulțit dintr'odată cu un milion. Dacă nu orașe, măcar sate mai multe, dacă nici sate nouă, măcar lărgirea celor vechi, trèbuie s'o întâlnim în semnele scrise ale vremii aceleia. — Și totuș.

Toate știrile ce avem dela meazăzi de Dunăre: ruine, pietre scrise, cărți vechi cu nume de orașe și sate de atunci, nu arată, afară de botezarea de către Stăpânire a unor bucăți de pământ de aici, cu numele Daciei pierdute, nicio schimbare în anii de după 270. Tot atâtea sate, tot atâtea orașe, tot atâta bogăție și sărăcie, și înainte și dùpă anul așà zisei noastre strămutări. Atunci, unde a intrat mulțimea aceea de oameni? Că nu un milion, ci numai cinci sute de mii, ba chiar și numai o sută de mii să fi fost, și tot s'ar fi păstrat vreo urmă. Căci iată: sunt așezați aici cu deasila, tot prin vremurile acestea, niște barbari *Carpi*, rude cu Dacii noștri, și istoriile vechi ne-au păstrat numele satului lor, cum ne-au păstrat și numele unor sate ale *Sarmaților*, mutați în diferite timpuri la meazăzi de Dunăre. Și tot așà avem păstrate o mulțime de nume de ale satelor dace ori barbare dela meazăzi de Dunăre, precum pietrele scrise ne dau știre bună și dreaptă despre atâtea mutări de popoare dela meazănoapte la meazăzi de Dunăre, încă dinainte de vremea lui Hristos și apoi mereu până în vremile nouă.

Dar istoriile cele vechi n'au scris *ce vedeau*, ci *ce auziau*. Invățații aceia de atunci, scriind și ei numai după cărți nu și după viață, au pus în povestea lor știrea ce li s'a spus la Roma, care erà așâ de departe de Dacia noastră: «Dacia lui Traian a fost părăsită și toți locuitorii ei au fost mutați la meazăzi de Dunăre». Ar fi fost rușine mare și pentru Roma și pentru împăratul care a făcut isprava, să se spuie adevărul, că locuitorii nu s'au mutat, ci au rămas dincolo de hotar, cu barbarii stăpâni peste ei și peste țara și munca lor. Pe urmă însă, cum la meazăzi de Dunăre nu se întâmplase de fapt nimic nou, căci totul fusese numai praf în ochii lumei, firește nimeni n'a mai scris nimic și nici pe pietre, nici în cărți, n'a mai rămas nici o știre despre ceeace ar fi fost să fie viața cea nouă a noastră, în peninsula balcanică. Şi a rămas numai știre despre Romanii cei vechi de acolo, cari erau foarte mulți și au dăinuit acolo, cu tot puhoiul de Slavi ce i-a copleșit, mai ales din veacul al șeaselea înainte. Așâ îi găsim mereu în istoriile vechi, scrise la curtea dela Bizanț, până târziu, în toate țările de acolo: în munții Balcani (în Bulgaria de azi), în părțile Dobrogei noastre, și, mai ales, foarte mulți, în Serbia și Grecia de azi, unde s'au și păstrat încă, subt numele de Români macedoneni.

De altă parte însă și învățații, cari cercetează chipul cum s'a alcătuit limba noastră românească, ziceau, că trebuie să aibă dreptate cei ce spun, că noi

nu suntem aici acasă și că am venit dela meazăzi de Dunăre. Căci, ziceau ei: Românii din Macedonia, Albanezii și Românii din România au trebuit odată să trăiască alăturea, fiindcă limba lor e, sàu aceeași, sàu cu multe vorbe înrudite. Și atunci mulți dintre învățații aceștia au fost de părere că, undeva, prin Serbia de azi, ar fi leagănul nației și limbei noastre.

Două fapte, iară nu din carte, ci din viață, au uitat și acești oameni cu multă știință.

Intâiul e, că granița pusă la Dunăre de împăratul roman, care a părăsit la 270 Dacia lui Traian, n'a fost niciodată ținută cum se cade de Romani dùpă anul acesta. Când erau barbarii mai tari, ei stăpâniau până în Grecia; când erau Romanii mai tari (ca de pildă pe vremea împăratului Constantin cel Mare și a fiilor lui, în veacul al patrulea, ori pe vremea împăratului Iustinian, în veacul al șaselea), atunci se întindeau èi dincoace de Dunăre, stăpânind și în fosta Dacie a lui Traian. Lucrul acesta nu e spus de știrile vechi așà de lămurit, dar se vede bine, din înțelesul adevărat al vieții ascunse în acele știri. Astfel nu e nevoie să mutăm pe strămoșii noștri din Oltenia, din Banat și din Transilvania, tocmai în Serbia ori în Bulgaria, ca să înțelegem de ce limba lor e aceeaș cu a Românilor din Macedonia. Iar cât pentru asemănarea cu limba albaneză, mai e și altă poveste, pe care nu o mai depănăm aici, fiind de-ajuns și ce am spus mai sus. E adică și după

anul 270 aceeași singură țară romană, trăind în aceleași nenorociri, dela munții de răsărit ai Ardealului și pânăla granițele Greciei.

Al doilea fapt uitat este că la începutul veacului al XIII-lea Românii sunt așâ de mulți la meazănoapte de Dunăre și întinși până așà de departe, încât dacă ar fi venit din meazăzi, fie odată cu toții, fie în cete mai mari ori mai mici, din veac de om în veac de om, ar fi trebuit să rămâie însemnare în cărțile vechi (care nu lipsesc pentru părțile și vremile acestea) despre o așâ mare strămutare de popoare. Și dacă mai adăogăm, că ei sunt așezați acum, în veacul al XIII-lea și al XIV-lea, tocmai acolo și numai acolo, unde au fost așezați strămoșii lor, Daco-Romanii, te cuprinde mirarea, cum de n'au greșit după zece veacuri de lipsă de aici, ca să se așeze ceva mai la dreapta, ori ceva mai la stânga. Și iarăș, ce zapis tainic vor fi avut ai noștri cu barbarii din părțile Daciei lui Traian, ca atunci când au venit iară încoace, aceia să se dea binișor la o parte, ca oamenii bine crescuți, care intrând în casă străină în lipsa proprietarului, pleacă îndată, cerându-și iertare, la întoarcerea lui înapoi:

Invățații cărților n'au găsit nimic de mirare în toate aceste lucruri ciudate, care nu se întâmplă în viața popoarelor; căci din cărțile lor ei nu pot aflà, că nimic în istorie nu e ciudățenie sau minune, ci toate faptele și sorții neamurilor cresc după orânduirile firești și cu înțeles cuminte ale oricărei vieți,

lăsate în om și fiară și buruiană aici pe pământ. Atâta de puțin văd și înțeleg oamenii aceștia viața dimprejurul lor, încât unul — dintre cei cari cred, că am fost ca niște țigani rătăcitori cu șatrele, cetind în scrierile vechi, că, după așâ zisa părăsire a Daciei lui Traian (care, firește, n'a fost părăsită decât de slujbașii și armata romană), barbarii cari stăpâniau aici se întorceau regulat, din năvălirile ce făceau peste cei dela meazăzi de Dunăre, cu robi romani,— și-a zis că aici trebuie să fie căutată taina, de cè noi ne aflăm și azi tot în aceleași locuri și numai în aceleași locuri și așà de mulți, în Dacia lui Traian: din robii aceștia trebuie să ne fi trăgând, și, atunci când, pe urmă, ne-am înmulțit, încet-încet, din veac în veac, noi, robii trebuie, să ne fi ridicat împotriva stăpânilor noștri barbari și-i vom fi desființat, făcând țări românești peste tot! Adică ceva asemănător cu robii negri aduși din Africa de Americani și alcătuind azi mare mulțime de popor negru în partea de meazăzi a Statelor-Unite. Ce păcat însă, că nici chiar pilda aceasta nu poate sluji la nimic învățatului nostru, căci iată nici acolo robii aceia, așà de mulți, tot n'au putut întemeià țara și Statul lor.

Ca toate lucrurile trainice, întemeerea nației noastre nu s'a făcut așà dintr'odată și pe neașteptate. Răsboaiele împăratului Traian al Romanilor cu regele Decebal al Dacilor n'au fost începutul, ci încheierea întemeerii poporului nostru. Cele dintâi se-

mănături cu sămânță romană la Dunărea noastră au fost cu două sute de ani mai vechi. Şi atunci când Traian a supus și Dacia, tot malul drept al Dunării, dela izvoare și pânăla vărsarea în Marea Neagră, erà plin de orașe și sate și cetăți romane.

Noi, Românii de azi, suntem nu numai urmașii Romanilor din Dacia, ci, în aceeaș vreme, urmașii, și ca sânge și ca suflet, ai întregei împărății romane de răsărit, care alcătuiâ o singură țară mare, de limbă latină, peste toate ținuturile care astăzi se cheamă: Slavonia, Croația, Dalmația, Bosnia și Muntenegru, Serbia, Ungaria de pe dreapta Dunării, România cu tot cu Dobrogea și, în sfârșit, Bulgaria cea dintre Balcani și Dunăre. Cum am arătat mai sus, Romanii dela Dunăre au trăit în strânsă legătură unii cu alții chiar și după anul 270, când Dunărea a fost, de ochii lumei, făcută iară graniță spre meazănoapte, dar de fapt barbarii au pus mâna pe aproape tot ținutul roman și dela meazăzi de râu. Căci țările de acolo, dela meazăzi de Dunăre, nu se puteau apărâ, dacă Romanii nu mai erau stăpâni în cetatea cea tare transilvană, așezată în stânga Dunării, în inima barbarilor. Doar Traian de aceea cucerise Dacia, ca să poată apărà țările dela meazăzi împotriva Dacilor aspri dela meazănoapte de Dunăre. Impăratul Aurelian părăsind Dacia și-a tăiat toată puterea de apărare a graniței Dunării.

Dimpotrivă, la rândul ei, Dacia noastră nu ar fi putut să fie nici ea, pe vremea lui Traian, cucerită

și apoi apărată, dacă Romanii nu s'ar fi făcut întâi stăpâni deplini pe cele două cetăți mai mici, dar bine așezate în coastele ei: Dobrogea de-a dreapta și ținutul muntos din cotul Dunării ungurești, pe unde este astăzi cetatea Budei (la Buda-Pesta), de-a stânga Daciei lui Traian. Tot așâ, Dacia noastră nu s'ar fi făcut așà de repede romană, numai într'o sută și cincizeci de ani, dacă nu ar fi fost cuprinsă de toate părțile de o lume puternică romană, vorbind bine latinește, cum în adevăr erà lumea veche la Dunărea de mijloc și de jos pe vremea lui Traian, In sfârșit poporul nostru n'ar fi crescut așâ de voinic și de numeros în mijlocul atâtor nenorociri ale năvălirilor și pustiirilor barbare, dacă el s'ar fi rezemat numai pe ținutul roman din stânga Dunării și n'ar fi avut drept temelie a ființei lui și pe toți Romanii din dreapta râului. Așâ cum mai târziu cele trei țări românești din Dacia lui Traian, Ardealul, Moldova și Țara Românească, s'au sprijinit una pe alta, trimițându-și oameni, oști, bogății, cărți de învățătură, și au fost așâ un trup și un suflet, — la fel, în vremile vechi de tot, din veacul întâi și până la sfârșitul celui de al șeaselea, cinci sute de ani încheiate, Romanii din dreapta și cei din stânga Dunării un trup și un suflet au fost.

După veacul al șeaselea barbarii Slavi, venind tot mai mulți, au înnecat încet-încet mai tot ținutul roman din dreapta Dunării, așâ că peste câteva sute de ani nu mai rămăsese din marea și frumoasa țară

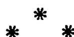
romană de aici decât vreo câteva ostroave românești. Dimpotrivă, dincoace de Dunăre noi Românii ne-am înmulțit tot mai tare, având norocul că barbarii nu rămâneau statornic aici, ci se scurgeau spre meazăzi, lăsându-ne tocmai atâția dintre ai lor, câți puteam noi aduce la firea și la limba noastră, făcându-i Români și crescând astfel și mai tare nația noastră, tocmai așà cum fusese ea așezată aici și întocmită de strămoșii noștri Daco-Romani.

Astfel dară istoria noastră veche este istoria tuturor Romanilor dela răsăritul mării care se cheamă Adriatica. Și mai ales este istoria Romanilor de pe cele două maluri ale Dunării, unde din moși strămoși locuiau, începând cam din Serbia de azi și pânăla Mare, strămoșii noștri, Dacii, numiți așâ de Romani, iar de Grecii dela Marea Neagră numiți Geți.

Dintre țările cari alcătuiesc România de azi, Dobrogea este cea mai veche ca țară romană. Cu mult înainte ca Dacii din Dacia să se facă Romani, Dacii din Dobrogea au început să vorbească latinește, să se închine ca Romanii și să-și facă orașe și sate romane, unindu-se cu civilii și veteranii adevărat romani, — cari veniau din alte părți ale împărăției, să se așeze aici și să întemeieze gospodării statornice, ridicându-și conace frumoase de piatră pe moșiile cumpărate, ori căpătate ca dar împărătesc la noi, în Dobrogea.

Această vechime romană a Dobrogei a fost pricina pentru care, în cărticelele de față, cari vorbesc despre

Țara noastră, adică despre tot ce e pământ și popor românesc, am început a scrie, mai înainte chiar de Dacia lui Traian, de țărișoara aceasta, strânsă între Dunăre și Mare și care în vremea veche s'a numit *Sciția cea mică*, spre deosebire de Sciția cea mare, care începând din Basarabia cuprindeà tot ținutul de meazăzi al Rusiei de azi, dealungul coastei Mării Negre și de Azov.

Dobrogea e o cetate. Zidurile ei sunt malul înalt al Dunării și Mării. Șanțurile ei cu apă sunt Dunărea și Marea. Iar la meazăzi râpele adânci, care despart Dobrogea noastră de Deliormanul turco-bulgăresc, fac a patra lature întărită a măreţului nostru fort de flanc. Ca orice fel de cetate, veche ori nouă, Dobrogea are un mare ținut deschis, pe care-l priveghează și-l apără, de jur împrejurul ei. Care și cât e ținutul acesta?

Călătorul care coboară pe Dunăre, spre Mare, are, începând cam de pe la gura Oltului, în stânga lui o câmpie, care se lățește tot mai tare spre meazănoapte și deasupra căreia ochiul aleargă, de pe înnaltul mal drept al râului, ca deasupra unei mări potolite, pline, în loc de ape, de holde nesfârșite de grâne. Această câmpie nu se oprește la Siret, ci, cu văluriri de dealuri, mai mari ori mai mici, merge îna-

inte prin Moldova de jos şi prin Basarabia de meazăzi până la Nistru (vezi harta I: Dacia Scitică).

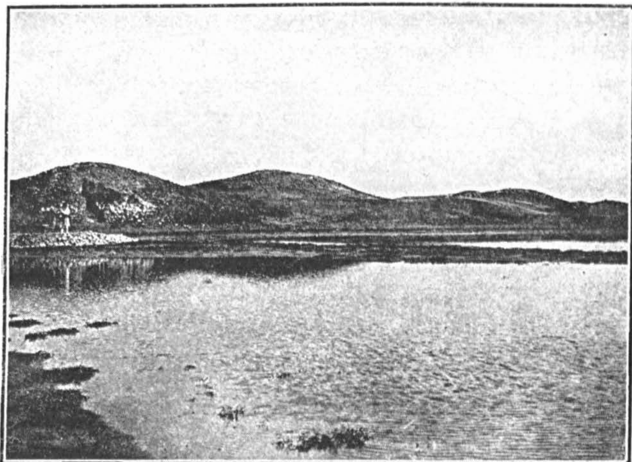

Fig. 1. Vederea laturei de apus a cetăţii HISTRIA la începutul săpăturilor noastre în Iulie 1914: nu se arătau la faţa pământului de cât nişte movile şi valuri de pământ pe care creşteau din belşug buruienele.

Astfel dară, între cele de pe urmă dealuri de meazăzi ale Basarabiei și Moldovei, între dealurile cu podgorii ale Munteniei și între cele de pe urmă prelungiri stâncoase și păduroase ale Balcanului înspre

meazănoapte-răsărit, către Dobrogea, se grănițuiește un mare ținut de șesuri joase ori înalte, bătut toată iarna sălbatic de crivățul rusesc, arse vara până

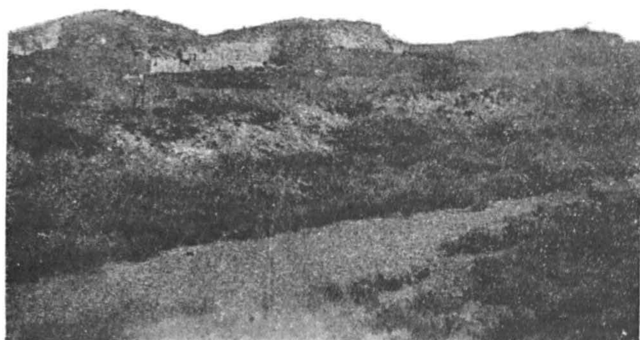

Fig. 2. Vederea aceleiași laturi a cetății HISTRIA, în Iulie 1922, după liberarea deplină de dărâmături și pământ prepus, a zidurilor și turnurilor ei.

în măruntaiele pământului de soarele de secetă, fără apă, fără umbră, un bărăgan nemărginit, sau cum se mai zice, o stepă rusească, în mijlocul țării, pe care în vechime o locuiau Dacii, adică Geții, iar azi Românii.

Fig. 3. Trei idoli de lut ars ai zânei iubirii, AFRODITE (cel dela mijloc gol pe dinăuntru spre a fi umplut cu miresme), găsiți la HISTRIA, unde fuseseră aduși în veacul al VI-lea înainte de Hristos din țările grecești ale răsăritului Mediteranei și dăruiți la templul Afroditei, ce se ridică pe Acropolea din Histria, chiar la malul mării. La muzeul din București.

Şesul înalt al Dobrogei alcătuieşte, în mărginirea lui cu Marea şi cu Dunărea, fortul de pază al întregii câmpii mai joase, care-l înconjură la apus şi la meazănoapte.

Dar Dunărea îngheaţă iarna şi atunci Dobrogea, adică Sciţia Mică (aşà o vom numi mereu mai la vale, când va fi vorba de vremea veche) nu se poate apără de cel care stăpâneşte la meazăzi de Dunăre, decât împreună cu toată câmpia din care face parte — şi să nu se uite că totul împreună e un ţinut de mai bine de 40.000 kilometri pătraţi, — altfel, dacă cel care stăpâneşte în Bulgaria e prea slab şi nu poate supune şi Muntenia şi Moldova cu Basarabia, trebuie să lase şi toată Dobrogea stăpânitorului din stânga Dunării.

Aşà a fost întotdeauna şi aşâ e şi în vremea noastră. Şi aceasta nu e din voinţa oamenilor, ci pentru legile, pe care firea pământului unde ne aşezăm ni le scrie, spre păstrare neştirbită. Căci iată, dacă luăm seama cât plouă în Dobrogea noastră şi ce vânturi bat mai des şi ce fel de ierburi şi copaci cresc şi ce fel de vite se pot hrăni aici şi ce oameni s'au aşezat aici, cu, sau mai ales fără voia diferitelor stăpâniri, atunci ni se arată limpede că Dobrogea a fost întotdeauna o bucată din ţinutul dela meazănoapte, iar nu, precum ar păreâ dacă te uiţi cum curge Dunărea, din ţinutul dela meazăzi de fluviu. Lucrul acesta l'au băgat de seamă şi cei vechi şi de aceea au numit-o Sciţia cea mică, faţă de cea-

Fig 4. Altă vedere, mai amănunțită, a două din figurile de lut ars ale Afroditei, arătate în ilustrația nr. 3.

laltă Sciţie, mare, care erà în Basarabia şi în Rusia de azi. De fapt, din cele mai vechi timpuri au locuit în Dobrogea şi au stăpânit-o — alăturea de puţini Sciţi şi de alte neamuri călătoare pe aici — Dacii noştri din Dacia, aşà cum mai târziu au stăpânit-o voevozii Ţării-Româneşti şi pe urmă noi, cei de azi.

Impăraţii romani văzând firea ciudată a ţării acesteia, care nu se puteà de fel legà cu ţinutul de meazăzi, au despărţit-o ei singuri de ţara care se chemà Tracia (azi Bulgaria de răsărit) prin şanţuri şi valuri mari, trase dela Dunăre până la Mare, cam între Cernavoda şi Constanţa de azi. Sciţia Mică se întindeà fireşte mult la meazăzi de linia aceasta, tocmai până unde sunt azi Silistra, Bazargicul şi Balcicul nostru, dar Romanii nu voiau să se lase biruiţi, decât pe jumătate, de pământul acesta, îndărătnic legat cu oamenii dela meazănoapte de Dunăre.

Dar nu numai aici oamenii s'au supus firei pământului. Ci şi în Muntenia şi Moldova cu Basarabia. Şi acolo ei au despărţit cu şanţuri şi valuri mari de pământ câmpul acela ars de soare şi uitat de ploi, care am spus că făceà o singură ţară aspră cu Dobrogea, cetatea ei. Aşâ că dacă ne uităm pe o hartă a rămăşiţelor romane, vedem închisă cu valuri şi şanţuri de jur împrejur toată ţara de peste 40.000 de kilometri, de care spuneam altădată că s'ar puteà numi Dacia Scitică: «Dacia», fiindcă e locuită de Dacii noştri, «Scitică», fiindcă seamănă, ca

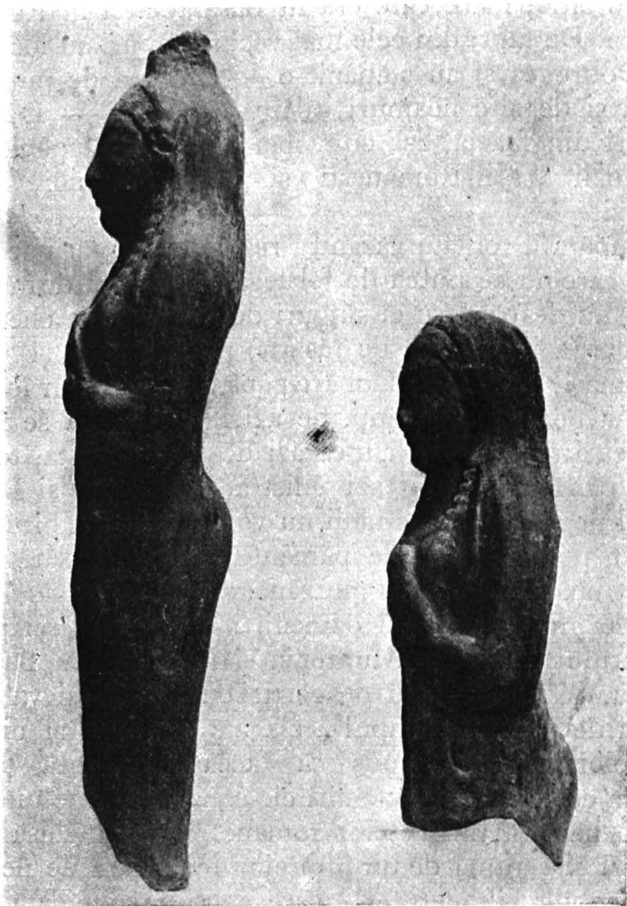

Fig. 5. Vederea din profil a figurilor din ilustraţia nr. 4.

fel de traiu necăjit, cu ţara cea mare scitică dela răsărit de Nistru (vezi harta I).

Domnii Ţării-Româneşti în veacul al XIV-lea şi al XV-lea au ascultat de aceleaşi legi ale pământu-

Fig. 6. Chipuri de lut ars, din veacul al VI-lea înainte de Hristos, găsite la HISTRIA şi înfăţişând în dreapta pe zâna iubirii, AFRODITE, şezând pe tron, cu o porumbiţă în mâna stângă; la mijloc un cap foarte frumos, se pare dela o statuă la fel; iar în stânga ilustraţiei, o sirenă (pasăre cu cap de femee). Acum la Muzeul Naţional din Bucureşti.

lui scitic, atunci când s'au întins cu stăpânirea lor pe fâşia aceea îngustă din Moldova şi Basarabia de jos, tot cam pânăla valul basarabean de meazăzi, şi, de altă parte au luat în stăpânirea lor Silistra

cu ținutul pânăla «Marea cea Mare». Când pe urmă Turcii au fost mai tari ca noi și au luat Dobrogea, ei nu s'au putut oprì acolo, ci, iarăș, au luat și tot malul stâng al Dunării, în Muntenia și în Moldova de

Fig. 7. Văscior de lut ars, numit ARYBALLOS, pentru pus miresme, fabricat la Corint, poate încă din al VII-lea veac înainte de Hristos și adus la HISTRIA unde l-am găsit împreună cu o mulțime altele de acelaș fel în ruinele templului Afroditei. La muzeul din București împreună cu vasul din fig. 8.

Fig. 8. Văscior de lut ars, numit AMPHORIDION, pentru miresme, fabricat la Corint și adus de acolo la HISTRIA în sec. VI în. de Hr. unde a fost găsit de noi în ruinele templului Afroditei.

meazăzi și apoi, împreună cu Tătarii, au făcut din Dobrogea iar o Sciție mică, adică acum o Tatarie mică. Iar «Dacia Scitică» a fost, iară și iară, împreună, subt acelaș stăpânitor.

Această stare de lucruri s'a adeverit încăodată chiar în zilele noastre, când desfășurarea operațiilor militare ale răsboiului celui mare a fost în părțile noastre întocmai ca acum două mii de ani, când se

băteau Dacii cu Romanii. Impotriva duşmanului dela meazănoapte-răsărit (în locul Dacilor eram noi, Românii), Impărăţiile din mijlocul Europei: Germanii, Austriacii şi ceilalţi (înfăţişând oarecum acţiunea vechiului imperiu roman) trebuiau să cucerească în cel mai scurt timp, ca baze de operaţie neapărate, Transilvania şi Dobrogea. Falkenhayn ajunse la Carpaţi fără să-i poată multă vreme trece. Mackensen ajunse cam până la valurile romane din Dobrogea şi acolo fu înţepenit în tranşee de ai noştri. Când linia nesfârşită — toţi Carpaţii la meazănoapte şi toată Dunărea la meazăzi — apărată de ai noştri, fu ruptă în Oltenia lângă pasul Vulcan, adică într'un punct unde şi Traian luptase greu cu Dacii, — linia a doua de stăruire a noastră împotriva pu-

Fig. 9. Taler de lut ars (PINAX), cu podoabe zugrăvite în negru pe câmp roşu, fabricat la Rodos ori în Ionia şi de acolo adus la HISTRIA. Veacul al VI-lea înainte de Hristos. Găsit la templul Afroditei. La muzeul din Bucureşti.

hoiului dușman a fost tocmai aceea pe care o vedem pe harta veche a rămășițelor romane

Fig. 10. Vas mare de apă (HYDRIA), cu podoabe negre pe câmp galben, fabricat la Samos și de acolo adus la HISTRIA. Veacul VI în. de Hr. Găsit la templul Afroditei. La muzeul din București.

în țara noastră, adică pe unde sunt valurile de pământ dela răsăritul Oltului, cu prelungirile spre

Câmpulung și spre Giurgiu (vezi harta I), iar în Dobrogea am cercat a ne ține cu orice preț mereu tot vechea linie a valurilor romane. Bătălia cea mare dela apus de București, către sfârșitul lui Noemvrie (începutul lui Decemvrie) 1916, a fost dată de ai noștri oarecum pentru a păstrà acea graniță romană dintâi, către ținutul «daco-scitic», iar de Nemți pentru a rupe și linia aceasta încă prea lungă și a ajunge la Siret și gurile Dunării, adică la cea de-a doua graniță romană, după cucerirea întregului pământ «daco-scitic»: pânăla valurile romane din Moldova și Basarabia de jos. In adevăr linia Siretului și a Dunării basarabene, apărată eroic pânăla capătul răsboiului de vitejii noștri, chiar dùpă trădarea rusească, este cam această margine a Daciei Romane spre meazănoapte-răsărit, cu tocmai acea îngustă fâșie de pământ mai mult spre meazănoapte, pe unde trecea drumul de legătură între Dacia lui Traian și Sciția Mică, dealungul Trotușului și Siretului, și pe unde se duceà ceealaltă cale dreaptă, spre Cetatea Albă, în vechime numită Tyras, și ținutul ei, ocrotit de împărații Romei, sub numele de «țara adăogată Mesiei» (ad Moesiam).

Cele două rânduri de valuri, dintre Siret și Nistru, în Moldova și Basarabia, nu sunt decât un fel de îndoire și întreire a graniței Dunării, întocmai ca valul dela Ploiești față de linia Carpaților, ca valul dela Alexandria față de linia Dunării și ca valul dela Pitești față de linia Oltului.

Fig. 11. Una din cele două toarte ale căldării de aramă (CRATER) — cu capete de Sileni — găsite într'o movilă antică la Bălănoaia în judeţul Vlaşca. Azi în Muzeul Naţional din Bucureşti.

«Dacia scitică» între cele patru linii de valuri antice, e, cu toată uscăciunea ei, o ţară foarte roditoare. Şi dacă e drept că seceta ameninţă în fiecare an cu prăpăd munca plugarului, iar o oaste mai mare nu poate trece prin bărăganul acesta fără margini pentru că e în primejdie de a murì de sete (aşà au păţit cu cinci sute de ani înainte de Hristos Perşii lui Dariu cel Mare, şi cu trei sute de ani înainte de Hristos Grecii şi Tracii lui Lisimah),—nu e mai puţin adevărat că oamenii locului, adică Dacii noştri de pe vremuri, deprinşi cu asprimea locurilor şi cu toanele vânturilor

Fig. 12. Stampilă de pe o mânuşe de ulcior (amforă) adus tocmai din Grecia, găşit la TYRAS de Paul Nicorescu. Muzeul din Bucureşti.

și ploilor, știau să ridice pe șesurile acestea mare bogăție de holde și de aceea, ei fiind totdeauna în partea locului și totuș totdeauna putând

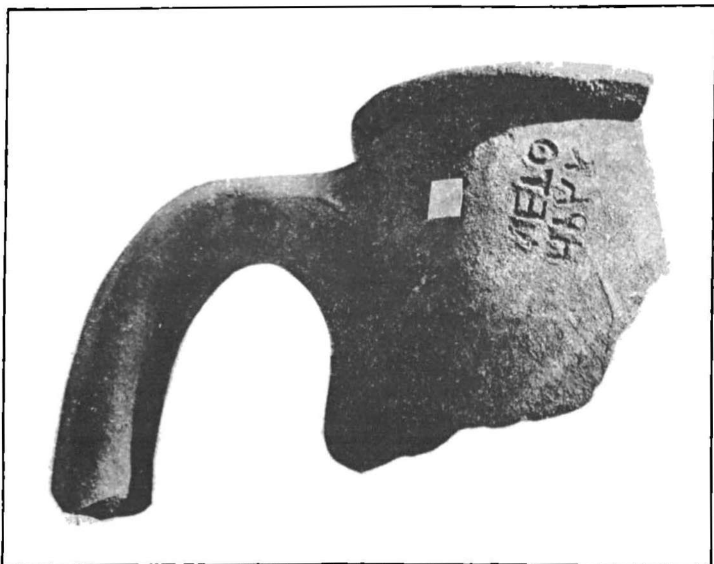

Fig. 13. Intipăritură de ulcior cu două toarte (amforă), făcut la noi, în vreun oraș al Mării-Negre, mai de vreme de anul 360 înainte de Hristos. Găsit tot la TYRAS.

fugì la munte, erau neîncetat o primejdie pentru ținuturile romane dela meazăzi de Dunăre. Din pricina aceasta Romanii au suferit aproape două veacuri năvălirile Dacilor, fără să poată să-i biruiască.

De-abia când s'au gândit să cuprindă toată Dacia, au pornit pe drumul cel drept, de adevărată potolire a ținuturilor neastâmpărate daco-scite.

Fig. 14. Vederea valurilor și șanțurilor cari apărau spre apus cetatea HISTRIA.

O piatră scrisă de pe la anul 50 după Hristos, găsită la Tivoli lângă Roma, ne înșiră numele tuturor barbarilor, cu cari aveau de luptat în vremea asta Romanii în părțile Daciei scitice: în afară de Dacii localnici și de Sciții vecini, mai erau Bastar-

nii, Roxolanii şi Sarmaţii. Alte pietre scrise şi cărţi vechi ne pomenesc în timpurile următoare, în al doilea veac după Hristos, pe Costoboci și pe Carpi,

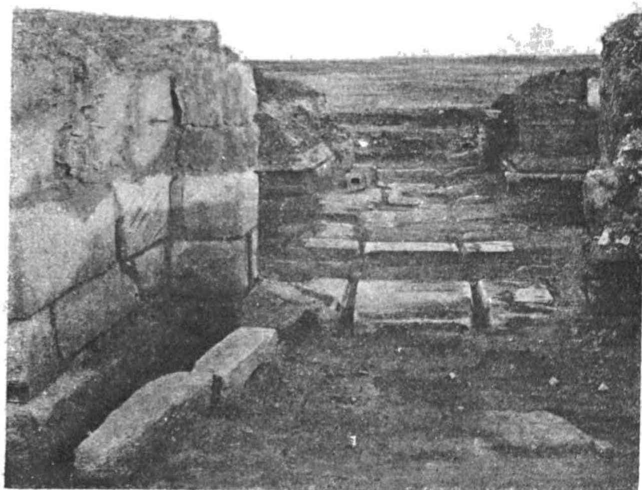

Fig. 15. Poarta cea mare dela HISTRIA, văzută din afară spre lăuntrul cetăţii (încă nesăpat).

cari erau tot Daci, dar de prin părţile de mează-noapte ale Basarabiei şi Moldovei de azi, — iar începând cu veacul al III-lea, ajung prin părţile Rusiei de meazăzi Goţii, de neam german, cari fac pră-

păd tot mai mare în Dacia și în Sciția Mică și silesc pe Aurelian să lase chiar în părăsire toată țara romană dela meazănoapte de Dunăre.

Fig. 16. Poarta cea mare a cetății HISTRIA. Vedere luata din oraș spre câmp. Se văd în pavajul de piatră și marmoră urmele de roată, iar pe dreapta pietrele de canal. Intrarea erà apărată de patru turnuri, două pe din lăuntru și două pe dinafară.

Șanțurile și valurile din Moldova, Muntenia și Dobrogea au fost ridicate de localnici și de armata romană, pentru a slujì nu atâta ca apărare, cât mai ales ca o amenințare polițienească, arătând hotarul până

la care Romanii îngăduiau ridicarea și bătaia valurilor năpraznice, ale mării barbare dela meazănoapte, fără încetare turburată de furtuna patimilor și neorânduielii lăuntrice.

* * *

Care au fost începuturile vieții romane în acest ținut așà de îndepărtat de Roma și de binefacerile păcii romane, înfloritoare în toate celelalte țări mai dinlăuntrul împărăției?

Granița romană spre meazănoapte ținând aproape peste tot linia apelor mari de aici, Rinul și Dunărea, mergeà foarte neregulat, lăsând din loc în loc bucăți mari de pământ barbar să intre ca niște peninsule în lăuntrul mării romane: așà erà cuiul barbar german, care intrà adânc în trupul împărăției între cursul de sus al Dunării și cursul Rinului alsacian, pe unde e astăzi Baden-ul, Württemberg-ul și Bavaria; tot așà erà ținutul dintre Dunăre și Tisa, ba chiar pânăla munții Apuseni, nu numai înainte, ci și după cucerirea Daciei; însfârșit la fel erà câmpia munteană și moldo-basarabeană, numită aici de noi stepa daco-scitică, și care, de asemenea, chiar după cucerirea Daciei n'a fost colonizată, nici ocupată cu armată la fața locului, ci numai folosită pacinic de agricultorii și negustorii romani. Impăratul Traian a mai netezit granița și la Rin și la Dunăre, înlocuind linia strâmbă a apelor cu linii drepte, trase și întărite de mână omenească. Dar au rămas locuri

multe și mai ales în părțile germane (până în fundul Boemiei) și daco-scitice (până în Galiția și Polonia), unde plugarul și negustorul, ori măcar negustorul

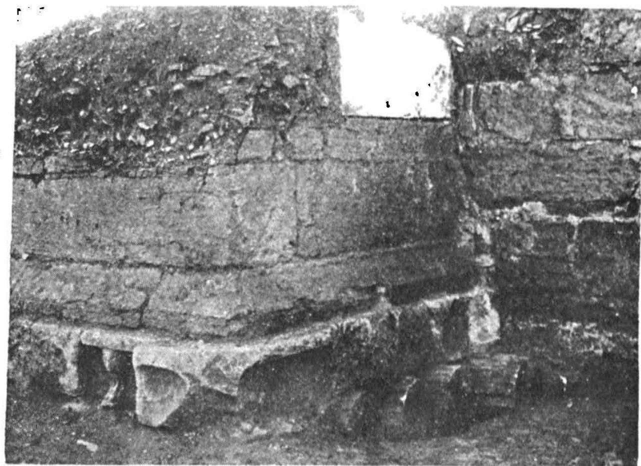

Fig. 17. Vederea turnului din lăuntru din stânga al porții celei mari. Se văd jos stâlpi de marmoră dela o frumoasă clădire mai veche, întrebuințați ca material la zidirea întăriturilor cetății.

roman, au pătruns,—de altfel ca în toate părțile unde erà chip de lucrat cu câștig, ca de pildă în Africa, dincolo de hotarele Numidiei și Mauretaniei, în Asia dincolo de hotarele munților Sirieni și ale Eufratului, către Palmira, Amida și chiar pânăla Ctesi-

fon, — și au dus cu ei omenia romană, limba romană, interesele romane, — chiar atunci când răsboaie aprige se purtau între Impărăție și ținuturile

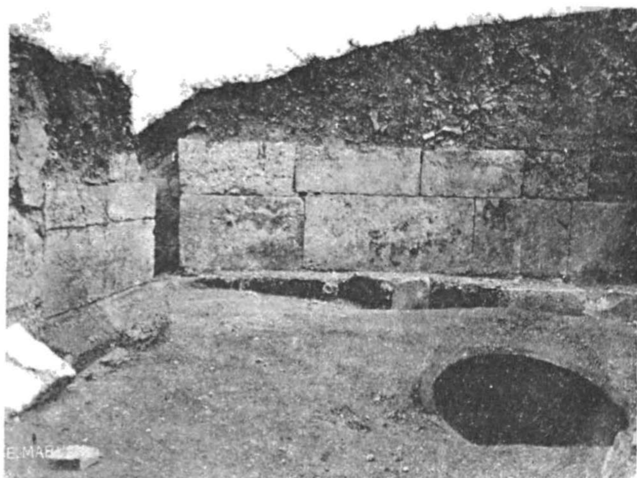

Fig. 18. Vederea colțului dintre turnul de poartă de meazăzi al HISTRIEI și latura de apus a Cetății: se vede o portiță chiar în colț, iar în față un uriaș ceaun de pământ ars, care servià pentru ținerea proviziilor într'o locuință romană aciuată aici, afară din cetate, dar între zidurile ei, oarecum la umbra lor, — în timpurile necăjite ale năvălirilor barbare (din secolul al III-lea încoace).

acelea streine, unde ei se așezaseră, — trecând firește necontenit prin primejdia de a fi uciși de localnici, cum li s'a și întâmplat de atâtea ori în Gallia ori în Asia Mică.

Istoria politică nu vorbeşte în părţile Daciei scitice decât de nesfârşite răsboaie şi năvăliri, aşà încât ar fi

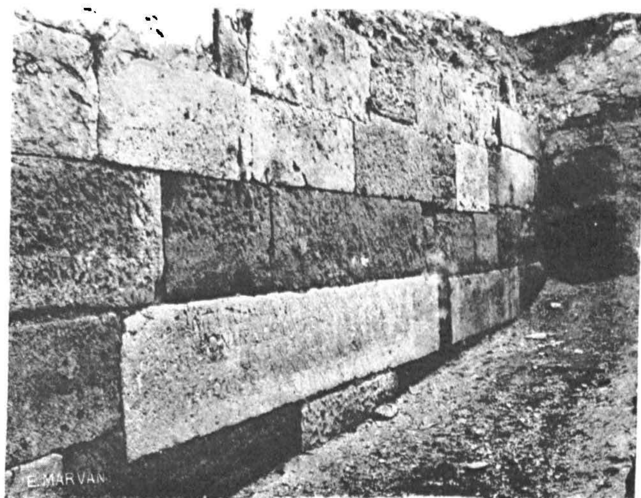

Fig. 19. Una din «curtinele» (bucata de zid dintre două turnuri) de pe latura de apus a Cetăţii HISTRIA. Jos în zid se vede o piatră scrisă, foarte mare: e o închinare făcută împăratului Antonin cel Cuvios de Histrieni in a. 139 — 151, pe o mare clădire ridicată în cinstea lui. Fotografia noastră e luată înainte de războiu. Astăzi în locul acestui zid frumos nu se poate vedeà decât o ruină urită: Bulgarii au dărâmat zidul în 1917 spre a scoate piatra scrisă şi a o duce în Ţara lor: pe urmă însă au lăsat-o pe loc, pe semne fiind prea grea.

să credem că acest «drum al neamurilor» a fost deşert de orice viaţă, ca un adevărat drum bătut, pe care nu-i decât piatră şi praf. Adevărul e însă toc-

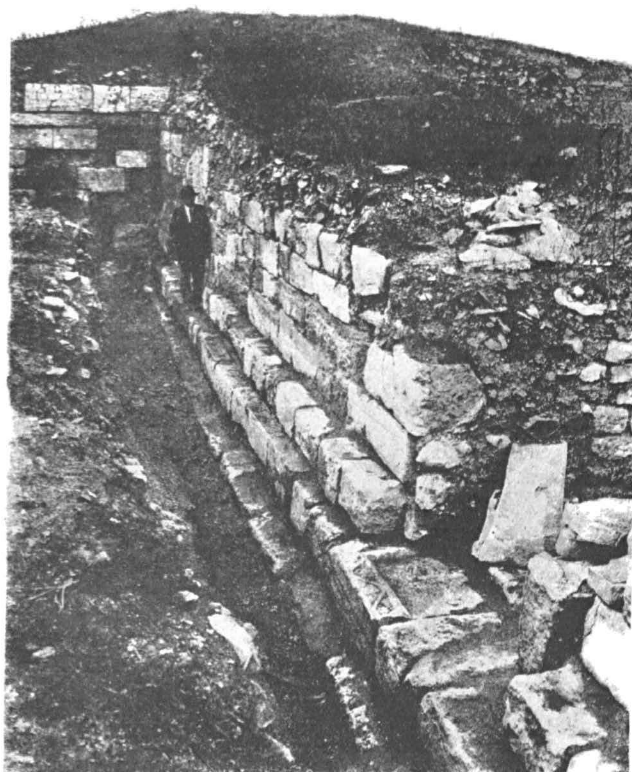

Fig. 20. Latura de meazăzi a Cetăţii HISTRIA. In pragul portiţei din dreapta figurei se vede jos o piatră scrisă ca treaptă de prag: e piatra de mormânt a tatălui unui subofiţer din escadronul al II-lea al ARABACILOR, care-şi aveà garnizoana la CARSIUM (Hârşova).

mai dimpotrivă. Tot timpul întunecat, numit «vârsta mijlocie» a istoriei Europei, și nu mai puțin în timpurile mai nouă, și apoi, firește, până azi, viața romană n'a încetat o clipă a înflori în această câmpie uscată, așâ de oropsită și de cer și de oameni. Insuși numele marei noastre ape, pomenite în atâtea cântece bătrânești, de vitejie ori de jale, *Dunărea*, s'a statornicit pentru noi aici, în acest ținut daco-scitic, unde alăturea de alte ape mai mici, cu nume asemănătoare, dar azi pierdute (Naparis, Sagaris, Magaris) se ziceà măreţului nostru râu *Dunaris*, de unde numele *Dunăre* de azi, pe care niciun alt popor în afară de noi nu-l mai spune, și de aceea învățații multă vreme n'au știut să-i deà de rost și să-i lămurească începutul.

Când Grecii din marea cetate a Miletului, în Asia Mică, au început, acum 2600 de ani, în veacul al VII-lea înainte de Hristos, să trimeată coloniști pe malurile daco-scitice ale Mării Negre, ei au întemeiat cele dintâi două târguri mai însemnate ale lor, Histria și Olbia, lângă gurile Dunării și la gura Niprului. (Vezi în fig. 1 și 2 cetatea Histriei, iar în figurile 3—10 vasele și chipurile de lut din veacul al VII-lea și al VI-lea înainte de Hr., găsite de noi la Histria). Ei și-au ales în așà fel locul de așezare nu numai pentru pescuitul foarte la îndemână și deosebit de bogat în bălțile și pe cursul unor ape așâ de mari, sau pentru comerțul de grâne, cumpărate foarte ieften dela Daco-Geții noștri și dela Sciți, și

vândute apoi cu preţ bun în Grecia, unde erà lume multă şi pâine puţină, — ci şi pentru nevoia de a străbate cât mai adânc în ţinuturile barbare pe calea

Fig. 21. Una din «curtinele» de apus (bucată de zid între două turnuri) ale cetăţii HISTRIA: se văd jos înşirate la rând pietrele lucrate (mai au şi pisania pe ele) dintr'o mare clădire închinată de Histrieni în cinstea lui Antonin cel Cuvios în anul 155 d. Hr.

marilor râuri, care erau şi atunci, cum sunt şi azi în atâtea părţi ale lumii, singurele *drumuri*, pe care se poate pătrunde înlăuntrul ţărilor încă rămase înapoi, ori deadreptul sălbatice.

Să vedem câteva dovezi hotărîtoare pentru această pătrundere a Grecilor pe Dunăre în sus, ba chiar pe râurile care se varsă în ea.

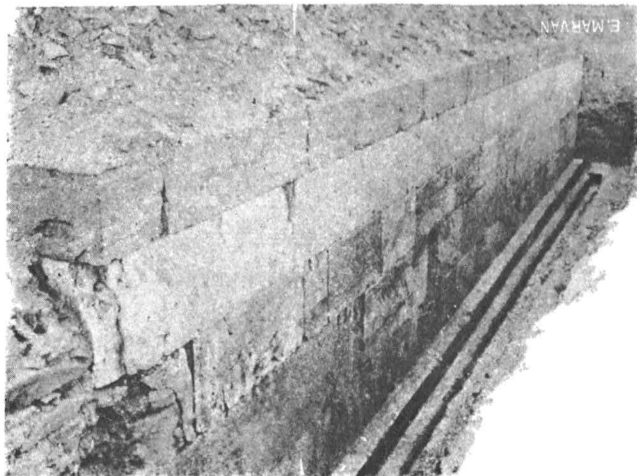

Fig. 22. Vederea laturei de apus a turnului celui mare, de pe latura de apus a cetății HISTRIA. Pe din lăuntru turnul e păstrat până la înălțimea de șapte metri.

La gura Siretului, adică între Brăila și Galați, porturile care chiar azi sunt capete ale drumurilor de Mare, primind nemijlocit întregul negoț, pe care Marea Neagră ni-l leagă cu țările și mările mai depărtate, se găsesc multe urme dintr'o așezare stră-

veche, lângă cetatea romană dela Bărboși. In cimitirul acestui târg antic s'au găsit văscioare de lut ars — numite de cei vechi *lecythi* și întrebuințate

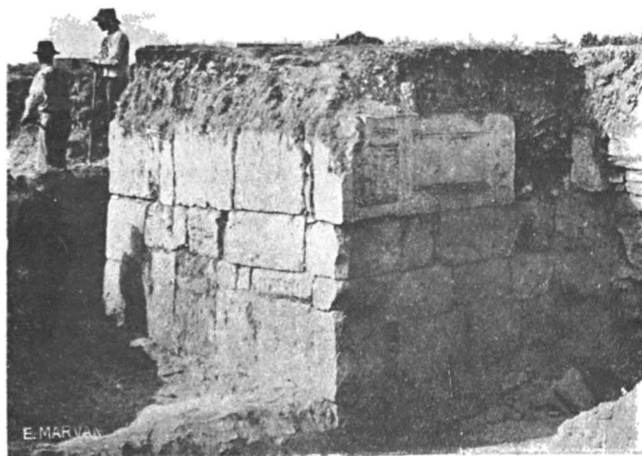

Fig. 23. Stâlpul din lăuntru, din stânga, al porții de meazănoapte dela ULMETUM. Se vede intrebuințată în zid o piatră de mormânt ca material de construcție.

numai pentru slujba morților, — frumos lucrate și zugrăvite cu chipuri, — unele având pereții lor roșii, iar figurile negre, și fiind cele mai vechi, înapoi dincolo de anul 500 înainte de Hristos, iar altele având pereții zmălțuiți negru, și figurile

lăsate în roșu, în coloarea adevărată a lutului ars, și fiind din anii 500—400 înainte de Hristos. Tot aici s'au găsit, de asemenea în morminte, și niște chipuri mici omenești, de pământ ars, închinate ca

Fig. 24. Laturea de meazănoapte a cetății ULMETUM cu începutul turnului de colț, în peretele căruia se văd pietre scrise folosite ca material.

dar morților și având o vechime tot așà de mare. Iată dară după semnele acestea câștigată știrea sigură, că încă din veacul al VI-lea înainte de Hristos Grecii se așezase pentru comerțul lor și locuiau statornic și la gura Siretului.

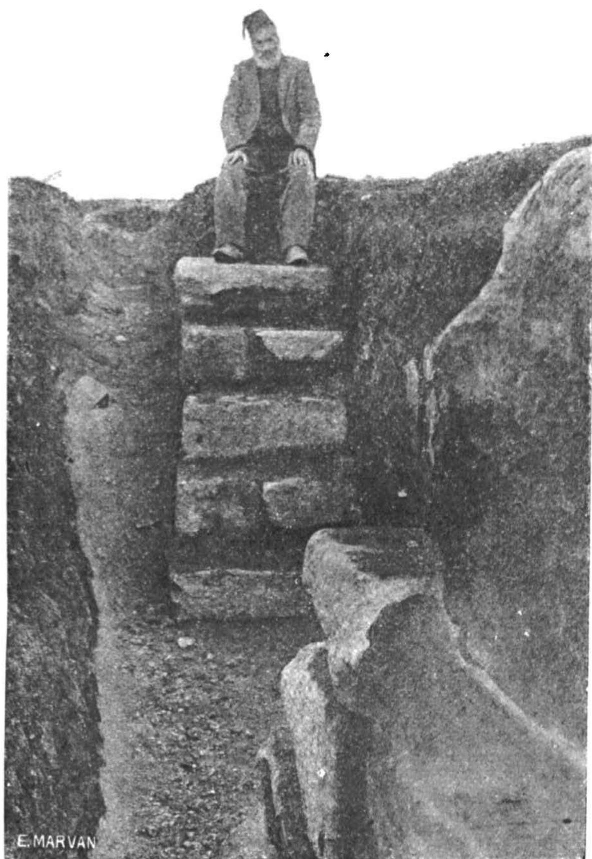

Fig. 25. Una din scările care duceau sus pe zidul de apărare al cetății ULMETUM, tăiată chiar în zidul cetății, care erà gros de aproape trei metri.

Dar încă mai adânc în ținutul dacic, la vărsarea Trotușului în Siret, pe drumul care mergeà dela gura Siretului pe Siret și Trotuș în sus, iar apoi pe la Oituz în Transilvania de răsărit, e o altă veche

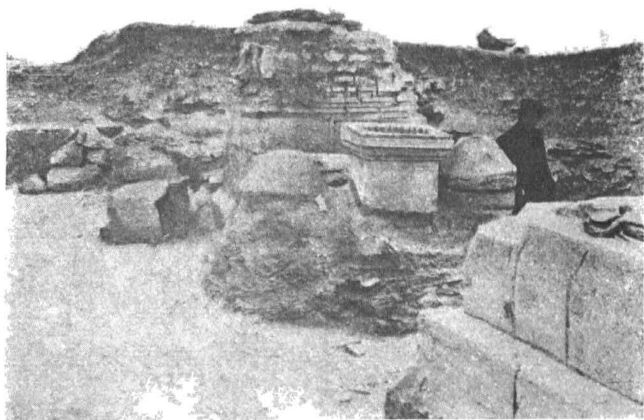

Fig. 26. Vedere din turnul cel mare al cetății ULMETUM, cu râșnițele de măcinat grâul, găsite la locul lor.

așezare, la Poiana, unde, printre multele cioburi de oale antice, s'a găsit și un mare ulcior, cu două toarte, întreg (în vechime se chemà amforă) și care poartă pe una din mănușe pecetea întipărită adânc, întocmai

ca în ceară, a fabricei statului grecesc Thasos, din insula cu acelaş nume. Se vede în locul ştampilat foarte bine chipul eroului grec socotit ca mântuitor, Hercule, cu un genunchiu în pământ, trăgând cu arcul, iar deasupra figurei, literele greceşti *ΘΑΣΙΩ[Ν]*; după chipul zeului şi după înfăţişarea literelor, amfora c, cel mai târziu, din veacul al III-lea înainte de Hristos. Deci şi comerţul făcut de Greci în aceste părţi, cu untdelemn ori vin adus în astfel de ulcioare tocmai din Grecia şi vândut pe grâne, pe piei, ori chiar pe robi voinici şi roabe frumoase, Dacilor noştri, e cel puţin aşà de vechiu ca amfora arătată. Dacă ne gândim însă că

Fig. 27. Unul din cei doi stâlpi de piatră dela HISTRIA cuprinzând graniţele, drepturile şi privilegiile Histrienilor, dăruite de împăratul Claudiu şi întărite de împăratul Traian. Găsit la poarta cetăţii. Muzeul din Histria.

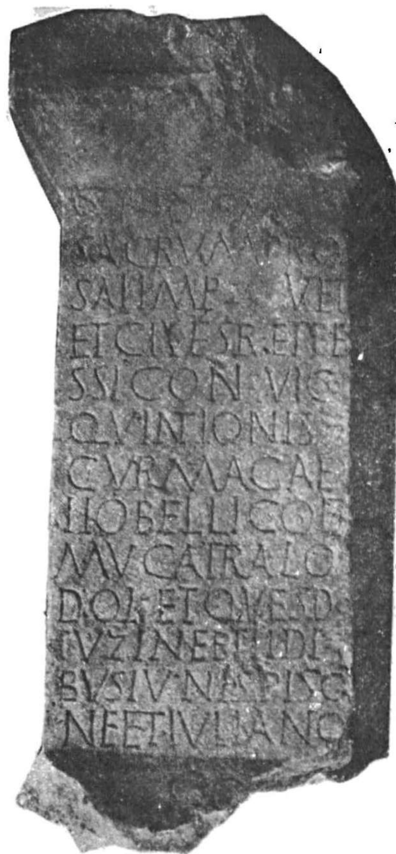

Fig. 28. Altarul închinat de Romanii și Bessii din satul lui QUINTIO lui Jupiter cel prea Bun și prea Mare în ziua de 13 Iunie anul 175 d. Hr. Muzeul din Histria.

robii Daci și Geți erau în veacul al IV-lea așà de mulți la Atena, încât poetul grec Menandru, în comediile sale, numește pe robi tocmai cu numele de Dacul (*Δᾶος*) și Getul (*Γέτας*), înțelegem că negoțul cu robi daco-geți trebuie să fi fost pe Dunăre în sus, încă mai vechiu decât veacul al IV-lea. — Și pe drumul acesta — al Dunării și Siretului — spre Ardeal, bătut de Greci spre a-și vinde marfa, coborau și Dacii noștri către gura

Siretului şi către Mare, nu în totdeauna cu gânduri prieteneşti. Aşà avem o ştire dela anul 15 după Hristos, cu însemnarea că Dacii Appuli, dela Alba Iulia, care atunci se chemà Apulum, au năvălit tocmai pe drumul acesta aşà de scurt, în Sciţia Mică şi au prădat-o. Fireşte, Romanii, când au cucerit Dacia, au orânduit şi întărit numai decât acest drum, ridicând cetăţi de pază atât la Bărboşi cât şi la Oituz şi făcând întăritură mare de pământ la Poiana şi val cu şanţ de apărare dela Adjud şi pânăla Folteşti (vezi harta),

Fig. 29. Altar închinat de Romanii şi Bessii din satul lui Quintio lui Jupiter cel prea Bun şi prea Mare la 13 Iunie 169 d. Hr. Muzeul din Histria.

Fig. 30. Ce se mai vede azi din monumentul de biruință închinat de împăratul Traian în anul 109 zeului Marte Răsbunătorul, lângă satul Adamclissi din Dobrogea, ca mulțămire pentru biruința împotriva Dacilor.

iar de acolo peste Prut, până spre Cetatea Albă și Tighina.

De altă parte la Bălănoaia, în județul Vlașca, deci încă mai adânc pe Dunăre în sus, în ținut dacic, țăranii au găsit într'o movilă (cum se văd atâtea în câmpia Țării-Românești, în Moldova, în Basarabia și, încă mai multe, în Dobrogea: toate sunt morminte de ale strămoșilor noștri daco-sciți și apoi daco-romani și e păcat să fie săpate și stricate) un fel de căldare întinsă de aramă, cu două toarte foarte frumos lucrate, în chip de capete de zei de aceia bărboși și cheflii ai Grecilor, numiți Sileni (vezi fig. 11), tovarăși de petrecere ai zeului vinului, Dionysos. Vasul acesta, numit la Greci *crater*, se întrebuință pentru a amestecă vinul lor, prea tare, cu apă, înainte dc a-și turnà în cupe ori pahare. Firește craterul nostru de aramă, care, după cum e lucrat, se vede că a fost făcut în vreun oraș din partea Asiei Mici, numită Ionia, cam tot prin veacul al cincilea înainte de Hristos, a fost cumpărat de un dac de-al nostru dela negustorii greci, spre a-i sluji și lui la zile mari, pentru ospățul în cinstea zeilor și, înainte de toate, chiar a zeului vinului Dionysos (care erà de altfel un zeu de-al strămoșilor noștri Traci și dela ei trecuse la Greci) [vezi fig. 68], — iar când proprietarul a murit i l'au dat în mormânt ca lucru scump, cum erà obiceiul, de a se face astfel de daruri și închinări morților, în vremea veche la toate popoarele.

Fig. 31. **Piatra de mormânt a primarului CAPIDAVEI, Gaiu Iuliu Quadrat. Fața cu pisania. La CETATEA ULMETUM.**

Fig. 32. **Piatra lui Quadrat. Faţa din stânga, cu păstorul şi copacul înflorit.**

Fig. 33. **Piatra lui Quadrat. Faţa din dreapta, cu icoana zeului SILVAN şi cu vederea ţăranului care ară.**

Ceva mai spre răsărit, la Spanţov lângă Olteniţa, s'au găsit, cam pe unde va fi fost şi aşezarea romană, care s'a chemat în veacul al patrulea după Hristos *Constantiniana Daphne*, un ulcior, adică amforă, cu pecetea de fabrică din Rhodos (v. d. p. în fig. 12 şi 13 peceţi de acestea pe vase, găsite la Tyras), după toate semnele, adusă încoace cu vin ori cu uleiu în veacul al III-lea, sau, cel mai târziu, al II-lea înainte de Hristos. Aşà cum dela Hârşova (anticul *Carsium*), avem chiar mai multe, din aceleaşi vremi, atât din insula Rhodos cât şi din insula Cnidos, ajunse tot cu vin ori uleiu pe la Dacii noştri.

O adevărată ţară geto-greacă întâlnim apoi în ţinutul bălţilor Dunării şi Mostiştei, cuprinzând atât malurile înalte ale râului şi lacurilor, presărate cu aşezări străvechi, începând din vremea armelor şi uneltelor de peatră (cu trei mii de ani înainte de Hristos), cât şi însăşi balta Dunării, cu insulele şi tăpşanele ei, pe toată întinderea dintre Olteniţa şi Gura Ialomiţei.

Tot ţinutul e plin de «grădişti», unele vechi de tot şi apoi părăsite, altele însă locuite mereu şi în mia dintăi de ani înainte de Hristos, deci în timpul curat grecesc, şi, nu mai puţin, în vremea romană, de după Hristos. Pomenesc acum numai ca pilde aşezările de la Sultana, lângă odaia Vlădichii, pe Mostiştea, de la Piscul Coconilor, tot acolo, de la Grădiştea Mare în balta Dunării, la meazăzi de satul Mănăstirea, ori dela Vărăşti, în la-

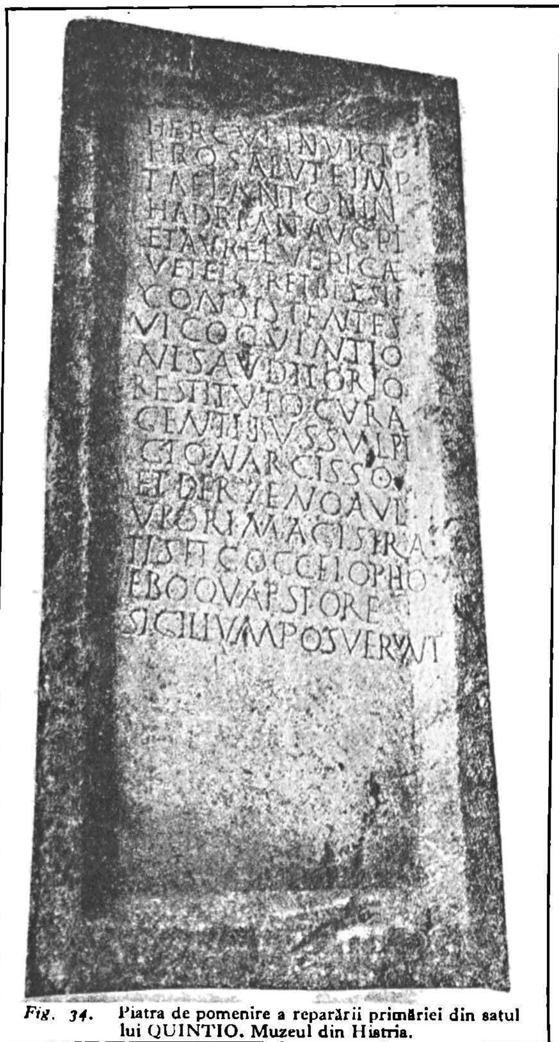

Fig. 34. Piatra de pomenire a reparării primăriei din satul lui QUINTIO. Muzeul din Histria.

cul Boian. Destul că desimea populaţiei în cele din urmă trei mii de ani înainte de Hristos a fost pretutindeni în părţile noastre aşà de mare,

Fig. 35. Vas de lut, din vârsta de piatră, găsit la Cucuteni lângă Iaşi, zugrăvit în cafeniu pe câmp galben: din a treia mie de ani înainte de Hristos. Muzeul din Bucureşti.

încât mai nu e loc în ţara noastră, unde să nu întâlnim urme de aşezări zise «preistorice».

Insfârşit la «cetatea» de pe piscul Crăsanilor, pe valea Ialomiţei, dovedind şi pe acest râu la deal,

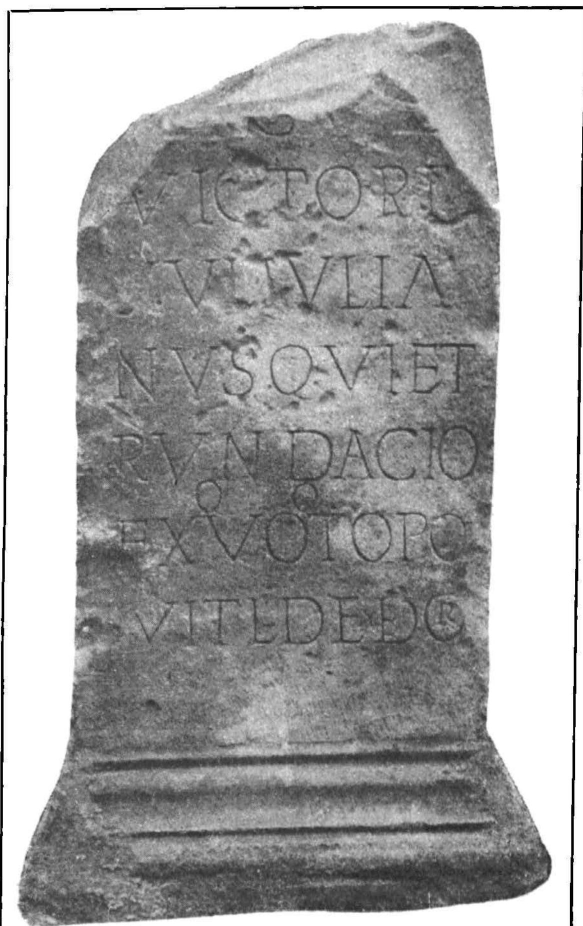

Fig. 36. Altar pus zeului Hercule Biruitorul de primarul RUN-DACIO dela Șendreni, pe valea Siretului. La prefectura din Galați.

ca și pe Siret în sus, un vechiu drum dela Dunăre în Dacia, s'au găsit, peste cioburile de oale vechi de tot — din vârsta de peatră — și cioburi de oale grecești, iar peste acestea urme romane, cum vom arătà și mai jos.

Cât privește banii grecești, de aur și de argint, găsiți în Dacia scitică, ca și, nu mai puțin, în Dacia lui Traian, cei mai mulți sunt — întru cât privește aurul — de-ai regilor Macedoniei și Traciei, Filip, Alexandru cel Mare și mai ales Lisimah (urmașul lui Alexandru cel Mare în părțile Balcanilor și ale Dunării de Jos), — iar întrucât privește argintul, cei mai mulți sunt banii mari (de câte patru drahme unul) din Thasos, care am văzut că aveà în părțile noastre și negoț de alte feluri, de pildă la Poiana. După banii mari de argint ai lui Filip Macedoneanul și ai Tasienilor și-au făcut tipare — destul, de rele — și Dacii noștri și au bătut, tot în argint, bani de-ai lor, cari iarăș se găsesc în multe «comori», peste care dau țăranii arând ori săpând la câmp.

Firește, toți banii aceștia streini, găsiți în Dacia, arată orașele și țările dela meazăzi, cu care Dacii steteau în legături de comerț, dar găsirea banilor într'un loc anumit nu înseamnă că erau și Grecii așezați chiar acolo, ci numai că banii lor au fost folosiți, au avut adică trecere, alăturea de banii Dacilor. De aceea nu vom mai stărui aici, înșirând cu amănuntul toate locurile din Dacia, unde s'au găsit bani grecești și, pe urmă, și de-ai republicei romane,

cu mai multe ori mai puţine veacuri înainte de Hristos, —ci vom mai pomenì aici numai o singură do-

Fig. 37. Piatra de pomenire a templului şi statuei ridicate lui Jupiter cel prea Bun şi prea Mare în târgul roman dela DUROSTORUM (Silistra) pe vremea lui Antonin cel Cuvios de doi cetăţeni romani din banii lor. Muzeul din Bucureşti.

vadă de marea înrâurire a Grecilor asupra Dacilor, încă dela începutul veacului al patrulea înainte de Hristos, la Turnu Măgurele, deci încă şi mai adânc

Fig. 38. **Piatra de mormânt a grecului romanizat Aurelius Sozomenus din Bizanţ, negustor la noi în Dobrogea. Găsită la TOMI (Constanţa). Acum la muzeul din Bucureşti.**

în sus pe Dunăre: aici s'a găsit o comoară de inele de aur, de mărimi deosebite, inele despre care un învăţat al nostru a arătat că slujiau tot ca bani la Dacii de aici, şi anume, cu socoteala valorii lor după legea de cântărire a monezii de aur, care erà în putere la cetăţenii din marele oraş grecesc al Cizicului, pe marea de Marmarà.

* * *

In acest ţinut dacic dintre Olt şi Nistru (vezi harta I), unde se adună toate apele mari, care se varsă in Dunărea de Jos şi unde, cu multe veacuri (cel puţin şeapte) înainte de stăpânirea romană, localnicii daco - sciţi cunoscuseră puternica

Fig. 39. Piatra de mormânt a romanului Aemilius Postumini dela ULMETUM. Incă in zidul cetăţii Ulmetum. Vezi şi figura 24.

și frumoasa civilizație elenică (adică greacă antică) și apoi neîntrerupt trăiseră în legătură cu dânsa, erà firesc ca să se grăbească a pătrunde și negustorii romani, îndată ce împărăția lor a ajuns pânăla Dunăre. Ba chiar plugari romani vor fi trecut dincoace, întru cât locul erà larg și roditor, iar țara nu erà barbară, ca de pildă în părțile germane, sarmate ori scite, dela meazănoapte și răsărit, ci aveà o civilizație foarte bine orânduită, cu cetăți mari de piatră, cu case frumoase, cu locuitori bine înstăriți, cu așezăminte statornice ale vieții de. Stat și stări sociale limpede închegate după naștere și avere, cu o armată foarte vitează și cu vechi legături politice între regii lor și regii ori marii conducători ai Grecilor și ai Romanilor. Nici n'a apucat dară bine Impărăția să ajungă la Dunăre, și, fie cu sprijinul, fie, mai ales, fără niciun fel de îndemn al Statului roman, Romani singurateci, din ce în ce mai mulți, au trecut Dunărea, și încet-încet apele mari ale cuceririi pașnice romane, agricole și negustorești, s'au întins și peste ținuturile noastre (încă în secolul întâiu după Hristos) și au acoperit totul (în secolul al doilea, dela Traian înainte).

N'am spus încă nimica de ținutul Cetății-Albe și de Sciția Mică însăși, în ce privește legăturile lor cu Grecii și apoi cu Romanii. Aceasta pentrucă nici nu ne e îngăduit a pierde vremea cu lucruri prea cunoscute: doară malul mării dela gura Nistrului și pânăla granița de azi cu Bulgaria, atât în Basarabia

Fig. 40. Piatra de mormânt a familiei trace a lui Ithazis Dada, dela ULMETUM. Muzeul din Histria.

cât şi în Dobrogea, erà plin de vechi şi frumoase cetăţi greceşti : Tyras (Cetatea Albă),Histria(la lacul Sinoe), Tomi (Constanţa), Callatis (Mangalia), Tiriza (Caliacra), Bizone (Cavarna), Dionysopolis (Balcic), cu care Geţii, adică Dacii noştri, erau mereu în atingere, fie în luptă, fie în alianţă, cu ele, şi deci erau înrâuriţi de aproape de civilizaţia grecească, înrâurind şi ei la rândul lor pe Grecii de aici, între altele, mai ales cu religia lor şi cu datinele lor pentru cei morţi. Se ştie doară că Geţii aveau, cu atâtea veacuri înainte de Hristos, credinţa în nemurirea sufletului, aşà că Grecii miraţi, când i-au cunoscut, i-au şi numit «Geţii cei nemuritori». — De altă parte Romanii s'au putut întinde în Sciţia Mică încă mai curând şi mai uşor, fiindcă, deşi făcând una, ca viaţă, cu Dacia scitică din

stânga Dunării, Dobrogea, fiind așezată dincolo, în dreapta, erà mai la îndemână și oarecum mai apărată, îndemnând la o mai bogată așezare de plugari romani.

Să cercetăm dară, pe temeliile ce am pus până aici, începutul și creșterea vieții romane, care a înflorit la gurile Dunării, în întregul ținut «daco-scitic».

*
* *

Soarta a voit, ca marele poet latin Ovidiu să fie cel dintâi roman, care să trăiască în părțile noastre, la Constanța (*Tomi* de atunci), o viață de cetățean deplin: ca soldat, ca magistrat, ca scriitor. Fiind surghiunit din Roma tocmai aici, de împăratul August, pentru anume purtări necuviincioase ale lui, în anul 8 după Hristos, el a trăit între Grecii și Geții din Tomi aproape zece ani, plângând în poezii frumoase, pe care le trimeteà la Roma prietenilor, ca să le arate împăratului, spre a-l iertà, zilele lui nenorocite, în frigul cumplit de aici și între Grecii sărăciți și împuținați, Geții aspri și necio-pliți, Bessii (rude cu Geții, dar veniți de dincolo de Balcani, și tot așâ de neciopliți ca și Geții) și în-sfârșit barbarii năvălitori de alte neamuri (mai ales Sarmați și Bastarni), veniți din Rusia și Basarabia. In cele două culegeri de poezii ale sale, scrise la Tomi și păstrate întregi, numite *Tristele* și *Ponticele* (epistulae ex Ponto =«scrisori din Pont: dela Marea Neagră»),

Ovidiu ne dă ştiri foarte de preţ asupra turburărilor, neorânduelilor şi prădăciunilor barbare din Sciţia Mi-

Fig. 41. Icoana EROULUI CĂLĂREŢ înfăţişat la vânătoare, ca pe pietrele de mormânt din tot ţinutul traco-dacic. Muzeul din Bucureşti.

că, pe care Romanii nu voiseră încă s'o cuprindă în împărăţia lor, ci o dăduseră în grija regelui trac, al re-

gatului ocrotit de Romani, care se întindeà, subt numele de Tracia, dela Dunăre și Marea Neagră până la granițele Macedoniei și la marea grecească (Egee). Totodată Ovidiu ne vorbește, pe larg, și de viața lui necăjită aici: trebuià să fie mereu gata a alergà să apere sus pe ziduri cetatea Tomi, împotriva barbarilor cari roiau de jur împrejur, să îndure frigul, murdăria, obiceiurile grosolane, el care trăise la Roma ca un principe. De câteva ori ne spune că a învățat și limba Geților și că a făcut chiar poezii în limba getică, poezii care însă, din nenorocire pentru noi, urmașii Geților, s'au pierdut. Grecii din Tomi, cari erau subt directa ocrotire romană, iar nu subt regele Traciei, îi cinsteau foarte mult pe Ovidiu, deși erà surghiunit, și l-au făcut chiar președinte al marilor lor sărbători cu jocuri și întreceri, pentru preamărirea zeilor și petrecerea oamenilor, adică *agonotet*. Dar, cum spune într'un loc Ovidiu, pe vremea aceasta, anul 10—15 după Hristos, nu găsiai aici un singur om, cu care să poți schimbă o vorbă romană.

Inceputul vieții romane la gurile Dunării se poate pune în anii dintâi ai celui de-al doilea împărat roman, Tiberiu, subt care a fost pus pe cruce Iisus.

Faptul că Ovidiu vorbește încă din anul 15 după Hristos de sărbători și jocuri în cinstea zeilor, date de Grecii din Tomi, ne dovedește că barbarii Geți și Sarmați, de pe malul stâng al Dunării fuseseră astâmpărați de guvernatorul roman al țării Mesiei,

Fig. 42. Icoana EROULUI CĂLĂREŢ' aşà cum se întâmpină de obiceiu în toată Dobrogea. Constanţa. Muzeul din Bucureşti.

căruia împăratul îi dăduse poruncă să apere cu străşnicie granița Dunării pânăla vărsarea ei în Mare, bătând și alungând pe oricare neam de oameni ar fi îndrăznit să o mai calce. Invățații au înțeles din știrile vechi asupra domniei împăratului Tiberiu, că tocmai în acest an 15 se întemeiază la gurile Dunării un comandament militar pentru apărarea Sciției Mici; comandantul se cheamă «prefect al malului Mării» (pe latinește *praefectus orae maritimae*, sau și *praeses laevi Ponti)* și lucrează după ordinele guvernatorului Mesiei, care erà mai sus pe Dunăre, în Serbia veche și Bulgaria de apus. «Prefectul malului Mării» are însă în aceeaș vreme și sarcină administrativă și judecătorească, așâ că el este un adevărat guvernator — atât militar cât și civil — al malului dobrogean al Mării Negre și al gurilor Dunării. Cum însă partea dinlăuntru a Dobrogei erà dată în grija regilor Traciei, ca să o păzească ei, prefectul roman al malului Mării stăteâ în legătură cu superiorul său din Mesia numai pe calea Dunării. Flota de războiu romană patrulă toată vremea în sus și în jos pe râu, aduceà ordinele repezi și duceà înapoi răspunsurile, și, la nevoie, transportă la vale pânăla Mare pe soldații romani din Mesia, cari nu se amestecau însă aici decât la caz de mare primejdie, altfel liniștea având a fi păzită, cum am spus, de regii Traciei, închinați Romanilor.

Marele istoric roman Tacit ne spune că, prin anul acesta — 15 după Hristos — de care vorbim

noi acum, Sciţia Mică, adică Dobrogea noastră (vezi harta II: Dobrogea in vremea Romanilor), se arătà călătorului ca împărţită în două jumătăţi, foarte neasemănătoare între ele: cea de răsărit,

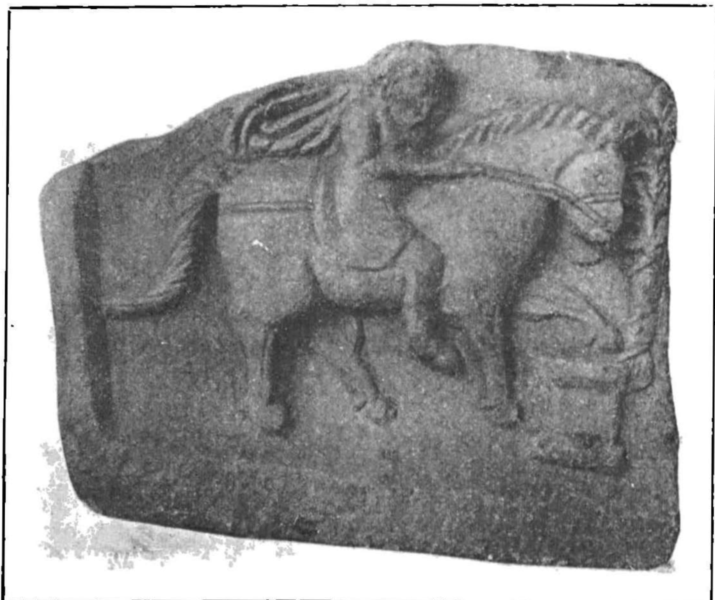

Fig. 43. Chipul zeului traco-roman EROUL DOMN, aşà cum erà făcut la ţară de bieţi cioplitori, neînvăţaţi la meşteşugul mai înalt al pietrei. Muzeul din Bucureşti.

către Mare, vecină cu ţinutul locuit de Greci, erà plină de ogoare lucrate şi de târguri, în vreme ce jumătatea dinspre apus, către Dunăre, vecină cu duşmanii Geţi din Dacia scitică, erà nelucrată şi pus-

tie. Ceva adevăr este în aceste vorbe. Dar e și multă poveste: căci noi știm din alte scrieri vechi, că și malul Dunării erà plin de târguri și sate, încă din vremile cele mai vechi: așà la Silistra erà *Durostorum*, la Hinog (mai sus de Cerna-Vodă) erà *Axiopolis*, la Calachiói erà *Capidava*, la Hârșova erà *Carsium*, la Eschi-Sarai erà *Cius*, la Valea Hogii erà *Beroe*, la Iglița erà *Troesmis*, la Măcin erà *Arrubium*, la Isaccea erà *Noviodunum*, la Tulcea erà *Aegyssus*. E drept însă, că ele erau locuite de Geți de-ai noștri, aspri și neciopliți, cari nu prea voiau să știe multe de noii stăpâni, Romanii, și le făceau, uniți cu frații lor din

Fig. 44. Monument pus de o mare tovărășie de închinători din T O M I (Constanța), zeului E R O U L D O M N. Muzeul din București.

stânga Dunării, multe necazuri. Dar Ovidiu însuş ne spune despre Tulcea-*Aegyssus*, că pe vremea lui erà un *oraş vechiu* şi despre *Troesmis*-Igliţa ştim — tot dela dânsul — că erà o straşnică cetate getică, precum mai erau şi altele pe Dunăre în sus, *Carsium* ori *Durostorum*, sau, la gurile fluviului către Mare, *Genucla* regelui dacic al Dobrogei, Zyraxes, vestită mai ales prin anii 29 înainte de Hristos. Târgurile şi satele dacice de pe malul drept al Dunării erau pline de o populaţie harnică de agricultori şi păstori, cari şi ei erau buni bucuroşi să nu mai năvălească din meazănoapte ca nişte turbaţi, fie Sarmaţii, fie chiar fraţii lor Daci, încă neastâmpăraţi peste tot locul într'o viaţă bine orânduită. Dar nici stăpânirea regilor Traciei în numele Romei, nici însăş stăpânirea romană, nu o puteau suferi Geţii aceştia din dreapta Dunării. Din pricina aceasta Romanii au lăsat multă vreme în pace viesparul tracogetic dela Dunărea de jos, adică regatul Traciei şi Sciţia Mică. Dar amărât prea rău de certele şi răsboaiele lăuntrice ale Tracilor şi de năvălirile lor şi ale Geţilor în Mesia şi Macedonia, care erau acum ţări romane, împăratul Claudiu, după treizeci şi unu de ani dela întâia aşezare a lucrurilor de Tiberiu în anul 15, arătată de noi mai sus, a desfiinţat regatul Traciei şi a prefăcut toată ţara din dreapta Dunării, până la Mare, în pământ roman. De-alungul râului a pus să se ridice cetăţi de pază, tocmai în locurile pe care le-am pomenit mai înainte, ca vechi

Fig. 45. Piatra de mormânt a subofițerului de cavalerie, veteran, Tiberiu Claudiu Saturnin, așezat la TOMI: se vede săpat «praznicul viilor cu morții». Figurile sunt adevărate portrete romane. Muzeul din București.

târguri și sate dacice, și a adus aici garnizoane de soldați romani. Totuș țara traco-getică dintre Bal-

Fig. 46. «Ospățul viilor cu morții», așà cum erà înfățișat pe mai toate pietrele de mormânt dela noi. Dăm pilda aceasta, iarăș, ca meșteșug țărănesc, daco-roman, de a ciopli piatra. Muzeul din București.

cani și gurile Dunării nu erà încă socotită la Roma drept coaptă, spre a fi chemată provincie romană, ci erà numai păzită de Romani și anume, nu cu soldați de mâna întâi, adică cu legionari, ci cu «aju-

toare»— cum se chemau trupele de neamuri neromane, înrolate în batalioane și escadroane, jumătate barbare,

Fig. 47. Icoană de marmură a zeului MITHRAS, găsită la Acbunar, în ținutul de țară al orașului TROESMIS (Iglița). Muzeul din București.

jumătate romane, și date, în completare a cadrelor, diviziilor curat romane, care erau *legiunile*. Tocmai peste patruzeci de ani dela așezarea «ajutoarelor» în

cetăţile de pe malul Dunării, din porunca împăratului Claudiu în anul 46, adică pela anul 86 după Hristos, împăratul Domiţian a prefăcut toată ţara dacică din dreapta Dunării în *provincie romană*, aducând aici chiar *legionari* să o păzească, şi a numit-o ţara *Mesiei de Jos*, faţă de cealaltă Mesie, din Serbia şi Bulgaria de apus, care de aici înainte s'a chemat, pentru că erà mai sus pe Dunăre, *Mesia de Sus*.

Fireşte însă, agricultorii şi negustorii romani n'au aşteptat până ce să vină chiar legionarii în Dobrogea, ca să înceapă a-şi cumpără pământ ori a face comerţ aici.

Săpăturile noastre în ruinele străvechei cetăţi Histria de lângă lacul Sinoe (vezi în figurile 14 — 22 diferite înfăţişări ale cetăţii romane dela *Histria*, aşâ cum a fost întărită, foarte puternic, îndată după marea nenorocire din anul 238, când Goţii şi Carpii pustiise cu totul acest oraş), la meazănoapte de Constanţa, precum şi în alte locuri din Dobrogea (vezi în figurile 23 — 26 diferite înfăţişări ale cetăţii romano-bizantine dela *Ulmetum*, în zidurile căreia am găsit noi multele pietre scrise mai vechi, despre care va fi vorba mai la vale), au dat la iveală ştiri multe şi bogate asupra vieţii greceşti de aici, încă din secolul al VII-lea înainte de Hristos, şi asupra vieţii romane, încă din veacul I după Hristos. Pietrele scrise dela Histria ne arată, că împăratul Claudiu nu numai a aşezat «ajutoare» romane pe malul Dunării, în cetăţi acum ridicate pentru paza graniţei

celei nouă, dar a făcut și linie de vamă aici la Dunăre, așà ca nimeni și nimic să nu mai intre ori să mai iasă

Fig. 48. Icoană de marmoră a zeului MITHRAS, din ținutul rural al orașului TOMI. Muzeul din București.

din împărăție, fără să plătească taxe și fără să fie trecut în condicile vameșilor și să fie cercetat de posturile

de pază ale grănicerilor. Vama aceasta se chemà «vama malului Dunării pânăla Mare» (*τὸ τῆς κατὰ τὸν Ἴστρον ὄχθης τέλος μέχρι θαλάσσης*) — cum zic scrisorile guvernatorilor Mesiei, săpate pe doi stâlpi de piatră găsiți la Histria.

Este dară firesc, să ne gândim că încă din vremea împăratului Claudiu, granița fiind așâ de bine păzită, coloniștii romani s'au așezat aici, din ce în ce mai mulți, alăturea de Dacii și de Bessii, cari locuiau de mai înainte în Sciția Mică.

* * *

Dar să vedem întâi, cum îngrijiau guvernatorii romani ai Mesiei și locțiitorii lor, «prefecții malului Mării», de orașele grecești și de ținutul de aici. Cea mai veche scrisoare, găsită de noi la Histria, în privința acestui lucru, e de prin anul 44 după Hristos și e scrisă de guvernatorul Flaviu Sabin, fratele lui Flaviu Vespasian, care la douăzeci și cinci de ani după aceasta a fost împărat al Romei. Iată cum grăiește epistola (vezi în fig. 27 stâlpul de piatră cu scrisorile ce urmează).

«Flaviu Sabin, guvernatorul, trimete căpeteniilor, sfatului și poporului Istrienilor multă sănătate. — Cu toate că vama malului Dunării se întinde pânăla Mare, și cu toate că orașul vostru e așà de departe de gurile Dunării, totuș, deoarece și solii voștri m'-au încredințat cu tărie și Asiaticus, prefectul, mi-a spus, că aproape singurul venit al orașului e acela dela

peștele sărat, am crezut de cuviință că trebuie, după datina voastră veche, să vă păstrați, fără a plăti vreo vamă, atât libertatea de a pescui pe gura Peuce (as-

Fig. 49. Vulturul lui Jupiter cu coroana în cioc și cu trăsnetul în ghiare. In dreapta chipul de aramă al zeului JUPITER DIN DOLICHE. Muzeul din București.

tăzi Sfântul Gheorghe), cât și voia de a vă aduce lemnul pentru facle, după trebuința fiecăruia; căci, în ce privește nevoia voastră de lemne, aveți doară ho-

tarele voastre neîndoielnice și toată folosința de cele ce sunt cuprinse în aceste hotare, nesupusă la nicio dare».

Cinci ani după scrisoarea aceasta bunul Sabin plecă la Roma, chemat pentru alte îndatoriri mai înnalte. Histrienii îl rugară să nu-i uite și să le apere scutirile lor: iată ce le răspunde Flaviu Sabin într'o altă scrisoare, scurtă, de prin anul 49, păstrată însă destul de rău pe pietrele dela Histria:

«Flaviu Sabin trimete căpeteniilor, sfatului și poporului Istrienilor multă sănătate. — Dreptul vostru asupra brațului Peuce (Sf. Gheorghe) vi se va păstrà cât mai deplin; prefectul Arunțiu Flavian va aveà grijă de asta, căci așâ i-am poruncit. Dar voiu vorbi și urmașului meu (ca guvernator al Mesiei) Emilian și vă voiu încredințâ lui cu cea mai mare dragoste».

Prietenia urmașului lui Sabin, Emilian, pentru Histrieni a fost caldă; în adevăr, deși el n'a stat aici decât vreun an, numai în cursul lui 50 după Hristos, el i-a încredințat la rândul lui, cu scrisoare în regulă, lui Pomponiu Piu, care i-a urmat la guvernarea Mesiei. Iată ce citim într'o scrisoare a acestuia, păstrată tot cu lipsuri pe pietrele dela Histria:

«Pomponiu Piu trimete multă sănătate căpeteniilor sfatului și poporului Histrienilor. — [Am aflat atât] din cele ce ne-au scris prea cinstiții bărbați Flaviu Sabin și Emilian, cât și [...altfel...], că neputința orașului vostru [e foarte grea...; dar] prea sfântul nostru Impărat, care poartă grijă de toate, [s'a milostivit],

Fig. 50. Două chipuri de marmură frumos lucrate, la TOMI, poate spre a înfăţişà în casa de adunare a vre-unei tovărăşii de credincioşi pe zâna mântuitoare egipteană, ISIS. Muzeul din Bucureşti.

ca nu numai să se păzească, dar [să se şi crească] drepturile oraşelor, şi de aceea am hotărît, ca venitul pe care-l trageţi voi din peştii vânaţi pe braţul Peuce, al vostru să fie după dreptate, şi aceleaşi dări (adică scutiri) să aveţi ca şi cele pe care, din mila Impăraţilor, le-au avut şi strămoşii şi părinţii voştri».

Dragostea cu care Sabin, Emilian şi Piu îngrijise dela 44 pânăla 51 de Histrieni, fusese, fireşte, aceeaş şi pentru celelalte oraşe greceşti dela Marea Neagră, aflate în paza lor, precum erau *Tomi* (Constanţa), *Callatis* (Mangalia) şi celelalte, până dincolo de *Odessus* (Varna). Dar pentru acestea din urmă nu ni s'au păstrat — sau, mai bine, încă nu s'au aflat în săpături — chiar scrisorile vechi, care să ne dovedească negru pe alb, cè s'a întâmplat cu ele. Tot aşà, nu ni s'au păstrat ştiri lămurite, dar ni s'au păstrat de cele mai cu înconjur, după cum vom vedeà îndată mai jos, destule, ca să înţelegem, cum grija celor trei guvernatori ai Mesiei trebuie să fi fost încă şi mai mare pentru Romanii adevăraţi, cari veniau să se aşeze în părţile acestea şi să le aducă la limba şi omenia latină. Destul, că în anul 52 pare să fi fost iarăş mare necaz aici, din pricina unei noui încercări de năvălire a barbarilor dela meazănoapte. Dar şi acest necaz trecù cu bine. Guvernator al Mesiei eră acum un bărbat foarte viteaz şi gospodar, numit Plauţiu Elian. Povestea faptelor lui la gurile Dunării ni s'a păstrat pe o piatră scrisă, ce i s'a pus spre cinstire la Tivoli lângă Roma, şi ea sună aşâ:

«Mutat-a în ţara Mesiei mai mult de o sută de mii de oameni dela meazănoapte de Dunăre, cu femeile şi copiii şi principii ori regii ce-i aveau, spre a plătì dări împărăţiei romane; înăbuşit-a năvala ce tocmai

Fig. 51. Ţiglă grecească dela TYRAS (găsită de Paul Nicorescu), cu numele poliţaiului clădirilor orăşeneşti (astynomul), sub care a fost turnată. E de prin sec. III—II înainte de Hristos. Astfel de ţigle s'au găsit şi la HISTRIA, încă mai vechi decât cea dela Tyras.

începuseră a o pornì Sarmaţii, cu toate că o mare parte din oastea lui lipsià, fiind trimeasă la răsboiul din Armenia, împotriva Parţilor; a adus regi, până atunci necunoscuţi ori duşmani poporului roman,

pe malul Dunării, pe care îl păzià, spre a-i pune să se închine steagurilor romane; a trimes înapoi regilor Bastarnilor şi Roxolanilor pe fiii lor prinşi, ori luaţi înapoi dela duşmanii lor, iar regilor Dacilor pe fraţii lor; dela unii dintre dânşii a luat în schimb ostateci. Astfel a statornicit el pacea provinciei şi a lărgit liniştea împrejurul ei. Ba chiar pe regele Sciţilor l'a făcut să înceteze împresurarea cetăţii Chersonesului, care e tocmai dincolo de Boristene (Nipru). Şi tot el a fost cel dintâiu guvernator al Mesiei, care a uşurat lipsa de pâine a poporului roman, trimeţând din acea ţară foarte mult grâu la Roma».

Şi iată, nici bărbatul acesta, aşâ de vestit prin biruinţele şi bunătatea lui, nu lipseşte din dosarul cel de aşâ mare preţ, găsit la Histria. Din anul 52 sau 53, precum am făcut noi socoteala vremii lui, el scrie următoarea epistolă:

«Plauţiu Elian trimete multă sănătate căpeteniilor Histrienilor.—Solii voştri, Calistrat al lui Dimitrie şi Midia al lui Artemidor, ne-au adus încheierea scrisă a sfatului vostru, — scrisoare, prin care voi adică ne rugâţi, ca să trimetem din partea voastră solie de mare mulţămită prea cinstitului nostru prieten Sabin, ceeace, şi de n'ar fi fost pentru voi, am făcut-o cu bucurie, chiar numai pentru Sabin; şi ne mai cereaţi voi prin scrisoare, ca să vi se păzească neatinse drepturile voastre asupra braţului Peuce (Sf. Gheorghe),— dar eu aşà de departe stau cu gândul, de a clăti cevà din drepturile ce de atâta vreme vi s'au păstrat, în-

cât, dimpotrivă, mă străduiesc, cè mijloace să mai găsesc, spre a vă împodobì vechea voastră cetate elină, care e așà de cuvioasă și față de împăratul nostru și față de noi înși-ne».

Firește că împărăția romană n'a lăsat multă vreme aici pe un om așà de ispravă, ci tot mai sus l'a ridicat, chemându-l la alte îndatoriri încă și mai de cinste. In anul 54 erà dară alt guvernator la Dunăre, cu numele de Tulliu Gemin. Acesta însă, după liniștea și orânduirea făcută de Plauțiu Elian, n'a mai trimes numai scrisoare de departe, ci a venit chiar el, să ție scaun de treburi și judecată la Tomi, adică în Constanța de azi. Aici Istrienii trimeseră mare

Fig. 52. Monument ridicat de «prea strălucita cetate a Histrienilor» împăratului Macrin, în anul 217 d. Hr. Aflător încă în zidul Cetății HISTRIEI, unde a fost întrebuințat în vremurile grele ale cetății ca simplu material de construcție.

solie, de zece fruntași de-ai lor, care să-i aducă închinare din partea cetății, cu rugămintea de a le întări și el drepturile lor vechi, de pescuit în Dunăre și de adus lemne fără plată tocmai din părțile Tulcei de azi, pe atunci numită cetatea Aegyssus. Răspunsul scris, ce le-a dat Tulliu Gemin, ni s'a păstrat, iarăș destul de rău, pe pietrele dela Histria, dar tot mai putem citi cele ce urmează:

«Tulliu Gemin, guvernatorul și proconsulul lui Tiberiu Claudiu Cesar August Germanicul, trimete căpeteniilor, sfatului și poporului Istrienilor multă sănătate. — Solii voștri, Dimitrie, Habrla, Herlmon, Dimitrie al lui Eshrlon, Eshrlon, Midia, Dionisòdor, Ighisagòra, Aristagòra, M[itròdor], găsindu-ne pe noi în orașul Tomi, ne-au dat încheierea sfatului vostru și, arătând gândul vostru cel bun față de împăratul nostru, ei au împărtășit împreună cu noi [cele mai alese simțiri, și, de față cu noi,... de cea mai mare râvnă făcând dovadă... și noi înțelegând venirea lor înaintea noastră... și pentru...] orânduirea orașului vostru noi ne vom dà osteneală, să vă fim întotdeauna făcători de bine; iar cât despre Peuce (Sf. Gheorghe) și gurile Dunării, încredințați de solii voștri, am socotit drept, să vi se păzească întocmai hotarele strămoșilor voștri».

Din toate scrisorile acestea, ale guvernatorilor Mesiei, înțelegem, că acela care a fost adevăratul părinte al Sciției Mici și cu deosebire al Histrianilor, a fost bunul Flaviu Sabin. El trebuie să se fi rugat de împă-

ratul Claudiu, ca să le întărească, harnicilor și necăjiților negustori din Histria, acele scutiri de dări, cari, înainte vreme fuseseră, după cum spune scrisoarea dintâi a lui Sabin, mai mult un obiceiu, o datină, decât o legiuire în toată forma. In adevăr Sabin se arată în mai toate scrisorile, care ni s'au păstrat pe cei doi stâlpi de piatră dela Histria, ca un adevărat ocrotitor al cetății, chiar pe vremea vrednicului și biruitorului Plauțiu Elian. Scutirile Histrianilor sunt pomenite ca fiind folosite încă din părinți și strămoși; ele trebuiau dară să fie vechi, cèl puțin de pe vremea împăratului August, adică de pe când Ovidiu se luptă cu necazurile în Tomi și de pe când istoricul Tacit, el însuș, ne spune, că ținutul Sciției înspre Mare și de către cetățile grecești erà plin de târguri și de ogoare lucrate.

Cum avem noi a înțelege partea așâ de însemnată, pe care o are Flaviu Sabin la întocmirea vieții orânduite, atât în Histria cât și în Sciția Mică?

Am amintit și mai sus, că, în anul 46 după Hristos, tot ținutul tracic pânăla gurile Dunării a fost făcut provincie, adică țară romană. Sabin erà guvernator tocmai în vremea asta. Histrianii cari aveau moșiile lor până foarte departe de jur împrejurul orașului, trebuiau acum hotărniciți din nou, nu ca față de barbari, ca înainte, ci ca față de Romani, cari erau acuma stăpânii țării și cari, firește, aveau, îndată după aceasta, a înlesni așezarea de plugari adevărat romani — veniți din Apus, unde erà pământ mai

puţin — şi împroprietărirea lor aici, alăturea de Dacii şi Bessii traci din partea locului. In toată vremea, dela anul 15 după Hristos, când împăratul Tiberiu dăduse liniştea Sciţiei Mici, punând aici pază romană sub acel «prefect al malului Mării», de care am mai vorbit, şi până la anul 46, când împăratul Claudiu făcù din tot ţinutul acesta o ţară romană, este lămurit că sămânţa romană a trebuit să dea roade repezi şi bogate în pământul acesta. Avem noi vreo urmă despre dânsele în mărturiile vechi, dezgropate până acum din pământ în săpăturile noastre?

Aflarea lui Tulliu Gemin la Tomi (Constanţa) în anul 54 nu ni se pare a fi numai o întâmplare. Dimpotrivă credem, că încă din vremea aceasta, poate chiar cu zece ani înainte, începând dela Flaviu Sabin însuş, guvernatorii Mesiei îşi vor fi luat obiceiul de a veni în persoană aici, la gurile Dunării, pentru a pune în bună rânduială atât trebile militare ale împărăţiei, cât şi pe cele gospodăreşti, ale oraşelor eline dela Mare şi ale târgurilor şi satelor dace, bessice şi — tot mai mult şi — romane din lăuntrul Sciţiei Mici. Căci nu trebuie să trecem cu vederea fapte aşà de pline de urmări pentru începuturile vieţii romane la Dunărea de jos, precum sunt mai ales acestea trei, pe care le înşirăm acum.

Intâiul. Odată cu întemeierea «vămii malului Dunării», cel mai târziu în anul 46, arendaşii vămilor

de-aici (căci aşâ erà obiceiul pe atunci, să se deà vama în arendă unor tovărăşii de bogătaşi, bancheri şi negustori, cari răspundeau în faţa Statului, cu averea lor, de venitul socotit dinainte prin contractul cu ei) au adus un număr însemnat de ştiutori de carte romană, pe cari îi întrebuinţâu ca priveghetori şi ţiitori de socoteli; slujbaşii aceştia, mai mari ori mai mici, de obiceiu oameni din popor ori chiar robi, îşi aduceau fireşte cu ei şi nevestele şi copiii şi atrăgeau, nu mai puţin rude şi cunoscuţi de-ai lor, nevoiaşi şi strâmtoraţi prin alte părţi, împânzind tot malul Dunării şi toate drumurile cele mari din lăuntrul ţării cu staţiile lor de vamă şi cu gospodăriile celorlalţi, de mici cârciumari şi negustori, mici zarafi, ori chiar antreprenori de lucrări şi mijlocitori de cumpărături pentru Stat sau pentru negustorii şi bogătaşii mai mari, din oraşele greceşti.

Al doilea fapt. Odată cu ridicarea cetăţilor de pe malul Dunării, pentru batalioanele şi escadroanele de «ajutoare» romane, care făceau aici paza—adică tot dela anul 46, au început să se adune şi civili romani pe lângă aceste cetăţi: erà anume obiceiul, ca fiecare lagăr să capete o moşie mare de jur împrejur, pentru trebuinţele de aprovizionare ale soldaţilor, cailor şi vitelor garnizoanei; pământul acesta nu se lucrà de soldaţi, ci se dădeâ în arendă de comandanţii, cari îl administrau, de multe ori chiar localnicilor, Daci ori Traci, dela cari Statul îl răşluise. Firesc lucru însă, ca, la arendare, Romanii să fi fost mai bucuroşi, să că-

Fig. 53. Vederea feței de meazăzi a turnului Cetății Histria, săpat cel dintâi, în anul 1914, precum se vede în figura 1 și apoi în figura 2 din cartea de față.

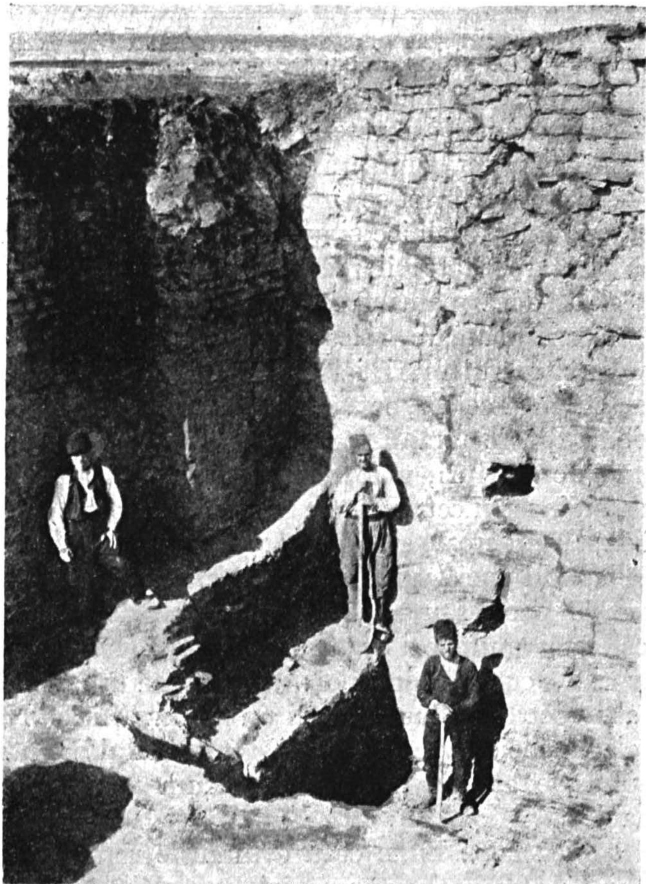

Fig. 54. Vederea băiei de apă rece, (poate) pentru femei (căci pentru bărbaţi e prea mică), lângă sala cea mare a băilor romane dela HISTRIA. Aici clădirea e păstrată pe o înălţime totală de 6 metri şi jum. împreună chiar cu arcurile de boltă ale tavanului. In sala ce se vede s'a mai păstrat în pavaj şi în pereţi marmora albă şi albastră, cu care erà pavată şi căptuşită peste tot strălucita clădire a băilor romane dela Histria.

pătuiască pe de-ai lor, decât pe cei de-aici. Unde mai punem, că soldații liberați, în deobște, se așezau cerând pământ, ca veterani, cam tot pe unde slujiseră. Căci serviciul erà tare lung — 20 la 25 de ani — și mulți din ei se însurau, încă fiind în armată, cu femei localnice și aveau copii cu ele, pe cari, după liberare, Statul îi recunoșteâ ca Romani, după tată, chiar dacă mama fusese străină. De altă parte, unde e cazarmă mare, roiesc și negustorii de băuturi, mâncări și mărunțișuri, iar în târgul acesta de bărăci, înfiripat lângă cetate, se așează și nevestele soldaților, ba chiar dintre țăranii localnici cari fac și ei vreun schimb de mărfuri, vreo negustorie, ori vreun meșteșug, și, încet-încet, bărăcile se prefac în case de cărămidă, târgul crește și, când s'a întâmplat ca el să fie lângă lagărul unei *legiuni* (cât o *divizie* de-a noastră în vreme de pace, sau o *brigadă* în vreme de răsboiu), de cele mai multe ori Statul roman îi dă și drepturile orășenești, cum zicem noi: de comună urbană. Și așâ s'au petrecut lucrurile și în Sciția Mică. Nici nu s'a încheiat veacul întâi și tot malul Dunării erà plin de așezări romane — cum vom dovedi numaidecât.

Al treilea fapt. Bune erau drumurile romane, dar mai bun drum ca Dunărea nici Romanii nu puteau clădi. Poliția de siguranță și de vamă erà făcută de vasele de răsboiu romane, care alcătuiau *flota Mesiei*. Impărații Flavii, adică dela anul 69 înainte, au întărit-o și crescut-o mult, și dela ei i-a rămas apoi numele de *flota*

flavică a Mesiei. Cum aveà însă armata de uscat *cetăți*, așâ aveà și flota *stații*, întărite tot ca niște cetăți, pe malul înalt al Dunării. Noi am găsit până acum cărămizi cu peceți de-ale flotei *flavice* la Bărboși, adică pe malul stâng al Dunării, priveghind și cursul Siretului, și la Isaccea. Dar afară de aceste două stații, descoperite până acum, au mai fost încă multe. O carte veche, din secolul al patrulea, ne înșiră multe, pentru vremea aceasta. Dar noi acum nu ne ținem decât de lămurirea începuturilor și de aceea nu pomenim nimic din ce e mai târziu ca veacul al doilea după Hristos. Stațiile acestea ale flotei erau orânduite ca și lagărele armatei de uscat. Aveau și ele moșii, pe care, firește, le arendau, în loc să le lucreze cu soldați, și aveau sate de civili, cu meșteșugari și negustori, și femei și copii ale ostașilor, și țărani de prin împrejurimi cu treburi de schimb și afaceri. Dar Dunărea fiind bine păzită, corăbiile și bărcile negustorilor și armatorilor, care duceau în sus și în jos mulțime de grâne, mărfuri, lemne, vite, brânză, vin și toate celelalte producte ale agriculturii, meșteșugurilor și comerțului, localnic ca și de mai departe, umpleau apele marelui râu și făceau să înflorească toate așezările romane și dacice de pe malurile lui. Iar cum Dobrogea e așâ de îngustă, între Dunăre și Mare, ușor se înțelege, că ce nu ajungeau să crească în rodnicie și bogăție orașele grecești dela Mare, creșteau și întăreau acum, într'un an cât în zece și în zece cât într'un veac, așezările romane de pe drumul cel bogat al Dunării.

Pietrele scrise, mai ales pietre de mormânt ale strămoşilor noştri Romani şi Daci, găsite în Dobrogea, ne pomenesc în multe părţi cetăţeni purtând numele împăraţilor *Flavii*, adică având căpătate drepturile lor dela

Fig. 55 Vedere asupra diferitelor încăperi ale BĂILOR ROMANE dela HISTRIA, în vremea săpăturilor noastre din 1921.

aceşti împăraţi şi deci dovedind vechimea vieţii romane în Sciţia Mică încă de pe la mijlocul secolului întâi după Hristos. Aşà, ca să începem tot cu cetatea elină şi apoi romană, aşà de bogată în mărturii vechi, pe care o săpăm noi acum, *Histria*, găsim aici într'o

listă de «oameni buni şi bătrâni», fruntaşi ai oraşului, scrisă între 25 de Fevruarie şi 10 de Iulie a anului 138, nu mai puţin de cinci familii de *Flavii*. Ne dăm cu gândul, că unii îşi vor fi căpătat numele şi drepturile poate

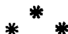

Fig. 56. Vederea sălii celei mari (de 10×20 m.) cu odăile alăturate, în BĂILE ROMANE dela HISTRIA, în vremea săpăturilor noastre din 1921.

chiar dela cel dintâiu Flaviu puternic, guvernatorul Flaviu Sabin dintre anii 43 şi 49. In ţinutul de ţară al oraşului *Tomi* (Constanţa) găsim pe un Flaviu Castu, care pune piatră de amintire tatălui său Flaviu Càpito, sergent veteran din escadronul de cavalerie al

Pannonienilor, decorat pentru vitejie de împăratul Flaviu Vespasian (deci între anii 69 și 79) și care, cum vedem, căpătase după liberare moșioara lui aici, lângă Constanța. Și tot așà găsim Flavii pe malul Dunării, în ținutul cetății romanė de lângă satul dacic *Capidava*, ca și în mijlocul Dobrogei, în ținutul satului roman și bessic numit *Ulmetum*, adică tocmai ca în românește, Ulmetul, și care de altfel alcătuiâ împreună cu Capidava o mare comună rurală, cu sate și conace multe, romane, dace și bessice, cum vom arătă și mai jos.

Dar în afară de aflarea acestor cetățeni romani singurateci, mai avem și alte dovezi, care să ne mărturisească vechimea vieții romane în Dobrogea.

In ziua de 25 Octomvrie a anului 100, guvernatorul Mesiei de jos, Mariu Laberiu Maxim, în numele împăratului Traian (care la data aceasta încă nu începuse răsboiul împotriva Dacilor), hotărnicește din nou ținutul de țară al Histrienilor și statornicește drepturile și datoriile lor față de arendașii vămii Dunării, care acum se chemà, pentru partea dela Zimnicea și pânăla vărsarea în Mare, după vechea Tracie, *vama malului Traciei*. Hotărnicia și scutirile Histrienilor (vezi partea cea mai de sus și cea mai de jos a stâlpului de piatră dat în fig. 27), erau firește întărite pe temeiul celor ce le-am citit mai sus, în scrisorile guvernatorilor de pe vremea împăratului Claudiu, cu cincizeci de ani mai înainte. Acum

însă și hotărnicia și scutirile erau date pe latinește, iar nu ca atunci pe grecește. Scrisoarea de hotărnicie, cam stricată pe piatra găsită la Histria (e aceeaș piatră pe care sunt scrise și scrisorile cele vechi) sună așà: «am hotărît ca acestea să fie granițele Histrienilor:... brațul Dunării numit Peuce (Sf. Gheorghe), lacul Halmyris (Razelmul) începând dela ținutul... Argamensilor, apoi pe culmea dealului... la îmbucătura pâraelor Picusculu și Gabranu, apoi dela vărsarea Gabranului pânăla izvorul lui, apoi... dealungul pârâului Sanpèul, apoi pânăla pârâul Turgiculu... dela pârâul Calabèul, cam... mii de pași». Dintre numele de ape, ce avem pomenite aici, am arătat altădată că Sanpèul și Calabèul sunt străvechi scitice, însemnând, cel dintâi, «drum curat», iar cel de-al doilea, «apă neagră». Sciții le-au lăsat moștenire Tracilor, iar aceștia Romanilor. Numele Gabranu trebuie să fie tracic, dar n'am puteà spune aceasta cu hotărîre. In ce privește Picusculu și Turgiculu, ele sunt amândouă nume romane, ba încă nume glumețe, date de coloniștii romani la venirea lor aici, în locuri mai puțin populate și deci fără localnici, care să le treacă numele întrebuințate de ei: «mica ciocănitoare» și «micul umflăcios». E limpede însă, că numele acestea, folosite într'o hotărnicie a Statului, al cărei cuprins puteà fi apoi luat de mărturie înaintea autorităților administrative și judecătorești, în caz de neînțelegere și proces, trebuiau să fie mai de demult folosite, și cunoscute de toată lumea, iar nu date la întâmplare, abia atunci, la facerea hotărniciei. Dar dacă

primim părerea aceasta, şi luăm numai un singur rând de oameni de limbă romană, care să fi trăit pe meleagurile acestea, şi tot ne ducem înapoi cu treizeci patru-

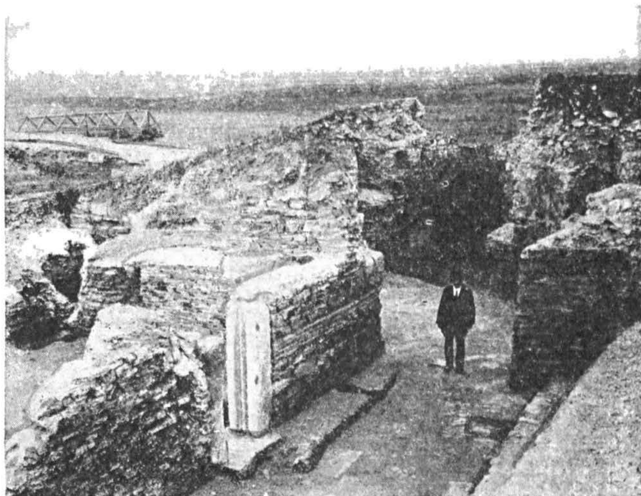

Fig. 57. Coridor şi odăi din băile romane dela HISTRIA, săpate înainte de răsboiu şi devastate de Bulgari: uşorul de marmură al intrării de pe stânga şi pavajul de marmură al coridorului lipsesc azi, fiind furate de năvălitori.

zeci de ani, adică iarăşi pe vremea împăraţilor Nero ori Vespasian.

O a doua dovadă de vechimea vieţii romane la gurile Dunării e marea răspândire, aşà de timpurie, a sărbătorii *Rusaliilor (Rosalia)*, nu numai la ţară, dar

chiar în orașele grecești, care nu o cunoscuseră niciodată până atunci. In adevăr, dacă cercetăm pietrele scrise, găsite în Sciţia Mică, vedem, că dintre toate săr-

Fig. 58. Vederea caloriferului (HYPOCAUSTUM) uneia din odăile BĂILOR ROMANE dela HISTRIA, desgropat și întărit cu ciment de noi în 1916; azi nu mai există fiind distrus de Bulgari în vremea războiului.

bătorile ţărănești, cele mai des pomenite erau sărbătorile din mijlocul verii, prăznuite în cinstea și spre amintirea răposaţilor, la mormintele lor: *Rosaliile*, aduse din Italia de coloniștii romani, și răspândite repede în tot ţinutul tracic dintre Marea Egee și gu-

rile Dunării. Sărbătoarea se potrivià foarte bine cu datinele și obiceiurile Tracilor, cari credeau — toți — în nemurirea sufletului. Acel care serbà *Rosaliile* arătà că nădăjduește în dăinuirea ființei noastre și după moarte, măcar așâ ca un somn blând și împăcat. Răposatul erà închipuit în lumea cealaltă ca un duh apărător al celor rămași dincoace, un *erou*, cum se ziceà atunci și de Greci și de Romani și de Traci, suflet bun, căruia i se aduceau prinosuri și închinări ca sfinților și zeilor, cari locuesc în adâncurile pământului. La *Rosalia* se făceau în toate târgurile și satele greco-traco-romane din Sciția Mică marile sărbători cu praznice pentru vii și morți deopotrivă. Astfel la «sărbătoarea trandafirilor» viii se întâlneau oarecum aevea cu morții, în acel mare praznic ținut pe iarbă în cimitire, și înfățișat de săpătorii în piatră pe mai toate stanele de mormânt din părțile noastre. Se turnà atunci, pe brazda care acoperià pe răposați, vin și se puneà colivă și se aprindeau lumânări și, mai ales, se aduceau ca podoabă multe, multe roze. Și întâlnirea aceasta, împăcată, la morminte cu cei răposați, împărțirea pâinei și vinului și florilor și luminilor aprinse cu cei morți, împrieteneà pe om cu gândul nimicniciei vieții, îi dădeâ putința să înțeleagă moartea ca o blândă odihnă. Și obiceiul și credința aceasta au fost așà de cald îmbrățișate de localnicii dela Dunăre, că deși praznicele dela *Rosalia* erau păgâne, totuși, când a venit Creștinismul, ei n'au vrut să le părăsească și Biserica a trebuit să deà voie a se păstrà și mai departe.

Aşâ s'a făcut, că Rusaliile ţăranilor noştri sunt serbate azi întocmai ca acum o mie nouă sute de ani, de strămoşii noştri, când încă nici vorbă nu erà de creştini prin părţile acestea.—Lista de «oameni buni şi bătrâni» dela Histria, scrisă pe marmoră în anul 138, în afară de numele vechi romane, pe care le pomeneşte, mai cuprinde şi o încheere a «sfatului bătrânilor» din Histria, pentru cinstirea în chip cu totul deosebit a unuia Artemldor, fiindcă a dăruit o mie de dinari «sfatului bătrânilor» (γερουσία), «pentru împodobirea cu trandafiri» (εἰς ῥοδισμόν), adică pentru sărbătoarea *Rosaliilor*. Sărbătoarea aceasta, despre care am spus, că are o răspândire aşâ de obştească în Răsăritul traco-roman, e descrisă, în încheerea sfatului «bătrânilor» din Histria, aproape ca sărbătoarea de frunte a oraşului. Ar fi dară îngăduit să vorbim de o adevărată trecere la felul roman, a locuitorilor greci din Histria, dacă nu am aveà alte mărturii vechi, care să ne dovedească atârnarea cetăţii eline, în totului tot de obiceiurile ţinutului ei de ţară, pe cari, chiar fără ca ea să se facă romană, trebuià să le respecte şi să le primească. Histria erà legată de satele ei ca iedera de ulm, şi, la ţară, sărbătoarea Rosaliilor, se vede limpede, că erà cea mai însemnată în tot anul şi că, între sfârşitul lui Maiu şi mijlocul lui Iunie, toţi sătenii din Sciţia Mică, *cetăţeni Romani*, *veterani Romani*, *Daci şi Bessi*, aşezaţi în satele vechi ori din nou întemeiate aici şi dăruite cu dreptul roman de *comune rurale* (vom arătâ mai jos ce însemnă asta), o

serbau, legând de ea și datina de a sfinți acum și toți stâlpii de piatră, puși pentru închinare ori pentru cinstire, zeilor și împăraților, spre a le mulțămi, și unora și altora, de ocrotirea, pacea și buna stare ce le-o dăruiau, aducând însfârșit liniștea în ținuturile acestea chinuite (vezi d. p. în fig. 28 și 29 două închinări de acest fel). Dar, ca să găsim până și pe Grecii din Histria serbând *Rosaliile* ca o sărbătoare de frunte, încă dela sfârșitul domniei împăratului Adrian, urmașul lui Traian, trebuià ca măcar din vremea Flaviilor, cu cincizeci-șeasezeci de ani înainte, înrâurirea romană să fi fost hotărîtoare în părțile acestea.

Dar cum ar fi putut să fie altfel, când știm că Flaviu Domițian, de pe la anul 86 înainte, preface chiar în provincie romană tot ținutul dintre Balcani, Dunărea de Jos și Marea Neagră, pânăla gura Sfântului Gheorghe, numind *Mesia de jos*, această nouă țară de trup și suflet roman? Răsboaele nesfârșite ale lui Domițian cu Dacii îngrămădesc aici mulțime de *legionari*, adică de soldați curat romani, cetățile de graniță se înmulțesc și se întăresc, — negustorii, cari totdeauna nu lipsesc de unde e armată și răsboiu, dau tot în mai mare număr năvală aici, spre a face afaceri bune și ușoare, cu aprovizionarea ori cu alte meșteșuguri, nu tocmai cinstite, în legătură cu prăzile de răsboiu. Și nu se încheie veacul și împăratul Traian așează aici statornic, la Silistra *(Durostorum)* și la Iglița *(Troesmis)* două *legiuni* romane. Cetățenii purtând numele Flaviilor, pe al lui Nerva, ori pe al lui Traian,

se arată tot mai mulţi pe pietrele scrise, ce descoperim în Dobrogea: aşâ avem pe piatra sfatului «bătrânilor» dela Histria, din anul 138, mai înainte pomenită, alăturea de cei cinci *Flavii*, un *Cocceius* (Nerva), şeapte *Ulpii* (Traian) şi nu mai puţin de zece *Aelii* (Adrian), fiecare, înfăţişând, fireşte, nu un singur om, ci o familie întreagă. Ce alt semn mai vrem despre înmulţirea şi întărirea Romanilor în Sciţia Mică şi, prin ea, dejurîmprejur şi spre apus şi meazănoapte, în Dacia Scitică?

In adevăr, nu e loc cu ruine vechi din Dobrogea şi Moldova de meazăzi, unde să nu găsim, din jumătatea întâia a veacului al doilea, urme de viaţă puternică romană. Aceste urme le putem cercetă şi socoti, an de an, de când au pornit, şi cè fel au crescut. Intocmai cum împăratul Traian aşează din nou gospodăria şi graniţele Histrienilor, întărindu-le pământul de lucru şi scutirile de dări pentru negoţul lor, şi cum, poate, tot Traian a făcut aceeaş hotărnicie şi orânduire — aşâ cum suntem învăţaţi de o altă piatră scrisă — şi pentru *Callatis* (Mangalia de azi), frumosul oraş elin, întemeiat cu şease veacuri înainte de Hristos de Grecii de neam dorian, — tot astfel vedem, între anii 100 şi 150 după Hristos, pe cei trei mari împăraţi ai Romei, Traian, Adrian şi Antonin cel Cuvios, preamăriţi pe toate pietrele scrise, care întâmplător ni s'au păstrat prin ţinuturile noastre dacoscitice (căci atâtea altele la fel s'au pierdut pentru totdeauna). Dar cum noi ştim, că în această ţară daco-

Fig. 59. Lespede uriașă dela o clădire ridicată de Tomitani pe vremea lui Marcu Aureliu, fiind guvernator al Mesiei M. Serviliu Fabian. Muzeul din București.

scitică dela gurile Dunării nu s'a făcut niciodată o colonizare silită, cu Romani duși într'adins de autoritățile Statului și așezați în cât mai mare număr, spre a face repede țara romană, așà cum s'a întâmplat în Dacia lui Traian, este limpede că înflorirea așà de bogată a vieții romane la gurile Dunării, în anii dintâi ai secolului al doilea, trebuie să fi avut îndărătul ei o lungă creștere și întărire. Să ne gândim numai la mulțimea veteranilor și cetățenilor romani, cari se arată în Sciția Mică pe vremea lui Traian, Adrian și Antonin, de obârșie din toate părțile împărăției, și cari numai încet-încet au putut să se adune și să se înmulțească, spre a umpleà satele *(vici)* și ținuturile de țară *(territoria)*, alăturea cu Dacii și Bessii traci, localnici, alcă-

tuind bogatele comune rurale *(territoria)*, întinse cât o plasă de azi, şi cuprinzând mulţime de sate *(viei)*, cătune, brànişti şi slobozii *(pagi)*, curţi cu moşiile lor *(villae)*. Căci nu trebuie să uităm, că alăturea de satele *(viei)* atârnătoare de oraşele greceşti dela Mare şi făcând o singură comună cu ele, avem adevăratele comune rurale, numai traco-romane, cu primari aleşi pe cinci ani *(quinquennales)*, ajutaţi dc primarii mărunţi, aleşi — câte doi — pe un singur an (*magistri*), de fiecare sat (*vicus*), ori de primarii numiţi— câte unul — de autoritatea civilă ori militară, care stăpâneşte peste ţinutul de acolo *(princeps loci, praefectus pagi*, etc.) şi încasând veniturile comunale prin perceptorii săteşti *(quaestores vicorum)*. Aceste mari comune rurale îşi au consiliul lor comunal, de sfetnici numiţi *curiales*, un fel de senatori, iar satele îşi au, şi ele, consilii comunale mai mici, de oameni buni şi bătrâni, numiţi — *decuriones*. Satele care au şi târg, sunt fireşte mai neatârnate, fie faţă de capitala grecească a comunei, unul din oraşele însemnate dela Mare, fie de capitala romană a comunei, lângă unul din lagărele de «legionari» ori de «ajutoare» de pe malul Dunării. Satele mai sărace şi cătunele atârnă însă mult mai mult de porunca primarului şi consiliului comunal central.

Dar înainte de a dà o listă a mărturiilor sigure, ce avem dintre anii 100 şi 150 asupra vieţii romane din Daco-Sciţia, şi a cercetă felul de viaţă al Romanilor de aici, să vedem, ce e cu Dacii şi Bessii, pe cari îi în-

tâlnim pe aici, în toate părțile Dobrogei, așezați *(consistentes)* prin sate *(viei)*, alăturea de veteranii și cetățenii Romani, și alcătuind dela egal la egal comunele Sciției, cu primari și consilieri aleși deopotrivă dintre ei și dintre Romani (vezi d. p. cuprinsul inscripțiilor din fig. 28 și 29).

* * *

Ovidiu spune de mai multe ori, în *Tristele* sale, că localnicii barbari ai Sciției Mici sunt pe vremea lui mai ales Geți și Bessi, la cari se adaogă, ca venetici răzleți, Sarmații. «Ce nenorocit lucru e, ca acela, care în totdeauna a fost pomenit cu drag de poporul Romei, să trăiască acum între Bessi și Geți!», zice Ovidiu despre sine însuș într'un loc, iar în altul: «ne împrèsurâ Sarmații, neam sălbatic, și Bessii și Geții». Totuș, pietrele scrise ale Sciției Mici vorbesc numai de «Bessi așezați» *(Bessi consistentes)*, iar nu și de Daci (Geți) așezați *(Daci consistentes)* în satele *(viei)* de-aici, împreună cu Romanii. Care să fie pricina? Răspunsul nu e greu. Bessii erau, ca și Romanii, veniți în Dobrogea din altă parte. Patria lor erà departe în meazăzi, în munții Rodope, pe unde se întâlnesc azi cele trei granițe ale Bulgariei, Greciei și Serbiei, la răsăritul Macedoniei. Ea se întindeà între Mesta de Sus și Marița de Sus până către Filipopole. Bessii o porniseră spre meazănoapte, pe cât se pare, în veacul întâi înainte de Hristos, parte după înfrângerea suferită dela generalul roman Varro Lucullus în anul 73, parte în urma nedreptății ce

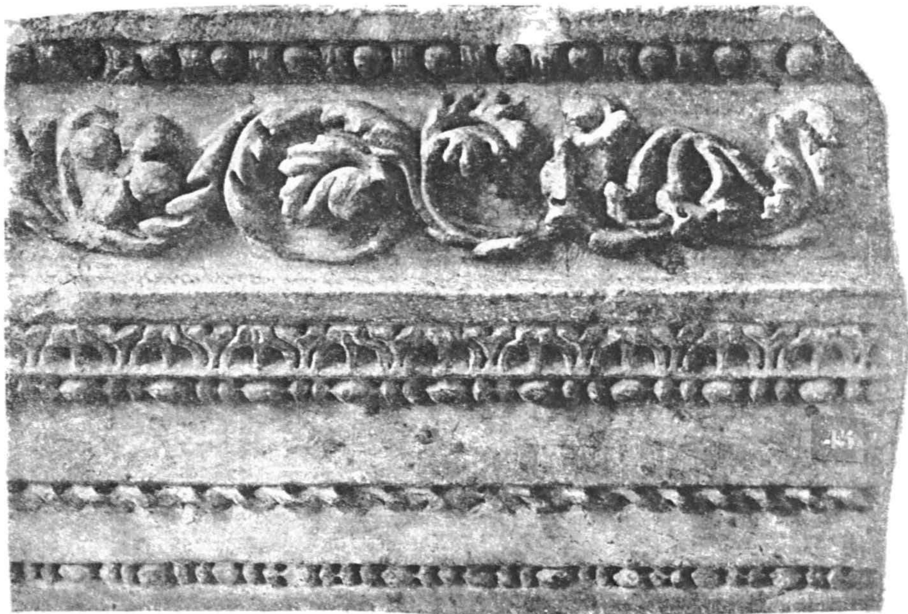

Fig. 60. **Stană de marmoră de felul celei din Hârșova (fig. 61), dela o frumoasă clădire din TOMI. Muzeul din București.**

le făcuse generalul roman Crassus, în anul 29 înainte de Hristos, când le luase pământurile lor și le dăduse dușmanilor lor, Tracii Odrysi, cu cari Bessii fuseseră mereu în certe și lupte. Veniți în Sciția Mică, ei găsiseră aici acasă la ei pe Geți, adică pe Dacii noștri, cari în totdeauna stăpâniseră locurile acestea. Cum însă țara erà plină de locuri slobode, căci lumea se ferià să se așeze prea statornic, pe podul acesta dintre Dunăre și Mare, pe care curgeau mereu dela meazănoapte tot felul de hoarde barbare, Bessii și-au găsit și ei loc pentru turmele și gospodăriile lor. Romanii orânduind țara, i-au așezat apoi, împreună cu coloniști de-ai lor, oarecum spre a-i priveghià și înrâuri, în satele Dobrogei,—multe, de altfel, înființate chiar atunci întâi, fie de Romanii, fie de Bessii, care-și întemeiau gospodării statornice.

Așâ se face că Bessii așezați *(Bessi consistentes)* în sate *(viei)*, împreună cu «veteranii și cetățenii romani așezați» aici *(veterani et cives Romani consistentes)*, se arată ca o adevărată populație privilegiată a Sciției Mici. Vedem în mărturiile scrise de atunci, că din cei doi primari *(magistri)* ai unui sat *(vicus)*, unul e mai totdeauna *bess*, ba de multe ori și perceptorul (*quaestor* al) satului. In schimb, toată viața lor orânduită e pe felul roman și în graiul latin, iar nu ca în Tracia, grecească. Această împrejurare e de mare însemnătate pentru civilizația dela Dunărea de jos: ea ne arată că Romanii dau după ei pe toți străinii de aici și îi fac romani. Pe o piatră scrisă dela Histria găsim chiar

nume vechi bessice, potrivite aşà, ca să semene cu cele romane: de pildă: *Mucatrio,-onis*, în loc de *Mucatra* sau *Mucatralis*, cum se ziceà pe limba tracică, — ori *Seutho,-onis*, în loc de *Seuthes*, cum scriau Grecii de obiceiu numele acesta tracic. Se înţelege atunci, de ce şi Bessii sunt în Sciţia Mică tot colonişti oficiali, *consistentes*, ca şi Romanii.

Dimpotrivă, Dacii aşezaţi în satele lor, care se chemau *dave* pe limba dacică, *Capi-dava*, *Suci-dava*, *Saga-dava*, *Buteri-dava*, *Zisnu-dava*, *Muri-dava*, etc., îşi duceau mai departe viaţa lor de plugari şi păstori, de multe ori în neînţelegere şi ceartă cu nouii veniţi, dar încet-încet împăcându-se cu împrejurările schimbate şi trecând şi ei la civilizaţia şi limba romană. Pietrele scrise, ce s'au găsit până acum în Sciţia Mică, ne dau putinţa să urmărim şi pe strămoşii aceştia ai noştri, în timpul cât încă se ţin tot ca Daci şi nu s'au topit cu totul în lumea romană. Incepând dinspre meazăzi, pe drumul împăratului Traian, prin mijlocul Dobrogei, venind dela Varna şi trecând prin Adamclissi (*Tropaeum Traiani*), Pantelimon (*Ulmetum*), Slava rusă (*Ibida*), spre a ajunge la Isaccea (*Noviodunum*) şi la Tulcea (*Aegyssus*), găsim din vremea împăratului Marcu Aureliu, urmaşul lui Antonin cel Cuvios, de care am pomenit mai înainte, o piatră foarte de preţ pentru documentul ce ni l-a păstrat şi care sună aşà: «s'au aşezat stâlpi de hotar pentru ţinutul cetăţii *Ausdecensilor* (Traci şi aceştia) înspre *Daci*, după arătările administratorului cetăţii, *Vexarus T...*; *Dacii sunt*

datori să iasă dincolo de stâlpi. Stâlpii de hotar ai pământului cetăţii sunt de păzit cu sfinţenie. A aşezat stâlpii ţinutului cetăţii *M. Salvia P(...)ror*. S'a executat porunca aceasta, dată de *Helviu Pertinax*, guvernatorul nostru, prin *Anterniu Antonin*, comandantul batalionului II... (pe numiri romane: tribunul cohortei II...)». Avem adică de a face cu o aşezare însemnată sătească a localnicilor Ausdecensi, cari au în fruntea lor un administrator *(actor civitatis)* cu nume tracic, *Vexarus*, desigur pus în fruntea comunei de către guvernul roman; *Vexarus*, în înţelegere cu un alt cetăţean şi cu comandantul roman al garnizoanei celei mai apropiate, după porunca guvernatorului provinciei, hotărniceşte pământul Ausdecensilor faţă de Dacii dimprejur. Aceştia încălcaseră moşia Ausdecensilor, fie cu prilejul turburărilor iscate de năvala Costobocilor (cari erau tot Daci, dar încă sălbateci rău), porniţi tocmai de prin Bucovina de azi, prin anii 170—175 după Hristos, la jaf în Mesia, Macedonia şi Ahaia (Grecia), — fie, în deobşte, cu prilejul nesiguranţei pricinuite în Dacia şi Mesia de răsboiul greu, ce-l duceau Romanii împotriva Germanilor Marcomanni. Helviu Pertinax, destoinicul general al lui Marcu Aureliu, şi însuş apoi împărat al Romei, făcut consul în anul 175, primeşte porunca să vie la Dunărea de jos, unde împlineşte pe rând sarcina de guvernator al celor două Mesii şi al Daciei, în anii 177—179, cu îndatorirea de a le curăţi de barbarii năvălitori şi de a le orândul în administraţia lor lăuntrică. Documentul «cetăţii Ausde-

censilor» ne arată cum a înţeles Pertinax să aducă pacea şi buna rânduială în Mesia. El pune să se statornicească de autorităţile locale, împreună cu cele impe-

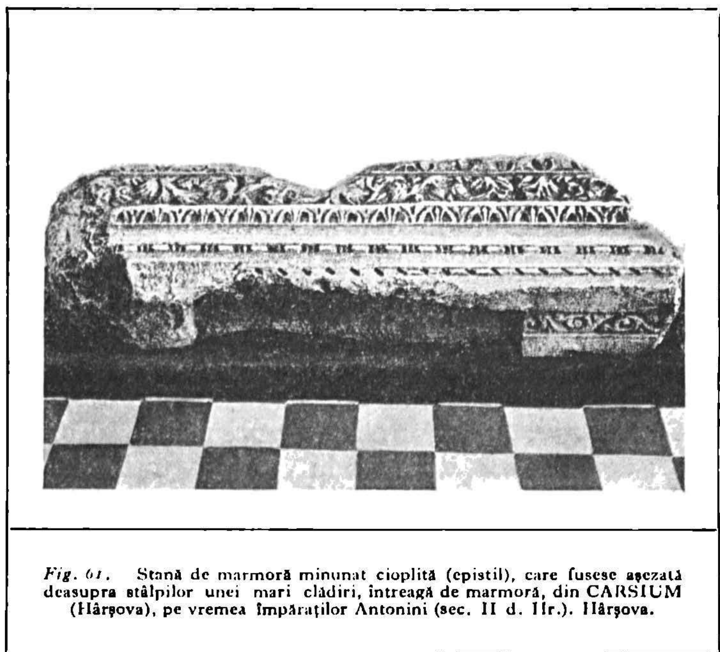

Fig. 61. Stană de marmoră minunat cioplită (epistil), care fusese aşezată deasupra stâlpilor unei mari clădiri, întreagă de marmoră, din CARSIUM (Hârşova), pe vremea împăraţilor Antonini (sec. II d. Hr.). Hârşova.

riale, drepturile de proprietate ale fiecăruia, şi cel ce le-a călcat e poftit să părăsească ţinutul strein: *Dacii vor ieşi dincolo de stâlpi*, zice piatra scrisă. De altă parte vedem, ce mulţi Daci mai trăiau încă pe legea şi obiceiurile lor pe vremea lui Marcu Aureliu lângă fru-

mosul târg roman *Tropaeum*, de lângă marele monument de biruință, ridicat unde e azi Adamclissi, de împăratul Traian, după înfrângerea Dacilor și prefacerea țării lor în provincie romană (vezi fig. 30). Dar *Dacii* se întimpină chiar în *Tropaeum*, tocmai în timpul acesta, al lui Marcu Aureliu, și anume trecuți în parte la viața și limba romană, dar în parte tot mai păstrând câte ceva din obiceiurile lor și, printre altele, numele lor naționale. Așâ, o piatră de mormânt din Tropaeum pomenește pe un *Daizus Comozoi*, ucis de *Costoboci*, va să zică de prin anii 170 și următorii, când trec pe aici barbarii aceștia daci, și căruia fiii săi, *Iustus* și *Valens*, îi ridică monumentul de amintire vecinică: tatăl și bunicul au fost Daci: *Daizus* și *Comozous*, — fiii sunt Romani. Tot așâ, pe o altă piatră de mormânt, găsită în ruinele cetății, întâlnim această familie: *Scoris*, fiul lui *Mucaporus*, tatăl, Aurelia *Eftepir*, mama, și patru copii: doi răposați, doi încă în viață, — toți purtând nume romane: *Aurelius*, *Sabina*, *Valens* și *Sabinianus*. O a treia piatră ne face cunoscută această familie: *Crescens Rigozi*, *Helpis*, roabă liberată, *Cornelius Vitalis;* răposatul *Crescens*, fiul lui *Rigozus*, e încă un dac veritabil; urmașii săi (nu e sigur dacă Cornelius Vitalis poate fi privit ca atare) au fost însă cu toții, fără îndoială, ca și în celelalte familii mai sus pomenite, «*Romani*»!

Dar să urmărim pe Dacii ce s'au făcut încet-încet Romani, și mai departe înlăuntrul Dobrogei noastre. Dacă cele șease așezări dacice, *Sucidava*, *Sagadava*,

Capidava, *Zisnudava*, *Muridava* și *Buteridava*, cunoscute nouă până acum în Sciția Mică, au păstrat până mai târziu și populație dacică, nu putem ști. Căci, sau nu avem știri, sau pietrele scrise ne vorbesc, ca la Capidava, numai de locuitori cu nume romane. Firește, printre acei «Romani» vor fi fost mulți, ai căror părinți erau Daci—cum am văzut mai sus — ori de alt neam; destul, că pietrele scrise ni-i dau pe toți ca «Romani», cari adică au nume romane și grăesc pe latinește. In ce privește *Buteridava*, cele două pietre scrise, găsite până acum în ținutul de țară al Histriei, sunt doui stâlpi de hotar, puși din porunca guvernatorului Ovidiu Tertull, la sfârșitul veacului al doilea după Hristos, între moșia *(villa)* lui *Bessus Ampudus* (un bogătaș de neam bessic) și sătenii din Buteridava *(vicani Buteridavenses)*, de către comandantul flotei (Dunării), Vindiu Verian. E foarte cu putință, ca sătenii aceștia, să fi fost măcar în parte, ca și cei cari se certau pela 178, deci numai cu douăzeci de ani înainte, cu Ausdecensii de lângă Adamclissi, tot *Daci*. Dar sigur nu știm decât, că satul a fost făcut de Daci, că doar de aceea se cheamă *Buteridava*, și că până să se facă Romani a trebuit să treacă destulă vreme, așà că vor fi mai rămas, ca și la Tropaeum, destui, încă purtând numele lor vechi, chiar în vremea aceasta, a împăratului Septimiu Sever.

Tot de neam dacic pare a fi și *Iulius Dizzace* din *Troesmis* (Iglița), vechea cetate getică, — apoi femeea *Zudecitulp* dintr'o pisanie de lângă Cuzgun, — *Claudia*

Dusia din ţinutul vechei Histria, — *Aurelius Dalenus* din satul *Amlaidina* şi *Aurelia Uthis* soţia lui, — *Antonius Zinenis*, dela Saragea, la meazăzi de *Tropaeum*, — *Castus Mucapori* din satul *Clementianum*, cu soţia sa *Sedida Reti...tis*, — *Apollonius Dadae* şi *Mama*

Fig. 62. Picior de bancă de marmură, dela Histria. Faţa din lăuntru. Vremea romană. Furat de Germano-Bulgari.

Dadae din *Tomi* (Constanţa), — *Pia* şi *Daciscus* fraţii, şi *Tiberius Claudius Mucasius*, tot de acolo, — şi, nici vorbă, gladiatorul *Skirtos Dakesis*, cari singur spune că e dac. Fireşte, la aceştia ar trebuì să mai adăogăm o mulţime de nume trace de pe pietrele găsite de noi la

Ulmetum, la *Histria* şi în alte părţi, — însă cum greu putem deosebi pe diferiţii Traci unii de alţii şi de Daci, numai după nume, şi cum aici, şi mai ales la Ulmetum şi la Histria, avem aşezaţi şi foarte mulţi *Bessi*, prin toate satele din partea locului, ne mulţămim cu numele înşirate mai sus şi cu adăogarea, că din cărţile vechi ştim, că *Dacii* erau cei mai numeroşi printre locuitorii Sciţiei Mici la venirea Romanilor, în secolul întâiu după Hristos.

Cucerirea Daciei, încă din cei dintâi ani ai domniei lui Traian şi aducerea ei cu de-a sila la viaţa romană, prin mutarea a nenumărate cete de *Romani* din toate provinciile Impărăţiei în ţara aceasta, pustiită de crudele răsboaie şi părăsită de mulţi din locuitorii rămaşi în viaţă, cari nu voiau să îndure robia romană,— a pus în sfârşit temelie nezdruncinată vieţii romane din tot ţinutul daco-scitic, despre care am spus, la începutul acestei cărţi, că se întindeà dela Olt la Nistru şi dela dealurile negre de păduri ale Buzăului şi Vrancei pânăla stâncile albe ale Balcicului şi Acraniei. Cetatea Dobrogei căpătă acum o tovarăşă măreaţă în cetatea Ardealului: câmpia daco-scitică, din Muntenia, Moldova şi Basarabia eră puternic apărată. Plugarii şi negustorii romani puteau în toată liniştea umpleà văile şi drumurile care duceau prin câmpie, din Dobrogea deadreptul în Ardeal, pe cursul tuturor

râurilor care vin dela Munți spre Dunăre. Și nu e poveste, ci fapt mărturisit de pietrele scrise, că numărul cel mare al coloniștilor romani, ce-i vom întâlnì în Dacia scitică, nu va fi de veterani, adică de foști soldați, ci de civili agricultori, veniți deadreptul

Fig. 63. Fața de pe din afară a piciorului de bancă din fig. 62.

din apus, unii chiar din Italia, cum vom arătà mai jos, și așezați pe muncă roditoare, în ținutul acesta încă așà de puțin lucrat de localnici, dar așà de bogat în darurile cu care l'a înzestrat firea.

Cele mai vechi mărturii, ce avem din ruinele antice, asupra Romanilor din Sciția Mică și din câmpia daco-

scitică, ne arată o viață romană deplin închegată, gata alcătuită, iar nu abia atunci adunându-se. Aceasta înseamnă, că îndărăt stau mulți ani de înceată creștere, despre care nu ni s'a păstrat nimica. Dar mai mult de cât atât. Frumusețea celor dintâi monumente, puse de Romanii de-aici așâ ca să ajungă pânăla noi, arată o civilizație tot așâ de deplină și bogată ca și cea din apus și chiar ca aceea din Italia. Dela frumusețea acestor monumente, civilizația romană de aici va da, din nenorocire, înapoi, în loc să se urce și mai sus, în a doua jumătate a secolului al II-lea și apoi în veacurile următoare: sărăcia din lăuntrul împărăției, adusă de răsboaiele nesfârșite cu barbarii, de secetă, de molime, de scăderea puterii de muncă în urma hranei puține și rele, a împiedecat împărăția romană să se ridice dincolo de înălțimea ajunsă în veacul al II-lea după Hristos: la Rin ca și la Dunăre, în Italia ca și în Africa, în Spania ca și în Siria.

Iată o pildă din Sciția Mică. Cea mai veche și totodată și cea mai mare și mai frumoasă piatră de mormânt, ce s'a găsit la *Ulmetum* (Pantelimon), e stâlpul de piatră al lui Gaiu Iuliu Quadrat, primarul Capidavei (vezi figurile 31 — 33). Inalt de peste doi metri, lat și gros de peste un metru, stâlpul are pe fața dinainte pisania, adică inscripția în litere mari, ca de clădire pentru pomenire, iar pe cele două fețe din dreapta și din stânga chipuri săpate în piatră, înfățișând, deoparte — se pare — pe un cioban, cu sarica pânăla glezne și purtând plete lungi, însoțit,

poate (căci piatra e aici foarte rău stricată) de câinele lui, adică tocmai așâ cum vezi stând pe lângă oi ciobanii noștri, până în ziua de azi, -- iar de partea cealaltă a pietrei, pe un plugar arând cu plugul cu doi boi, un ogor, lângă care, mai în fund, crește, umplând o mare parte din fața stâlpului, un copac, ce înseamnă pădurea din apropiere. — Dedesubtul «ciobanului» mai e înfățișat și un mic arbore cu flori și fructe, iar de partea cealaltă, deasupra plugarului, luând cea mai însemnată parte din fața pietrei, se deosebește limpede chipul, păstrat numai dela brâu în jos, al zeului italian al ogoarelor și turmelor, *Silvan:* cu toiagul lui lung, cu cârjă jos, cu câinele la picioare și ținând în mână un taler de băut și împrăștiat băutura sfântă. — Literele săpate în piatră pe fața dinainte sunt așà de frumoase, cum doar în Italia și la Roma de se mai scriau așà. Cel ce le-a săpat trebuie să fi fost un meșter, care învățase într'un oraș mare din apus meseria lui. Chipurile cioplite au fost de asemenea foarte frumoase, dar ele sunt tare rău stricate de nebunii, cari, acum vre-o treizeci de ani, au vrut să găsească subt piatra noastră uriașă o comoară, și de aceea i-au pus dinamită, ca să o sfarme mai ușor. Din fericire piatra a fost mai tare și neprețuitul monument nu a fost cu totul nimicit. — Quadrat a vrut, prin chipurile ce a pus să sape pe stâlpul lui de mormânt, să arăte aevea viața pe care o duceau aceia, al căror primar erà el, adică *Dacii din ținutul Ca-*

pidavei și *Romanii și Bessii dela Ulmetum*: unii păstori, bogați în turme, alții agricultori, cu moșii întinse. — Roman, civil, iar nu fost soldat, deci venit aici, el ori părinţii lui, ca să întemeieze gospodărie mai înstărită decât cea avută acolo de unde pornise, însurat tot cu o romană, *Iulia Terenția*, el fusese primit de localnicii din satul *Ulmetum* ca fruntaș al lor—*princeps loci* — iar în aceeaș vreme toate satele (*vici*), cătunele și odăile (*pagi*), cum și toate curţile (*villae*) proprietarilor singurateci, care, împreună, alcătuiau *comuna rurală* a Capidavei (*territorium Capidavense*), îl aleseseră primar pe cinci ani (*quinquennalis*), cu dreptul, pe care-l aveau censorii la Roma,

Fig. 64. Statuă de marmoră ridicată unui cetăţean din HISTRIA prin sec. II—III d. Hr. găsită de noi în piaţa oraşului, căzută lângă zidul «basilicei forense» (bursa din Histria). Muzeul din Histria.

Fig. 65. Monument inchinat de Tomitani preotesei KYBELEI («Mamei Zeilor»), Sossia Africana. Muzeul din Bucureşti.

de a alcătuì şi de a revizuì mereu lista consilierilor comunali *(curiales territorii)*, dând la o parte pe cei ce s'ar fi arătat nevrednici de cinstea aceasta.— Bogat, poate cel mai de frunte dintre coloniştii din vremea lui, pe locurile acestea, el îşi clădeşte un mormânt frumos, din care nu ne-a rămas decât stâlpul scris, care ne povesteşte despre viaţa lui, stâlp folosit pe urmă (la vreo trei sute de ani după moartea lui Quadrat) în zidul cetăţii Ulmetum, ca uşor de poartă, şi aşà găsit, în dărâmături, în zilele noastre. După felul literelor, piatra a fost scrisă cel mai târziu pe vremea împăratului Adrian, deşì nimica nu ne împiedecă să ne gândim, cât e de bine lucrată,

chiar la vremea lui Traian (căci așà merge, pe dos, în istoria împărăției romane: cu cât mergi mai înapoi, spre începuturi, cu atâta lucrurile de artă sunt mai frumoase), adică spre 110—120 după Hristos. — «*Și-a făcut monumentul pentru sine și pentru soția sa, Iulia Terenția, fiind el însuș încă în viață, dar, prin îngrijirea copiilor săi: și erà el fruntaș al locului și primar al ținutului Capidavei*», zice inscripția lui *Gaiu Iuliu, fiul lui Gaiu, Quadrat*, prin anii arătați. Dar Quadrat și-a trăit aici măcar viața lui de om matur, dacă nu cumvà e chiar născut aici. Ne urcăm dară înapoi, cu începutul vieții romane la Capidava și Ulmetum, până în vremea Flaviilor, în a doua jumătate a secolului întâiu. Și iată, chiar găsim un roman, cu numele, după cel împărătesc, de *Titu Flaviu*, chiar în Ulmetum: iarăși o piatră cu litere minunate, pusă în cinstea zeilor celor mai înalți ai Romei, *Jupiter cel prea Bun și prea Mare și Junona Regina*, poate chiar prin cei dintâi ani ai domniei împăratului Traian. Dacă acest *Flaviu* și-a căpătat numele lui de roman adevărat, aflându-se chiar pe aici, și fiind mai înainte vre-un dac de-al nostru, nu putem hotărî, însă altarul de piatră închinat de dânsul zeilor Romei, arată un gust pentru frumos, cu adevărat roman dela izvor.

Dar *Quadrat* și *Titu Flaviu* nu sunt singurii Romani vechi în părțile Ulmetului și Capidavei. Incă din anul 140 după Hristos, vedem, adunați la un loc, în chip de comună rurală, pe toți *cetățenii Romani și Bessii așezați în satul Ulmetum* ridicând un altar, tot

zeilor celor mari, Jupiter și Junona, pentru sănătatea împăratului Antonin cel Cuvios; primarul satului *(magister viei)*, romanul *Luciu Valeriu Maxelliu*, însărcinat de locuitori a îndeplini hotărîrea luată, a pus monumentul *pe cheltuiala lui*. Vrednic de luare aminte e faptul, că, deși suntem în anul 140 și cu toate că în apropiere, la Dunăre, avem, în afară de garnizoana dela *Capidava*, încă și altele, ca de pildă cea dela *Carsium* (Hârșova), a cărei cetate e ridicată, cum am arătat cu alt prilej, chiar de împăratul Traian, încă din anul 103, — totuși nu avem pomeniți la Ulmetum *veterani*, ci numai coloniști romani *civili* și *Bessi*. Aceasta înseamnă, că la aducerea *ținutului* Capidavei spre viața romană *veteranii* n'au avut nici o parte. Această încheiere ne este întărită și pentru *Capidava* însăși, de toate cele șeapte inscripții găsite până acum la cetate și în cari nu găsim nici un veteran și nici un negustor, ci numai agricultori,—despre unii spunându-se chiar lămurit că au răposat la țară, la moșia lor *(ad villam suam)*, sau că sunt *pagani*, săteni, locuitori ai vechiului sat *(pagus)* de aici, adică desigur însăș comuna rurală dacică a Capidavei. Iar această comună erà în ființă cel puțin în aceeaș vreme cu cea dela Ulmetum, dacă nu chiar dinainte, pentrucă avem și dela Capidava o piatră scrisă tot de prin anul 140, pusă tot zeului celui mai înalt roman, *Jupiter cel prea Bun și prea Mare*.

In ce privește anii următori, dela 150 înainte, de când avem la Ulmetum închinarea făcută pe cheltu-

iala lor (*de suo*) de *Longinianus* și un alt roman, pietrele scrise sunt așà de multe, încât nu mai e nevoie să le înșirăm aici. Viața romană e obștească. Iar a o povesti în amănunte, cum se înfățișà în vremea ei de deplină înflorire, nu e ținta cărții de față, ci o vom face-o în alta, mai târziu.

Dar această vechime și desime a populației romane nu e ceva mărginit la bogatul ținut al Capidavei (întreaga comună rurală Capidava, cu tot cu Ulmetum = *territorium Capidavense*). Acelaș lucru se întâlnește pânăla depărtatul mal de meazănoapte al Dunării, la Isaccea (*Noviodunum*) și Tulcea (*Aegyssus*) și pânăla malul Mării, în ținutul Histrienilor și Tomitanilor. Două pietre scrise, din timpul lui Antonin cel Cuvios (anii 138—161), amintesc sate (*viei*) deplin orânduite lângă Aegyssus: unul de *cetățeni romani așezați în satul* (*dintâi...?*: numele satului e stricat pe piatră), cari hotărăsc (*decreto vicanorum*) în sfatul lor comunal închinarea unui altar lui *Jupiter cel prea Bun și prea Mare*, pentru sănătatea lui Antonin și a fiului său, Marcu Aureliu, însărcinând pe cei doi primari ai satului (*magistri viei*) cu împlinirea hotărîrii, — iar un alt sat, de *veterani și cetățeni romani*, cari, tot așà, pun un altar la fel pentru sănătatea aceluiaș împărat și a moștenitorului său. Din aceiaș vreme e și bucata de monument, găsită în zidurile vechiului *Noviodunum* (Isaccea): «*...au purtat de grijă* (de punerea pietrei) *Tiberiu Claudiu Valens*, *primarul pe cinci ani* (al în-

Fig. 66. Statuă de marmoră ridicată unui cetățean din TOMI, al cărui portret foarte credincios îl avem înaintea noastră, prin sec. II—III d. Hr. Muzeul din București.

tregului ținut comunal) *și Celsiu Celerian și Claudiu... primarii* (satului..)». Avem adică, întocmai ca la Capidava, alcătuirea unei foarte mari comune rurale *(territorium)*, în care sunt cuprinse toate satele *(vici)* și conacele *(villae*-le*)* ținutului. *Valens* e primar al comunei Noviodunum *(quinquennalis territorii Noviodunensis)*, — iar cei doi fruntași, primari de sate *(magistri)*, subt oblăduirea sa, înfățișează unul ori mai multe sate *(vici)*, în hotărîrea de pomenire, pe care peatra noastră o arată ca îndeplinită. In ce privește pe însuș *Valens*, nu e cu neputință, ca el să fi fost rudă cu *Tiberii*-i *Claudii*-i din ținutul de țară, vecin către răsărit, al Aegyssului: Tiberiu Claudiu Vettiu, Tib. Cl. Ingenuu, Tib. Cl. Marcu și Tib. Cl. Floru.

Foarte mulți sunt Romanii, cari, în lista oamenilor buni și bătrâni din Histria, erau pomeniți ca fruntași ai frumosului oraș grecesc și alcătuitori ai «senatului»

lui pe vremea împăratului Adrian, în anul 138. Dintre cei 157 de «bătrâni» (γερουσιασταί) înșirați pe marea stană de marmoră, găsită la poarta cetății, 29 sunt cetățeni romani, iar dintre aceștia cinci poartă numele de *Flaviu* (după împărații Vespasian, Titu și Domițian), unul de *Cocceiu* (după împăratul Nerva), șeapte pe cel de *Ulpiu* (după împăratul Traian) și zece pe acela de *Aeliu* (după împăratul Adrian), — apoi mai avem vechile nume de familii romane: *Hostia*, *Pedia*, *Iıdia*, *Valeria*. Ba chiar găsim Greci, cari, deși nu sunt încă cetățeni romani, poartă nume romane: *Rufu* al lui Andronic, *Castu* al lui Alexandru, și, ca pildă de vechimea vieții romane, *bătrâni*, cu nume grecești, Heraclèon și Markion, ai căror părinți au avut pe vremuri nume romane, *Terțiu* și *Marcu*, dar nefiind făcuți cetățeni romani și-au numit mai departe urmașii, iară cu nume grecești. — Ceeace însă e încă mai însemnat pentru viața romană în ținutul de țară al Histriei, e marele număr de sate traco-romane de aici, cu limba nùmai romană, cu sărbătorile romane ale Rosaliilor, cu civilizația aproape orășenească romană. Iată, de pildă, satul lui *Quintio* (vezi fig. 28 și 29), din care avem o mulțime de pietre scrise, puse în diferite timpuri, dar dintre cari două sunt tot din vremea împăratului Antonin cel Cuvios. Una din ele, pusă în ziua de 13 Iunie a anului 149, e un altar bine lucrat, închinat lui *Jupiter cel prea Bun și prea Mare*, pentru sănătatea lui Antonin și a fiului său Marcu, de *veteranii și cetățenii Romani și Bessii așezați în satul lui Quintio, prin*

îngrijirea celor doi primari ai satului, *Claudiu Gaiu* (roman) și *Durisses* (sau Durissis) *al lui Bithus* (trac-bess), *împreună cu perceptorul comunal* (quaestor) *Serviliu Primigeniu* (roman). Cealaltă piatră scrisă e tot de pe la începutul domniei lui Antonin cel Cuvios, dar fără arătarea anului și a zilei (vezi fig. 34); e, de asemenea, o închinare a veteranilor, cetățenilor romani și Bessilor din acest sat pentru sănătatea împăratului și a fiului său, dar făcută zeului *Hercule Nebiruitul*, și anume *cu prilejul dregerei casei comunale a satului (auditorium) prin îngrijirea lui Sulpiciu Narcissu* (roman de obârșie din răsărit — cum se vede din nume) *și a lui Derzenus feciorul lui Auluporus* (trac-bess) *primarii satului* (peatra zice *magistrati* în loc de *magistri)*, precum și a lui *Cocceiu Febu* (roman tot din răsărit: Febu e *Phoibos*, grecește numele zeului soarelui), *perceptorul comunal (quaestor)*. Dacă prin 140—150, sătenii noștri își aveau o clădire veche de primărie, pe care trebuiau s'o dreagă, înseamnă că ei erau aici de demult. Și — am arătat și mai înainte, la povestirea lucrurilor din Histria, — toate faptele ne îndeamnă să credem, că ei erau aici încă din vremea împăraților Flavii.

Cam tot de prin anii 120—140 se arată a fi și piatra de mormânt a «senatorului» histrian (*buleuta Histriae*), *Aelius*, care încă din viață și-a ridicat pomenirea, pentru sine și pentru soția sa, *Flavia Victorina*, și pentru fiul său, *Aelius Lu*[...], nu departe de Ulmetum, dar foarte departe de orașul Histria, unde el erà sfetnic; având moșia aici, el și-a făcut monumentul pe pă-

mântul lui, în gândul că și el va muri, nu în oraș, ci la conacul său, cum se spune de pildă și pentru proprietarii de pământ din ținutul Capidavei *(obiti ad villam suam)* pe pietrele lor de mormânt, pe care le-am cetit mai sus, și precum vom vedeà și mai jos pe alții dela *Tomi*. — Din anul 157 avem piatra de mormânt a altui fruntaș din Histria, găsită nu departe spre răsărit - meazănoapte de Ulmetum, adică tot în mijlocul Dobrogei, *Luciu Pompeiu Valens*, cetățean roman, de obârșie dela Ancyra, în țara Galaților din Asia-Mică, și care se

Fig. 67. Statuă de marmoră ridicată unei femei nobile din TOMI (vezi de pildă monumentul Sossiei Africana, fig. 65), în vremea romană. Muzeul din București.

așezase tot în ținutul de țară al Histriei (*consistit regione Histri*), după ce îndeplinise în capitala grecească cele mai înalte funcții: de arhonte, de primar și de preot al marelui zeu Liber (Dionysos) (*muneraque fecit Histro in oppido archontium et aedilicium et sacerdotium at Liber*[*um*]); fiind încă în viață, el își zidise acolo, la moșie, lăcașul de vecinică odihnă (*et sepulcrum se vivo ipse sibi fecit*). — Din anul 142 avem jumătate din piatra, pe care *Cladiu Posidoniu* scrisese închinarea ce o făceâ zeilor, undeva la țară, în ținutul Tomitanilor, pe unde e astăzi satul Haziduluc, nu departe, la meazăzi de Constanța. — In sfârșit, pentru a dă pilde și din ținutul Sciției Mici mai apropiat de Mesia Inferioară, adică Bulgaria de azi — care primise mulți Romani încă și mai de vreme decât Dobrogea, — amintim de așezarea romană dela Adamclissi (*Traianenses Tropaeenses*), care încă din anul 115—116 ridică o pomenire, poate cu o statue, împăratului Traian, ca recunoștință pentru apărarea târgului lor și a țării, și înfrumusețarea ținutului lor cu măreţul monument de biruință, care până în ziua de azi stăpânește cu ruina lui uriașă toate împrejurimile, atât cât ajunge ochiul a îmbrățișă de pe înălțimi.

* * *

Dar și pe malul stâng al Dunării, în Moldova de meazăzi, pe drumul străvechiu dela gura Siretului la trecătoarea Oituzului, unind, cum am arătat mai sus, încă cu multe veacuri înainte de Hristos și de stăpâ-

nirea romană, Dobrogea deadreptul cu Ardealul, pe valea Siretului și a Trotușului, găsim pe Romani așezați în sate înfloritoare și bine orânduite, ca acelea dela *Bărboși*, *Șendreni*, *Poiana* și altele. Cercetările noastre în anii din urmă, împlinind știri mai vechi, dinaintea noastră, au putut alcătui o icoană destul de limpede a vieții romane în Moldova de jos. După cum se înțelege din rămășițele vechi găsite în pământ — pe mai toate boturile de deal — de multe ori ieșite dela sine la lumina zilei prin surparea malurilor, Dacii și celelalte neamuri, cari au locuit aici înaintea lor, ori împreună cu ei, au avut sate foarte multe: mai nu e loc unde să nu găsim cioburi de oale, vechi unele de patru la cinci mii de ani, săgeți de cremene, ciocane și topoare de piatră lustruită, iar apoi mai înspre noi, adică de-acum trei la patru mii de ani, unelte și arme de aramă, cu tot felul de podoabe iarăș de aramă, ba unele chiar de aur. Și movilele acelea de pământ, pe care le vedem în tot cuprinsul pământului românesc, morminte de-ale oamenilor acelora străvechi, de multe ori se înfățișează adunate la un loc, multe împreună, arătând limpede cimitirul uneia din anticele așezări mai mari ale popoarelor de aici. Firește, Muntenia șeasă, Moldova și Basarabia de meazăzi sunt pline de astfel de urme și rămășițe. Dar, după știrile din cărțile vechi, noi nu avem voe să numim Daci, adică strămoși ai noștri, decât pe acei locuitori din părțile noastre, cari se arată aici de pe la anul 700 înainte de Hristos. Poate că tot ei vor fi fost și la anul 2000 înainte de Hristos,

însă se poate să fie şi altfel (vezi d. p. pentru strălucita civilizaţie care înflorea în Moldova şi Basarabia între anii 3000 şi 2000 înainte de Hr. vasul pictat dela Cucuteni, din fig. 35). De aceea când este vorba de *vârsta de piatră* (până la anul 2000) şi de *vârsta de aramă* (între 2000 şi 1000 înainte de Hristos) nu e bine să numim apriat, cu nume din vremea mai târzie. popoarele ce au locuit aici. Destul că, în locurile aşà de multe din vremea dinaintea Romanilor, îngrijite de Dacii noştri, se găsesc mereu tot mai multe urme şi din vremea romană. Pietrele scrise sunt rare, însă cioburile de oale romane, chiotòrile de aramă de fel roman, cu care-şi prindeau cei vechi hainele largi ca cele ale preoţilor noştri de azi, se găsesc foarte multe, în toate părţile. Dacii din Teleorman, Vlaşca, Ilfov, Ialomiţa, Brăila, din Putna, Tecuci, Tutova, Covurlui, din Cahul, Bolgrad, Ismail, Cetatea Albă, chiar şi de-au învăţat încet-încet obiceiurile şi limba romană, ei nu şi-au pus decât foarte rar pietre de pomenire, cum aveau obiceiu Grecii şi Romanii. Pentru aceasta nu se cuvine însă a trage încheierea, că unde se găsesc numai cioburi şi podoabe romane, dar nu şi pietre scrise, n'au fost şi locuitori de limbă romană.

Din fericire avem din stânga Dunării şi pietre scrise, şi anume chiar din vremea celor dintâi împăraţi ai veacului al II-lea, adică, tot de atunci, de când am văzut viaţa romană aşâ de înfloritoare în dreapta Dunării. Aceste mărturii ne învaţă, că foarte curând după cucerirea Daciei, locurile acestea se umplu cu sate

romane *(vici)*, cari alcătuesc împreună mari comune rurale *(territoria)*, cu primari aleşi pe cinci ani *(quin-*

Fig. 68. Icoană de marmoră a zeului traco-elin DIONYSOS, găsită la Constanța. Muzeul din Bucureşti.

quennales) şi cu un sfat comunal *(ordo curialium)*, care hotărăşte în numele locuitorilor. Iată de pildă monumentul găsit la Şendreni în judeţul Covurlui,

pe malul Siretului (v. fig. 36). E un stâlp în patru colţuri, scris, închinat zeului *Hercule Biruitorul* de către cetăţeanul roman *Luciu Iuliu Iulian*, care se mai numià şi cu numele lui străin, dinainte de a fi făcut cetăţean, *Rundacio (qui et Rundacio)*; Iulian a pus monumentul în calitatea lui de primar pe cinci ani *(quinquennalis)*, dar locul pentru aşezarea pietrei a fost dat după hotărîrea sfatului comunal *(locus datus ex decreto ordinis)*. Unde va fi fost capitala acestei comune, şi care erà numele ei, nu ştim. Dar ştim că lângă gara Bărboşi erà cetatea romană, care păziâ drumul Dunării şi al Siretului, încă din cei dintâi ani ai domniei împăratului Traian. Această cetate fusese ridicată de batalionul al doilea al «ajutoarelor» Mattiacilor *(cohors II Mattiacorum)* ajutat, poate, şi de legionari de dincolo de Dunăre, din lagărul dela *Troesmis* (Igliţa), din legiunea a cincea Macedonică, dar mai ales, şi nu numai ajutată la început, ci şi întovărăşită mai departe, ca trupă de ocupaţie şi de priveghere a drumului pe apă, de o secţie a flotei imperiale de pe Dunăre *(classis Flavia Moesica)*. De asemenea au stat de pază în cetatea de aici, cèl puţin în vremea lui Marcu Aureliu, dar poate şi mai înainte, soldaţi din legiunea întâia Italica, a cărei garnizoană erà la *Novae* (lângă Şiştov). O cărămidă cu pecetea acestei legiuni, găsită în cetatea dela Bărboşi, ne dovedeşte că legiunea I Italica a stăruit chiar mai mult aici, făcându-şi singură căzărmile şi clădirile ce au trebuit detaşamentului ei, şi astfel a împărtăşit şi ţinu-

tul dimprejur, adică satele de ţărani daci, cu binefacerile civilizaţiei înaintate şi curat romane, pe care întotdeauna o aveau mai din plin legionarii, decât «ajutoarele» *(auxilia)* romane, cum erau, de pildă, chiar aici, acei Mattiaci, cari erau Germani dela Rinul de mijloc, locuind la meazănoapte de râul Main, pe malul drept al Rinului, şi trecuţi apoi, dela împăratul Tiberiu încoace, încet-încet la viaţa romană.

Cetatea romană dela Bărboşi nu numai erà, fireşte, o siguranţă pentru populaţia pacinică locuind până departe prin satele dimprejur, dar, prin viaţa romană din lagăr, ca înrâurea asupra Dacilor localnici şi îndemnă la trecerea lor cât mai repede şi largă la felul de a fi roman. Lângă cetate, spre apus, se întind multe ruine şi urme romane, care ne arată, că aici a fost satul *(vicus)* civil, crescut la umbra lagărului, iar la meazănoapte e cimitirul, unde s'au găsit iarăş multe rămăşiţe romane, despre care vom vorbi îndată. Cum am arătat noi însă, la începutul acestei cărţi, aşezarea civilă dela Bărboşi eră mult mai veche ca Romanii. Ea înflorise încă cu cinci veacuri înainte de Hristos. Nu e dară nici o minune, că pe vechiul drum al Siretului, bătut de anticii negustori greci, într'un ţinut aşa de frumos şi roditor, la adăpostul unei cetăţi tari, noi găsim la jumătatea veacului al II-lea după Hristos, o mare comună rurală *(territorium)*, în care, afară de satul *(vicus)* dela Şendreni, cercetat mai sus, şi de satul *(vicus)* dela Bărboşi, de care vom vorbi îndată, vor fi mai fost sate romane la Piscu şi la Pechea,

Fig. 69. Icoana zânei pădurilor și fiarelor, DIANA vânătoreasa, — cioplită de un biet meșter țăran de pe la noi, unde această zână eră foarte iubită de Daco-Romanii noștri Muzeul din București.

cunoscute şi pentru vremea dinaintede Romani, iar încă şi mai departe, la răsărit de Cosmeşti, multe alte aşezări din judeţele Tecuci, Tutova şi Covurlui. Acestea însă sunt dovedite ca ţinând de lumea din meazăzi, până acum, doară prin câteva monete ori cioburi de oale romane, găsite acolo ca din întâmplare.

Avem din satul roman de lângă Bărboşi mai multe pietre scrise, dovedind aşezarea civililor aici, adică a unei populaţii producătoare, fie în agricultură, fie în negoţ. Aşă, cunoaştem o familie *Iulia*, cu mama, *Iulia Saturnina*, şi doi băieţi, *Luciu Iuliu Saturnin* şi *Luciu Iuliu Attal cel Tânăr* (pe tată adică l'a chemat tot aşă, ceeace ne arată, după numele *Attal*, că întemeietorul familiei erà de obârşie din Asia Mică). Apoi mai cunoaştem o familie pe jumătate greacă, pe jumătate romană, dar vorbind latineşte: pe tată îl cheamă *Marrenus Anencletus*, pe mamă *Terentia Victoria*, pe fiică *Marrena Victoria*; altă familie, din care nu cunoaştem decât pe foştii robi, liberaţi, *Apollonius* şi soţia lui, *Helpis*, cari fac, recunoscători, monument stăpânului lor *(patrono bene merenti)*, nu se poate spune de a fost greacă ori romană, dar se vede limpede că şi ea erà de limbă romană; în sfârşit o altă familie, curat greacă, punându-şi piatra de mormânt pe greceşte, — fără îndoială, negustori greci, aşezaţi aici cu afaceri de import şi export pe Dunăre şi Siret.

Bogăţia locuitorilor târgului roman dela Bărboşi trebuie să fi fost foarte însemnată, dacă ţinem seamă

de anume descoperiri, ca aceea a uriașului sicriu de piatră, găsit în cimitirul dela meazănoapte de cetate, pe partea din vale, către răsărit. E înalt, pânăla culmea capacului, de 2.10 m., lung, la trupul cutiei, de 2.45 m., iar la capac de 2.61 m., și lat, la cutie, de 1.31, iar la capac de 1.42 m. Sicriul poartă pe el o inscripție grecească, vopsită în litere repezi de mână, cu chinovar *(minium)* de două ori la fel, odată pe cutie și a doua oară pe capac. Pisania are întâi un semn, care e marca de fabrică, a cioplitorilor cari au făcut sicriul, apoi timpul când a fost făcut: potrivit obiceiului de atunci, anul nu e însemnat cu numere, ci cu numele preotului — Romei și al Impăraților asemănați zeilor — ales pentru acel an (pe care nu-l putem întocmai dovedi), de țara (provincia) Asiei *(ἐπὶ Ἀλφ(ίου) Μοδέστου ἀσιάρχου)*: *«pe vremea asiarhului Alfiu Modestu»*, desigur, grec, dar purtând nume romane, pentrucă eră cetățean roman.— De acolo din Asia Mică, sicriul acesta greu de zece mii de chilograme, tăiat pe loc din câte o singură bucată de piatră, a fost adus cu mare cheltuială prin Marea Neagră, pe Dunăre și pe Siret în sus, tocmai aici, în ținutul acesta depărtat, al Daciei scitice. Nu am nevoie să mai întârziu asupra bunei stări a aceluia, care puteà să facă astfel de comenzi, pentru trebuințele sale particulare.

Dar, cum s'a putut băgâ de seamă, printre cetățenii pomeniți până acum în satele romane de pe valea Siretului, nu e niciun veteran și totuș, în ce-i privește pe soldații liberați din armată, știm dinainte, chiar

Fig. 70. Icoană a zeilor gemeni din Samothrake (CABIRII), la cari se închinau Grecii din TOMI, HISTRIA și alte orașe antice din părțile noastre. Muzeul din București.

făă mărturii apriate, că mare parte din cei ce-și făceau serviciul în lagărul dela Bărboși (am văzut cât de mulți, și cè fel de trupe), rămâneau pe loc, ca agricultori, mici proprietari de pământ, ori chiar ca meseriași, negustori și întreprinzători, crescând astfel mereu populația civilă romană a ținutului.

Dacă ne gândim acum, că Traian, zidind cetate la Bărboși, nu făceâ decât să deà ființă oficială unei stări de lucruri ce dăinuiâ, ca început particular, cu mult înainte de el — precum am arătat și mai înainte pentru Sciția Mică, și precum se vede din pietrele scrise, că a fost lucrul și în Oltenia, — atunci înțelegem, de ce, pe vremea lui Marcu Aureliu, Moldova de meazăzi este tot așă de adânc pătrunsă de viața romană, ca și Dacia olteană, ori Mesia dobrogeană. In adevăr și aici, la gura Siretului, Romanii au pătruns întâiu ca negustori și agricultori — pe urmele Grecilor și pe drumurile folosite de ei de sute de ani: Bărboși-Poiana-Oituz — și deabià pe urmă au venit ca stăpânitori militari, orânduind după legile Statului și dând drepturi și statornicie așezărilor romane răzlețe, încropite cam la întâmplare până atunci.

Dar viața romană în stânga Dunării nu se mărginește la Moldova de meazăzi. Toată câmpia munteană și Basarabia de jos, cu ținutul foarte întins de țară al Cetății-Albe (*Tyras*), au fost atunci deasemenea aduse dela viața dacică la aceea romană. Din Mesia în Dacia scitică erau capete de poduri peste Dunăre, pe malul nostru, acestea: la Flămânda, la Zimnicea, la Reca-

Petroşani, poate la Giurgiu, sigur la Olteniţa, la gura Mostiştei, la Luciu-Gura Ialomiţei, la Bărboşi, la Cartai şi în faţa Prislavei. Scriitorul acestor rânduri a cercetat el însuş rămăşiţele antice de pe malul nostru la Zimnicea, la Chirnogi, pe toate grădiştele din baltă şi de pe mal de jur împrejurul Olteniţei, pe toată valea Mostiştei şi în balta Dunărei legată cu Mostiştea, la Luciu, la Bărboşi şi în faţa Prislavei. La Zimnicea şi lângă Olteniţa, precum şi în văile Dunării, Mostiştei şi Ialomiţei (la Crăsani şi Tinosu) sunt mari cetăţi de pământ. La Luciu, afară de alte rămăşiţe mărunte, se ştie că a fost chiar garnizoană romană de «ajutoare»: păziâ aici o trupă de arcaşi sirieni *(numerus Surorum sagittariorum)*. De Bărboşi am vorbit. La Cartai s'au găsit rămăşiţe vechi şi chiar pietre scrise. In sfârşit în faţa Prislavei, jos în Deltă, sunt nişte clădiri foarte însemnate, cu ziduri mari şi puternice, de o grosime neobicinuită pentru o întăritură trecătoare. Cât priveşte ţinutul oraşului grecesc *Tyra*, care a înflorit foarte mult la limanul Nistrului, ştim că încă biruitorul Plauţiu Elian, prin anii 52—53 după Hristos, i-a dat şi lui liniştea, şi că această veche colonie elină nu datoreşte marelui general mai puţin ca Histria, de care am vorbit mai înainte. Ştim chiar, că din anul 57 Grecii din Tyra încep a numără dela capăt (1, 2, 3) anii de viaţă ai oraşului, ca şi cum atunci ar fi fost întemeiat, — aceasta ca recunoştinţă pentru binefacerea păcii, dăruită lor de Romani, şi luarea subt ocrotirea acestora. Un detaşament din legiunea a cincea

macedonică dela Troesmis făceà de pază la Tyra — avem chiar cărămizi cu pecetea legiunii, făcând definitiv dovada că soldații și-au ridicat singuri aici căzărmi și alte clădiri. Dar capetele de pod pomenite în Dacia scitică, la rândul lor, nu numai păziau trecerea dela noi spre meazăzi, ci erau începutul unor lungi drumuri, cari mânau către Ardeal. Dela Flămânda și dela Zimnicea porneà drumul prin Pitești spre Câmpulung: cetățile dela Jidova și Cătănești fac mărturie sus în munte de legătura cu valea. Dela Reca și poate și Giurgiu, ca și, sigur, dela Oltenița-Spanțov, urcă spre munți drumul pela Ploești către Drajna-de-sus, unde iarăș, o cetate romană, păzită chiar de trupe din Mesia, iar nu din Dacia, arătă însemnătatea și a acestei legături deadreptul, între Mesia și Dacia lui Traian. La clădirea cetății dela Drajna au lucrat, precum se vede din cărămizile cu peceți, trupe din toate trei legiunile Mesiei inferioare: *întâia Italică* (dela *Novae*-lângă Siștov), a *cincea Macedonică* (dela *Troesmis*-Iglița) și a *unsprezecea Claudia* (dela *Durostorum*-Silistra), iar pe lângă ele încă și batalionul de «ajutoare» din Siria de meazănoapte al Commagenilor *(cohors Commagenorum)*. Câmpia Daciei scitice fiind astfel privegheată de trupele de pe malul înalt dunărean al Mesiei și Sciției Mici, iar nu de armata Daciei, aceasta însemnă, că tot ținutul eră minunat păzit, întrucât detașamentele erau datoare să păstreze totdeauna legătura sigură cu garnizoanele lor de obârșie. — Dela gura Mostiștei pornià pe malul de apus un drum spre meazănoapte,

Fig. 71. Icoana zeilor gemeni din Samothrake (CABIRII), cari aveau un fel tainic de a fi rugaţi de credincioşi şi îşi aveau temple mai ales în oraşele greceşti, ca HISTRIA, TOMI, CALLATIS şi celelalte, dela Mare. Muzeul din Bucureşti.

pela Piscul Coconilor, iar pe malul de răsărit un altul, spre Valea Seacă şi Piscul Crăsanilor. — Dela Luciu urcà, fie pe Ialomiţa în sus, pe la Crăsanii de jos, şi

apoi trecând prin Tinosu, pe Prahova, tot pela Drajna, fie pe valea Buzăului, drumul de legătură între Ardealul de răsărit și Dobrogea mijlocie: aici, la gura Ialomiței, trecând Dunărea la *Carsium* (Hârșova), călătorul puteà prin Ulmetum ajunge fără nici cel mai mic înconjur deadreptul la Histria. — In sfârșit, între ținutul roman al cetății Tyranilor și Moldova de jos, deoparte, și Sciția Mică de alta, erau drumurile care treceau pela gura Prutului spre Bărboși, și pe la Cartai, la Isaccea *(Noviodunum)*, ori pe la Prislava la Tulcea *(Aegyssus)*. Frumoasele clădiri antice, chiar cu zugrăveli pe pereți, aflate în ruinele cetății dela Prislava, precum și diferite rămășițe antice, găsite pe grindurile din delta Dunării, arată că înflorirea acestor ținuturi erà mare și populația care se mișcâ încoace și încolo peste apă, foarte însemnată.

Să încercăm acum a ne da seamă de felul cum a crescut tot mai puternică civilizația romană la gurile Dunării, dela împăratul Claudiu pânăla împăratul Antonin cel Cuvios, adică, în socoteală rotundă, dela anul 50 pânăla anul 150 după Hristos.

Dacă împărăția romană ar fi așteptat ca numai cete mari de coloniști, desăvârșit orânduiți în gospodăria și tovărășia lor, să meargă să lucreze și să folosească pământurile cele nouă, cucerite ori măcar împăciuite la hotare, e neîndoios că Europa de azi n'ar fi ajuns niciodată așâ de romană, precum o găsim până în zilele

noastre, chiar acolo unde alte limbi, pe vremuri numite barbare, se grăesc încă de localnici. Ci au fost singuratecii căutători de drumuri, ogoare și bâlciuri, încă necunoscute, cari îndrăzneţi și harnici au pătruns până departe, dincolo de graniţele împărăţiei, au încheiat afaceri, au despădurit ţinuturi arându-le, au întemeiat târguri și așezări și, prin toate aceste isprăvi în mijlocul barbarilor, ei au făcut cunoscute și au întins, cu tot-mai mult folos, numele, civilizaţia și autoritatea romană.- E o mare faptă de scoatere a lumii din lene și sălbătăcie, asemănătoare aceleia pe care astăzi o îndeplinește Anglia, care, cum se știe, înainte de toate prin osteneala răzleţilor ei cercetași, a putut să se împodobească cu coroana de împărăteasă a lumii.—Așà numai, se poate înţelege de cè avem și în Sciţia Mică, cu toată câmpia dimprejur, adică în Dacia scitică, atâtea pomeniri, pe pietrele scrise, despre conacele *(villae)* singuratecilor «așezaţi» *(consistentes)* în ţinuturile de ţară ale orașelor grecești dela Mare ori ale comunelor rurale dela Dunăre și din mijlocul Dobrogei. Am pomenit și mai înainte pietrele de mormânt ale bogătașilor și fruntașilor greco-romani și daco-romani «morţi la moșia lor», iar nu în orașe. Dar mai avem și alte pietre scrise, foarte de preţ, care ne arată, ce mare însemnătate dădeau Romanii așezării de coloniști singurateci în mijlocul ţinuturilor de alt neam, coloniști pe cari ei îi ocroteau de aproape, în ceeace privește averea și munca lor, hotărnicindu-le cu ordin de sus moșiile,

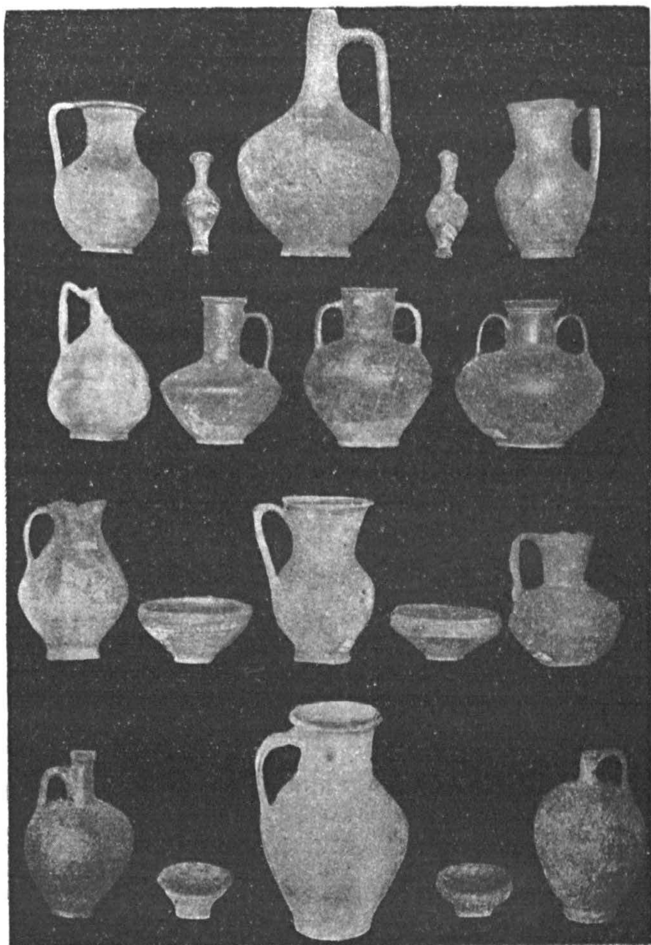

Fig. 72. Oale şi vase de rând dela TOMI, din aceeaş vreme ca acelea din fig. 73. Muzeul din Bucureşti.

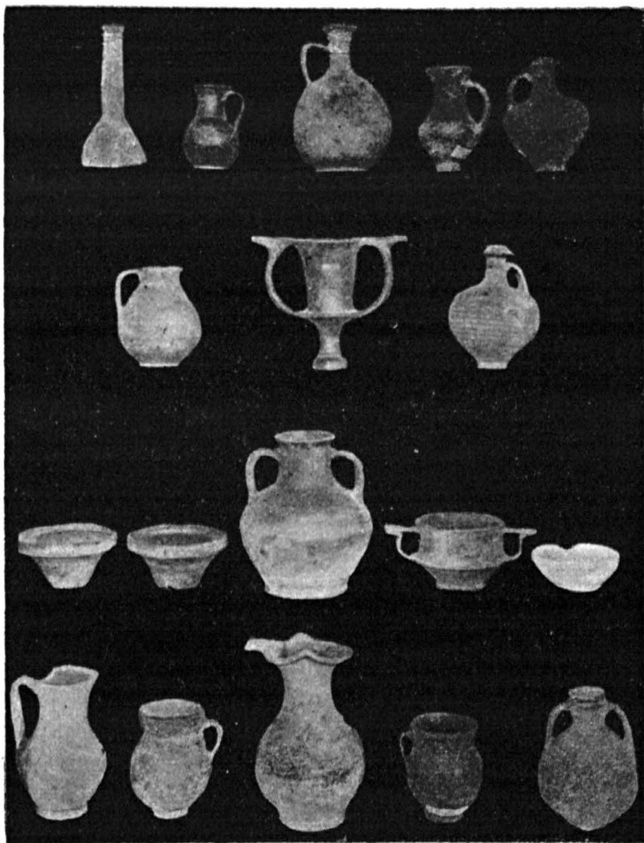

Fig. 73. Oale şi vase de rând făcute la TOMI (Constanţa) în vremea stăpânirii romane după modèle mai vechi greceşti. Muzeul din Bucureşti.

înspre proprietăţile comunale ori particulare, care le înconjurau: aşâ în părţile Histriei ni s'au păstrat două din pietrele de hotar, pe care în anul 200 după Hristos le pusese prefectul flotei Dunării, Vindiu Verian, după porunca guvernatorului ţării Mesiei, strălucitul Oviniu Tertull, între moşia tracului *Bessus Ampudas* şi sătenii daco-romani din *Buteridava (termini positi inter [B]essi Ampudi [vil]lam et vicano[s] B[ut]eridavenses)*; de lângă Constanţa ni s'a păstrat una din pietrele de hotar ale moşiei lui Tiberiu Claudiu Firmin *(fines pertinentes ad Tib(erium) Cl(audium) Firminum)*; dela Ulmetum avem doi din stâlpii de hotar, puşi în diferite timpuri pentru despărţirea moşiei comunale de diferitele proprietăţi înconjurătoare; dela *Callatis* (azi Mangalia) avem o hotărnicie a pământului oraşului şi satelor dimprejur, pomenind o mulţime de stâlpi; despre hotărniciile cetăţii Ausdecensilor, la meazăzi de Adamclissi *(Tropaeum)*, şi a Histrienilor, am vorbit pe larg mai sus; foarte multe sunt în sfârşit pietrele de hotar cu însemnarea «capătul ţărinei satului» *(fines terrae viei)*. Astfel reţeaua de hotărnicii, care acoperea întregul pământ roman, desfăcându-l în singuratece proprietăţi, şi întipăreâ liniile ei de orânduire romană nu mai puţin asupra ţinuturilor pe jumătate barbare, încă pline de localnici neaduşi la viaţa şi limba romană, decât asupra ţărilor cu totului tot romane,—se găseşte încă bineînsemnată pe pietrele scrise ale Sciţiei Mici. Comunele mari, ca şi satele, ca şi

singuratecii proprietari, erau trecute cu grijă în cadastrul împărătesc, astfel că toată lumea se simţiâ în siguranţă şi în ce priviă pământul ce şi-l agonisise.

Dar începuturile vieţii romane, puse în Dacia Scitică de îndrăzneţi cercetaşi stingheri, nu se dovedeşte numai prin pietrele de mormânt, ori prin pietrele de hotar ale moşiilor lor. Ci avem documente scrise, din care înţelegem, că chiar foarte multe sate ale Sciţiei Mici şi-au avut începutul în aşezarea unui singur cap de familie, care apoi a dat numele lui şi satului ce s'a alcătuit treptat împrejurul conacului lui, sau chiar pe moşia lui. Aşà satul roman dela Caramuratul de azi se chemă satul *(vicus)* lui Clemens sau Clemenţian *(Clementianus*, numit şi *Clementianensis)*; cel dela Şeremet, al lui Casius *(vicus Casianus)*; cel dela Sarai, lângă Hârşova, al lui Verobrittius *(vicus Verobrittianus)*; în ţinutul Hisţriei am găsit până azi pietre scrise pomenind trei sate cu nume luate dela întemeietorul lor: satul lui Celer, satul lui Quintio, satul lui Secundin *(vicus Celeris, vicus Quintionis, vicus Secundini)*; în ţinutul de ţară al oraşului *Tomi*, am mai putut încă ceti pe un altar (până acum nepublicat) închinat lui Jupiter cel prea Bun şi prea Mare, de primarul satului, din banii săi *(de suo)*, pentru sănătatea împăratului Marcu Aureliu, numele satului lui Narcis *(vicus Narcisianus)*. Strămoşii aceştia, ai satelor romane ale Sciţiei Mici, începuseră în toate părţile gospodăriile lor,

fără să se gândească la altcevă decât la binele lor; ca şi mocanii noştri de azi, aşezaţi în Dobrogea de câte unul singur, în deplină singurătate, aşă Romanii de atunci îşi îngrijiseră de pământul lor şi-şi clădiseră conacul lor, în cine ştie ce ţinut pustiu, numai pentru a-şi face repede o stare mai bună. Dar încet-încet alţi Romani ori Traci, agricultori, ca astăzi alţi «mocani» ori «cojani», se aciuaseră prin vecinătate, mănunchiul de gospodării se alcătuise ca sat, Stăpânirea îi dăduse drepturi comunale cu sfat şi primari, şi aşă, fără să se bage de seamă, când şi cum, crescuse în puţini ani, la căldura păcii romane, noua aşezare dc oameni şi viaţă romană. Localnicii şi autorităţile numiseră fireşte satul după cel care fusese întâi acolo: cum ne arată de pildă hotărnicia oficială din anul 200 între sătenii din Buteridava şi «aşezarea» (moşia şi conacul) lui Bessus Ampudus *(Bessi Ampudi villa)*. Dacii şi Tracii din Dacia Scitică şi din Sciţia Mică, străbătuţi tot mai mult de lumea aceasta romană, vrând nevrând, luau obiceiuri, îndeletniciri şi cuvinte dela nouii veniţi. Limba vorbită de ei, ca şcolari ai ţăranilor romani aşezaţi aici, nu era tocmai aleasă şi pietrele scrise ne arată de multe ori greşeli de gramatică foarte copilăreşti. Dar lucrul însemnat erà, că tot mai mult lumea dela Dunărea de jos se făceâ una singură, de viaţă şi limbă romană.

In acest chip ne gândim că s'a împlinit pătrunderea aşâ de adâncă şi de largă a vieţii romane pe pământul daco-scitic, între vremea împăratului Claudiu şi

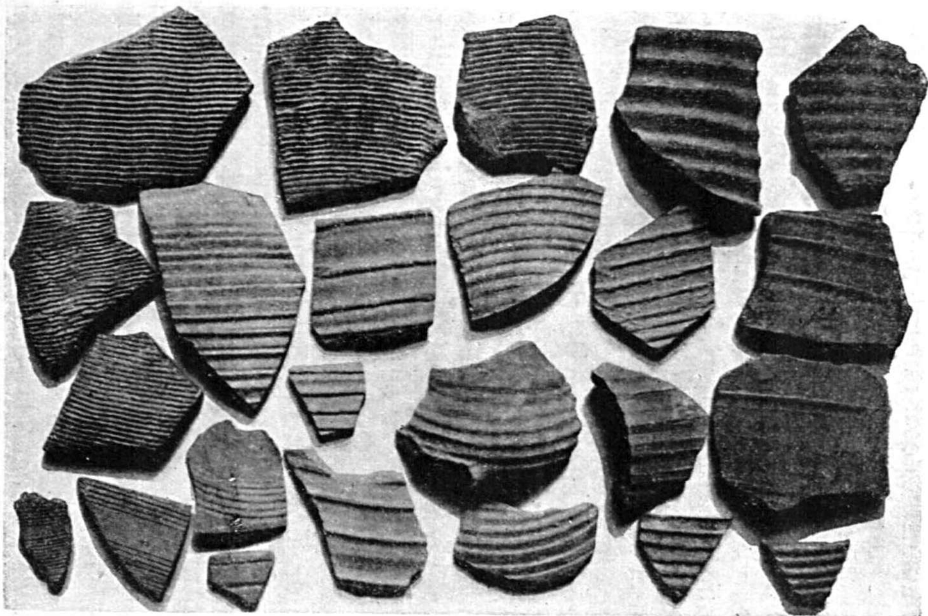

Fig. 74. Cioburi de vase romane, împodobite cu tot felul de linii, trase cu roata, găsite la ULMETUM.

cea a împăratului Antonin cel Cuvios. Noi nu mai avem în pământ decât rămășițe puține și stinghere ale vieții de atunci. Și pietrele scrise, care sunt cele mai de preț dintre mărturiile pe care pământul ni le păstrează ca amintire a acelor vremuri, sunt tare puține; fie că nu s'a săpat în deajuns pela cetățile vechi, fie că însăș viața celor dintâi Romani ajunși pe aici și a celor dintâi așezări sătești, întemeiate de ei la un loc cu Dacii și Tracii, nu dădeà încă nici grija nici putința, de a însemnà în litere de trainică pomenire soarta și apunerea faptelor și zilelor omenești.

E drept, că àlte urme de viață romană, fără însemnări scrise pe ele, dar nu mai puțin vrednice de luare aminte, ni s'au păstrat în multe locuri ale Munteniei și Moldovei. Despre satele daco-romane ale câmpiei daco-scitice, aflate numai cu ajutorul cioburilor de oale, ori bucăților de râșniți antice, ce se mai găsesc prin locurile pe unde au fost odată vechile așezări, am povestit mai sus, când a fost vorba de Dacia Scitică dinainte de venirea Romanilor, și când am înșirat drumurile romane ce au trecut pe urmă prin aceeaș Dacie. Acuma este bine să spunem mai departe numai ce mai știm, despre începutul vieții romane în Dacia Scitică și în Sciția Mică, din izvoarele cele învățate, pietre scrise și marmore cioplite, ale orașelor și satelor celor mari și bogate.

Așà dară, prin anul 150 după Hristos, mărturiile despre viața romană la gurile Dunării încep a se înmulți așà de tare, și Dacii și Tracii se arată așâ de a-

mestecaţi cu Romanii, încât putem privi toată ţara cuprinsă între valurile vechi din Muntenia, Dobrogea şi Moldova-Basarabia, ca fiind în plină contopire cu lumea cea mare romană a apusului; până şi cetăţile greceşti dela Marea Neagră sunt aşâ de pătrunse de viaţa romană, încât ni se pare că trebuie să începem a le privi mai mult ca romane decât ca eline.

*
* *

Este însă acum o datorie pentru noi, să ne întrebăm, care erà *obârşia*, *înfăţişarea* şi *calitatea* lumei romane din părţile noastre.

Nu e greu de înţeles că negustorii şi ţăranii romani, cari se aşezau la noi, nu veniau deadreptul din Roma, ori din Italia. Şi Roma şi Italia se sărăciseră prea tare de oameni prin multele răsboaie purtate în cel de pe urmă veac înainte de Hristos, ca să mai poată da ele însele mulţimea de colonişti cu adevărat Romani, de cari eră nevoie la orânduirea provinciilor din nou cucerite, spre a le aduce cât mai repede la felul de viaţă romană. Totuş găsim în părţile noastre, aşezaţi pentru totdeauna la noi, şi Italieni adevăraţi, cari au venit singuri spre a se gospodări aici, iar nu, cumva au fost aduşi aici ca ofiţeri, soldaţi ori funcţionari, ceeace fireşte se întâmplă foarte des. Astfel găsim: la *Troesmis* (Igliţa) o familie din *Planina* (în Picenum); tot acolo o alta, a unui medic din *Faventia* (între Bolonia şi Ravenna); lângă *Tomi* (Constanţa) găsim o familie din *Aquileia;* la *Tropaeum Traiani* (Adamclissi) aveà moşie

senatorul roman L. Elius Marcianus, al cărui vechil erà un rob, cu numele barbar *Iaehetav*, poate vre un dac de-al nostru.

Fig. 75. Opaițe (lămpi) romane, de lut ars, cu flori și figuri pe ele, găsite la ULMETUM. Muzeul din București.

Mulțimea cea mare a Romanilor așezați la Dunărea de jos venià din provinciile apusene ale Impărăției, și mai ales de prin părțile Bulgariei apusene, Serbiei, Ungariei și Austriei de azi, cari pe atunci alcătuiau

ţara cea mare romană a Illiricului. Aşâ, la *Ulmetum* (Pantelimonul de sus), întâlnim pe un roman *Calventius*, care, după numele lui, se trage dintr'o familie din *Noricum* (Austria de azi); la *Tomi*, pe o romană din *Ratiaria* (Arcer); la *Troesmis*, pe un roman din *Oescus* (Gigen), ş. a. m. d.

Dar nu puţini erau Grecii şi Orientalii trecuţi încă de acasă dela ei la viaţa romană şi cari vin de se aşează la noi. Numărul celor veniţi din Asia Mică e destul de mare pe pietrele scrise ale veacului al II-lea şi ale celei dintâi jumătaţi a veacului al III-lea. Toată Anatolia şi Siria au ajutat la creşterea populaţiei din Sciţia Mică. Deasemenea Grecia, cu toate coloniile ei din răsărit şi din Marea Neagră. Ceeace e însă vrednic de cea mai mare luare aminte, este că răsăritenii aceştia nu înfăţişează în totdeauna viaţa grecească, cum fac, fără nici-o abatere, în ţara Traciei (între Balcani şi Marea Egee), ci de cele mai multe ori sunt trecuţi cu totul la viaţa romană. Felul bine cunoscut al levantinilor, de «a se da după păr», şi care ne-a dăruit şi pe noi azi cu atâţia mari patrioţi români, al căror nume se găseşte însă mai acasă la el în insulele greceşti ori prin Asia Mică, făceă şi pe «Asianii» aceia antici, pe cari îi găsim atât în Dacia cât şi în Sciţia, să primească şi să înfăţişeze aici la noi civilizaţia romană, adică, mai drept încă, traco-romană şi daco-romană. O piatră scrisă, ridicată lângă *Tomi* de o tovărăşie de colonişti *asianici*, cari se închinau, după pilda celor de aici, zeului tracic *Hero et Domnus*, foarte iubit de Traco-Romanii noş-

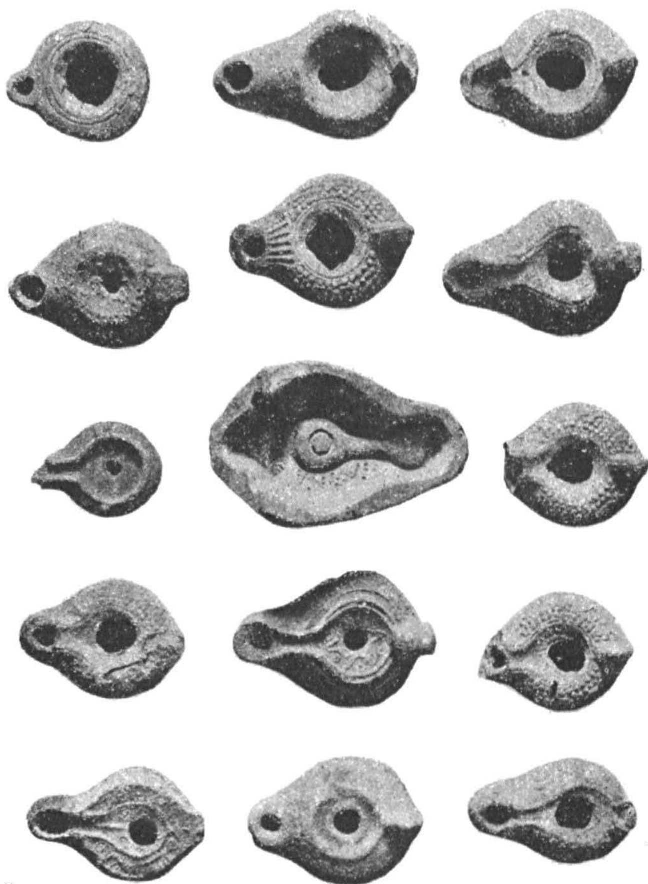

Fig. 76. Opaițe (lămpi) romane, de lut ars, găsite la ULMETUM. La mijloc un tipar de turnat lămpi de acestea. Muzeul din București.

tri, ne pomenește doisprezece «Romani» (așà se numesc ei pe ei în inscripție), toți de obârșie din Asia Mică și dela Marea de Marmarà. Numărul *Romanilor* dela gurile Dunării, ale căror nume sunt jumătate grecești, este destul de însemnat în mărturiile scrise ce ni s'au păstrat. Inșirăm aici doară câteva pilde de atari obârșii răsăritene, adică de civilizație grecească, trecută pe urmă la cea romană. La *Durostorum* (Silistra) vedem pe vremea lui Antonin cel Cuvios (138—161) pe un cetățean roman, *Gneius Oppius Soterichus*, ridicând împreună cu fiul său Oppius Severus, din banii lor, un templu și o statue lui Jupiter cel prea Bun și prea Mare, pentru cetățenii romani «și cei așezați» *(et consistentes)* în târgul de barace *(canabae)* întemeiat pe lângă lagărul legiunei a XI-a Claudia (vezi fig. 37). La *Tomi* (Constanța) un cetățean roman, C. Antonius *Eutyches*, pune un monument zeului asiatic *Attis*, în calitate de mare preot al tovărășiei de credincioși ai zeului *(archidendrophorus)*. La *Troesmis* (Iglița) întâlnim o cetățeană romană Publicia Cyrilla, care spune singură că e din Bithynia, în Asia Mică *(domo Bithyna)*. La *Carsium* (Hârșova) un greco-roman, *Xe[ni]us Nicephorus*, pune pe vremea lui Antonin cel Cuvios un altar zeilor Jupiter și Junona, — pe latinește; tot așă, trei preoți sirieni la Meidanchioi lângă Isaccea *(Noviodunum)*, ridică zeului sirian «romanizat», *Jupiter Dolichenus*, «un templu, din temelii». De la *Troesmis* și dela *Histria*, ca mari proprietari în ținutul rural al acestor orașe, cunoaștem doi «romani»,

de obârşie din *Ancyra*, în Galatia, Asia Mică. Nu mai vorbim aici de Alexandrinii, Sirienii, şi diferiţii Asiaţi, cari făceau negustorie şi transporturi pe Mare în *Callatis*, *Tomi*, *Histria*, *Tyra*, şi dela cari rămâneau aici la noi, alăturea de mult folos bănesc, încă şi diferite credinţe şi obiceiuri, nu în totdeauna folositoare şi, oricum, străine Traco-Romanilor noştri. Destul să mai amintim numai faptul, că chiar Grecii din *Tyra* ori *Olbia*, la Marea Neagră, veniau la noi în Sciţia Mică pentru afaceri, şi pietre scrise de-ale lor ne-au lăsat ştire despre ei până şi în fundul provinciei, la *Tropaeum* (Adamclissi), pe vremea lui Diocleţian. Un astfel de negustor, ambulant, trebue să fi fost de pildă şi *Aurelius Sozomenus*, din Bizanţ, feciorul lui Zotichus, mort la vârsta încă tânără de patruzeci de ani în ţinutul oraşului Tomi: pe piatra lui de mormânt îl vedem înfăţişat într'un car cu boi, ducând un transport greu în tovărăşia unui al doilea — probabil — negustor ca şi el (vezi fig. 38).

Firesc lucru, îndreptarea cu faţa spre Mare a ţinutului daco-scitic, încă din timpurile străvechi, când s'au arătat întâi Grecii pe aici, înlesniă neamurilor răsăritene, dela Marea Neagră, Egee şi Mediterană, în felurite chipuri, venirea la noi, nu numai pentru treburi negustoreşti, dar chiar pentru aşezare statornică pe pământul daco-scitic, precum am amintit şi mai sus. Insă aceşti oameni, aşâ numiţi «*romani*», cari veniau din *r*ăsărit, n'au luat nici o parte la lupta ce s'a dat în ţinuturile noastre dela Claudiu la Adrian, pen-

tru a face romani pe localnicii barbari de aici. Răsăritenii au venit mai târziu, de pe la Marcu Aureliu înainte, când ţara erà de mult înfloritoare în haină romană şi plină de Romani veniţi din apus. In adevăr o cercetare a obârşiei *(origines, domus)* coloniştilor, sau, pentru că aceasta nu e totdeauna arătată, o cercetare mai ales a numelor, credinţelor religioase şi obiceiurilor, pe cari le găsim pomenite în inscripţiile latine pânăla anul 150, ne arată fără umbră de îndoială, partea hotărîtoare ce a luat lumea romană a apusului la romanizarea ţinutului daco-scitic.

Să urmărim de pildă acel ţinut de mijloc al Sciţiei Mici, unde săpăturile noastre la cetăţile antice au scos oarecum tot ce se puteà găsi mai de seamă, ca mărturii ascunse în vechile ruine, adică ţinutul al cărui loc de frunte erà *Ulmetum*, şi unde nu am puteà prea mult da vina pe întâmplare, atunci când ştirile ne arată un fapt, la care nu ne aşteptam în chip obişnuit.

In cele mai mult de treizeci de inscripţii, găsite numai la *Ulmetum*; *Romanii*, adică apusenii, alcătuiesc partea cu totul precumpănitoare a populaţiei. Intâlnim următoarele familii. *Valeria*, cu şase ramuri, ori poate chiar rânduri de urmaşi, ale aceleiaşi tulpine: ramura lui *Valerius Maxellius*, cea mai veche, arătată ca dăinuind mai de demult, încă din anul 140,—ramura lui *Valerius Valerianus*, pe altarul închinat zeului *Silvan Semănătorul (Silvanus Sator)* în ziua de 1 Iunie, anul 178,—ramura lui *Valerius Felicx*, — ramura lui *Valerius Victorinus*, — ramura lui *Valerius*

Valens, — în sfârșit — prin anul 324 după Hristos, ramura celuilalt *Valerius Victorinus*, viteazul care a căzut în lupta dată la Calchedon, în fața Bizanțului, între împărații Liciniu, apărătorul păgânilor, și Cons-

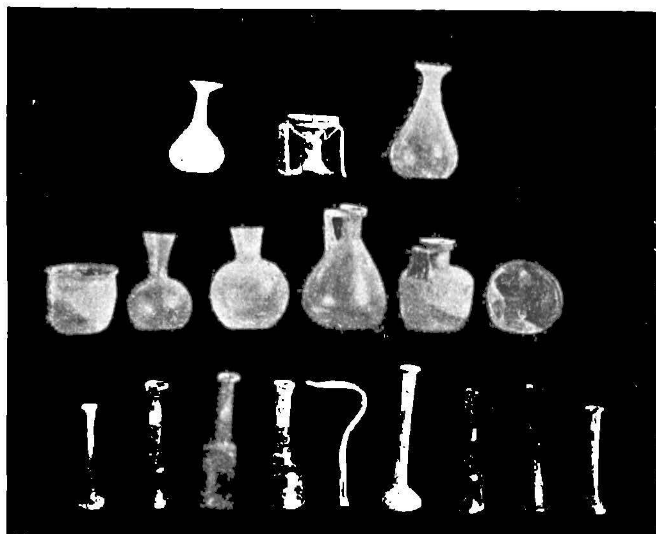

Fig. 77. Sticlărie obișnuită greco-romană dela TOMI. In rândul de jos, la mijloc, un cuțit (strigil) de curățit nisipul de pe trup. După întrecerea la trântă, tinerii unși peste tot cu untdelemn și murdăriți de căderea la pământ se curățiau cu aceste cuțite. Muzeul din București.

tantin cel Mare, ocrotitorul creștinilor. Apoi: familia *Aemilia* (vezi piatra de mormânt din fig. 39), familia *Calventia*, de obârșie din *Noricum* (Austria de azi), familiile *Longinia*, *Iulia*, *Martia*, *Domitia*.

Apoi, veche și cu multe ramuri, familia *Flavia*, pe care o întâlnim atât la *Ulmetum* cât și la *Capidava*: pe vremea lui Traian, pe vremea lui Antonin cel Cuvios și pe vremea lui Marcu Aureliu: piatra scrisă din timpul acestui împărat are și ziua când a fost pusă: 25

Fig. 78. Sticlărie de rând dela TOMI. Muzeul din București.

Iunie al anului 163. Apoi familiile, cu nume luate tot după împărați ca și acela al Flaviilor, *Cocceia*, *Ulpia*, *Aelia*, *Aurelia*. Toate numele acestea de familii, afară doar de cel de *Aelius* și *Aurelius*, ceva mai nouă, sunt vechi nume romane și arată că cetățenii din ți-

nutul Ulmetului nu s'au făcut romani abiă după ce au ajuns aici, ci au venit în părţile noastre ca romani din moşi strămoşi, având rădăcini adânci, fie prin alte ţări ale Impărăţiei, încă din vechi timpuri trecute la viaţa romană, fie, poate chiar în Italia.

In ce priveşte pe Dacii şi Bessii traci, din mijlocul Sciţiei Mici, fie că îi găsim ca inşi singurateci, fie că ne întimpină ca mulţime orânduită comunal, de «Bessi aşezaţi» *(Bessi consistentes)*, ei îşi păstrează până pela jumătatea veacului al doilea, ba chiar şi mai târziu, în bună parte numele lor, trace: *Attas Possei*, *Ithazis Dada* (v. piatra de mormânt din fig. 40), *Ziftia*, *Mucaporus*, *Sedida*, *Sisinus* ş. a. m. d., amestecându-le totuş cu numele romane chiar la urmaşii lor, pomeniţi pe aceleaşi pietre scrise.

Neamul grecesc, şi în deobşte neamurile dela mările răsăritului, sunt înfăţişate în secolul al II-lea, ba chiar şi într'al III-lea, mai mult prin femei: *Theagenia*, soţia lui G. Iulius Sergis, — Ulpia *Nicandra*, soţia lui L. Valerius Victorinus, — *Theodote*, soţia lui Aemilius Postumini, — sau prin robi liberaţi, ca Valerius *Nilus*, vechilul *(actor)* moşiei *(praedium)* lui L. Valerius Victorinus. — Inrâurirea grecească la Ulmetum, arătată chiar şi prin Tracii, cari vorbesc şi scriu greceşte, ca de pildă în familia lui Attas Possei (al cărui urmaş însă poartă numele roman de *Iustus)*, se lămureşte prin împrejurarea, că în cele dintâi timpuri ale întemeierei marei comune rurale *Capidava-Ulmetum*, veniseră aici nu numai Greci, dar

şi unii colonişti traci, ajunşi prin părţile noastre tocmai din ţara dela meazăzi a vechei Tracii, unde, precum se ştie, limba grecească erà atunci singura vorbită de oamenii ştiutori de carte.

Dar dacă facem acum o asemănare între numărul Romanilor şi acela al Tracilor şi Grecilor, ce se întimpină în mărturiile scrise găsite de noi la Ulmetum şi în tot ţinutul înconjurător, Romanii se arată a fi aşă de mulţi, că ceilalţi, străinii, mai că nu se bagă de seamă, — dacă e vorba de rostul lor neatârnat, de înfăţişători ai unei alte civilizaţii.

Aceleaşi încheieri trebuie să tragem, când ne uităm şi mai departe, în documentele ce ne-au rămas dela *Capidava* (Calachioi), unde găsim ca familii fruntaşe, de proprietari de pământ, pe *Iulii*, poate rude bune cu Iulii-i vecini, de lângă cetatea *Cius* (la Assarlâc — nu departe spre răsărit de Hârşova) în satul lui Verobrittiu *(vicus Verobrittianus)*, — ori pe *Flavii*, poate rude cu cei dela Ulmetum, — ori pe *Coccei*, aceştia sigur rude cu *Coccei* dela Ulmetum, pentrucă pietrele scrise ni-i arată lămurit ca atare.

Tot aşă primarul *Rundacio* dela Şendreni pe Siret (v. fig. 36), cu numele lui întreg, de zile mari, Lucius Iulius Iulianus, — şi, nu mai puţin, *Iulii*-i din satul vecin, dela Bărboşi, lângă cetatea *(castellum)* arătată mai înainte la gura Siretului, — şi de asemenea toţi *Tiberii Claudii*-i, pe cari i-am întâlnit la *Noviodunum* (Isaccea) şi *Aegyssus* (Tulcea), se arată a fi adevăraţi Romani din apus, şi, aceeace este încă şi mai însemnat,

Romani de obârşie civilă, vechi gospodari, iar nu de breaslă militărească, veterani aşezaţi să întemeieze sate şi târguri, din ordin împărătesc, abià la bătrâneţă: deci cu spor mai puţin la muncă decât cei cari toată viaţa s'au ţinut numai de lucrul pământului.

O înfăţişare ceva deosebită, în ce priveşte locul de naştere şi îndeletnicirea coloniştilor, ne arată partea de răsărit a Sciţiei Mici. Aicea coloniştii au de multe ori, deşi cetăţeni romani, numele lor pe jumătate greceşti, iar veteranii sunt foarte mulţi. Cunoaştem, de pildă, în ţinutul Histriei şi al Tomilor mai bine de zece sate pe numele lor vechi. Cele mai multe sunt alcătuite din trei feluri de locuitori: cetăţeni romani civili, cetăţeni romani veterani, şi Daci ori Bessi, «aşezaţi împreună» şi trăind după obiceiurile şi rânduirile romane. Veteranii, la rândul lor, sunt, mulţi, foşti legionari. Dar nu e mic nici numărul veteranilor, cari, înainte de a fi împroprietăriţi, au făcut parte din oastea de «ajutoare» *(auxilia)*, nu tocmai romană, ca neamuri din care se recrutà ori ca obiceiuri şi limbă, adevărat latine. Aşà, printre veteranii aşezaţi în satele din ţinutul Histriei găsim mai ales foşti ofiţeri sau subofiţeri de cavalerie, din escadronul al II-lea spaniol al *Arabacilor*, al cărui garnizoană erà la *Carsium* (Hârşova) încă din anul 103, sub Traian, când îi vedem clădindu-şi acolo cetatea lor de pază. Escadronul *Arabacilor* fiind aşezat statornic la noi, recruţii cei noui nu mai erau tot spanioli, ci localnici, mai ales Traci din meazăzi, cari abià prin serviciul militar ajungeau în-

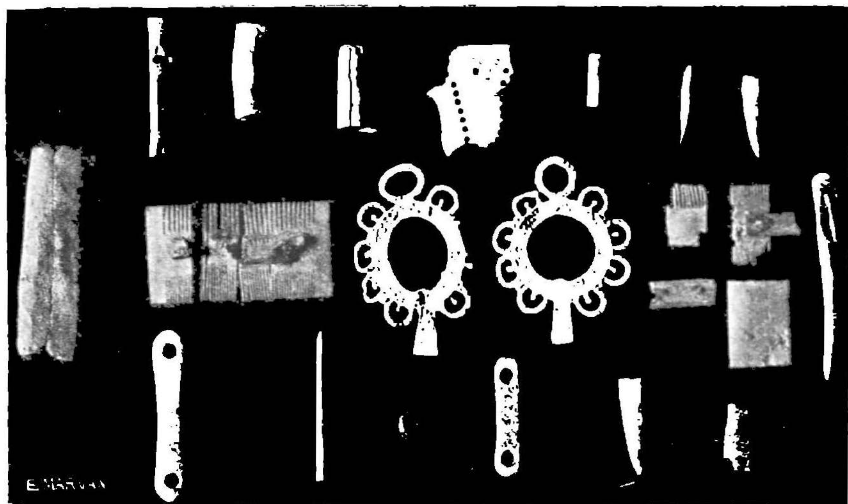

Fig. 79. Lucruri de plumb şi de os găsite la ULMETUM: piepteni, ace, podoabe, etc. Muzeul din Bucureşti.

cet-încet să se facă romani. Intocmai cum, de pildă, în batalionul al II-lea al «ajutoarelor» de *Mattiaci* (Germani), care păzià la gura Siretului, vedem recrutaţi pe vremea lui Adrian *Bessi* din părţile noastre, cari la liberare erau făcuţi cetăţeni romani deplini, chiar dacă nu se daseră încă în totul după felul roman: vedem adică în documentul de care vorbim, pe *bessul* pedestraş *Clagissa*, liberat de împăratul Adrian la 28 Februarie anul 138 din *cohors II Mattiacorum*, ca roman: «se dă cetăţenia fostului infanterist Clagissa, fiul lui Clagissa, Bess (de neam), precum şi fiilor lui, *Spor* şi *Derzizenus* şi *Eptacentus* şi fiicelor lui, *Zina* şi *Eptaperis*».

Şi cu toate acestea *înfăţişarea* adevărat romană a vieţii care se desfăşură în tot ţinutul nostru daco-scitic nu se schimbă şi nu slăbeşte în diferitele locuri, unde, ca amănunte, ni s'ar păreà că trebuie să fie mai pestriţă. Avem pretutindeni aceeaş viaţă rodnică de orânduire sătească până la porţile cetăţilor greceşti de la Mare. Şi care dintre cetăţenii acestor oraşe iese la ţară, să-şi îngrijească singur de moşie, vrea-nu-vrea trebuie să se facă roman, pentrucă toţi sunt romani îndată ce ieşi pe poarta oraşului. Pietrele scrise ale magistraţilor, fruntaşilor şi sfetnicilor din Histria şi Tomi, puse de ei la ţară, sunt pe latineşte, nu pe greceşte. Dacă acum primarii *(magistri)*, perceptorii *(quaestores)* şi consiliile comunale *(ordines decurionum)* ale acestor sate *(viei)* daco-traco-romane ascultă la Dunăre de şefii cei mari ai ţinuturilor *(territoria)*,

Fig. 80. Tot felul de râșnițe găsite la ULMETUM și așezate în Muzeul Cetății. In vremea răsboiului celui mare ele au fost furate de Bulgari.

numiți *quinquennales*, «primari pe cinci ani», și de sfaturile lor de oameni buni și bătrâni, *curiales*, — în vreme ce la Mare satele trebuie să asculte de autorită-

ţile din oraşele *(oppida)* oarecum neatârnate (autonome), greceşti, — pentru sătenii din cele două părţi ale ţării viaţa rămâne la fel şi orânduirea ei *romană* nu se schimbă cu nimic. Funcţionarii sunt aceiaşi, dările aceleaşi, sărbătorile aceleaşi, zeii aceiaşi.

Mai ales zeii, dela cari pleacă toată puterea şi tot ajutorul muritorilor. Deoparte zeii cei mari ai Statului roman, pe cari fiece bun cetăţean trebuie să-i cinstească: *Jupiter cel prea Bun şi prea Mare* şi tovarăşa lui, *Junona Regina*. De altă parte, zeii cei prieteni ai oamenilor dela ţară, zeii cari au grijă de ogoare şi de turme, zeii ţăranilor şi ai ciobanilor: *Silvan*, *Liber*, *Diana*. Dar, cum vom arătà şi mai jos, toţi zeii aceştia sunt nu numai oficiali romani, ai împărăţiei, ci şi populari italieni, aşà dară străvechi romani, ai ţăranilor şi păstorilor din Italia, mama şi ocrotitoarea tuturor provinciilor împărăţiei.

Şi alăturea de credinţele vechi italiene, înfloresc aici cele nouă, romano-trace. Cinstirea morţilor şi tovărăşiile pentru grija mormintelor *(collegia funeraticia)* îşi cer zeii, rugăciunile şi aşezămintele lor deosebite. Tracii, cari credeau că sufletul omului nu se risipeşte odată cu trupul, iau dela Romani frumoasa sărbătoare italiană pentru cei răposaţi, «ziua trandafirilor», *Rosalia*. Iar Romanii primesc dela Traci credinţa în zeul nemuririi sufletului, *Eroul Domn (Heros Domnus)*, cu tovarăşa lui, *Eroina Doamna (Domna, Domna Regina, Domina et dea)*. Fiecare dintre noi se face după moarte duh nemuritor, *Erou*. Şi răposatul,

devenit zeu vecinie, trebuie cinstit și rugat, de cei rămași încă aici pe pământ, spre a-i apără și ocroti și pe dânșii. La sărbătoarea trandafirilor, în miezul verei, *Eroii* și muritorii țin praznic împreună la morminte. Pe pietrele de vecinică amintire puse celor trecuți la viața cea fără moarte Traco-Romanii sapă chipul *Eroului*, ca al unui călăreț vânător, cu mantia fluturând în vânt, și, adesea, împreună cu această icoană, mai sapă și înfățișarea praznicului viilor cu morții (vezi figurile 40—46).

Când neamurile dela mările răsăritului, Asiați, Sirieni, Egipteni, au pornit să se lege mai de aproape cu țara daco-scitică, prin negustorii și coloniștii lor veniți aici, adică începând din secolul al II-lea după Hristos, ei au adus la noi și credințele și obiceiurile lor de acasă. Și așă, și la noi, ca în toată împărăția romană, s'au întins tot mai departe și mai adânc, până în cele mai sărace sate, părerile cele nouă despre Dumnezeu și despre lume. Unii, din fundul Asiei Mici și din Persia, aduceau credința în Mithras (vezi icoanele lui în fig. 47 și 48) Soarele Nebiruit *(Sol invictus Mithras)*,—alții din Siria de meazănoapte, credința în zeul cerului și al trăsnetului, *Jupiter din Doliche* (vezi chipul lui în aramă, în fig. 49), stând în picioare pe spatele unui taur, cu securea cu două tăișuri în mâna dreaptă, cu fulgerul în cea stângă, — alții din Egipt, credința în *Isis* (vezi fig. 50), zeița mântuitoare prin botez și mărturisirea tainelor ascunse ale suferinței ei pentru găsirea trupului

Fig. 81. Mormânt antic din vremea lui Alexandru cel Mare; la meazăzi de CALLATIS (Mangalia), lângă lac.

ciopârţit şi aruncat pe drumuri al zeului ei soţ Osiris, — sau credinţa în zeul părinte, tovarăş nou al Isidei, *Sarapis*, — însfârşit alţii, alte credinţe. Destul că, chiar fără săpături, ci numai din cercetări la faţa pământului şi din călătorii prin vechile locuri de aşezări romane, am găsit până azi nu mai puţin de şapte locuri în Dobrogea, unde religia zeului Soare şi a întruchipării sale eroice, luptătoare pe pământ şi mântuitoare a neamului omenesc, *Mithras*, îşi aveà peşterile de închinare şi jertfă sângeroasă: la *Tomi* (Constanţa), *Tropaeum* (Adamclissi), *Troesmis* (Igliţa), oraşul, *Troesmis*, comuna rurală (*territorium Troesmense*: la Acbunar), *Ulmetum* (Pantelimon), *Salsovia* (Beştepe: *Soarele* singur, fără *Mithras*), şi *Casianum* (în pădurea Şeremetului: peşteri — *speluncae* — cu in-

scripții săpate în stânca vie, deasupra unor lavițe de odihnă, săpate tot în stâncă).

Dar să nu ne adâncim prea mult în vremea mai apropiată de noi, căci atunci ar trebui să atingem și o mulțime de alte fapte, care nu pot fi povestite acum, în această carte, ce vorbește numai de *începuturile* vieții romane în Dacosciția. Când vom scrie pe cea următoare celei de față, atunci ne vom opri și asupra lucrurilor numai atinse aici. Printre acestea va trebui înainte de toate să povestim, cum toți Dacii, Tracii și Barbarii din Dacia Scitică și din Sciția Mică s'au făcut întâi romani, iar apoi creștini. Acum vom mai aminti numai un singur lucru. Tot mai multe dintre *satele romane* ale Sciției Mici au crescut în populație și bogăție, împărații le-au ridicat la starea de orașe, șoselele romane, cu stații de poștă și hanuri de mas peste noapte, s'au îmmulțit și s'au făcut tot mai bune, și, în scurtă vreme, sub Traian și urmașii lui, trei rânduri de drumuri împărătești au străbătut Dobrogea dela meazăzi la meazănoapte, prelungindu-se și dincolo de Dunăre, în Muntenia, Moldova și Basarabia (vezi harta II: Dobrogea în timpul Romanilor). Pe șoseaua Dunării la vale spre Mare, în afară de cetăți și castele se ridicară orașe civile, cu clădiri frumoase și negustori mulți, la *Durostorum* (Silistra), *Axiopolis* (Hinog-Cernavoda), *Carsium* (Hârșova), *Troesmis* (Iglița): capitala romană a întregului ținut daco-scitic, *Noviodunum* (Isaccea), *Aegyssus* (Tulcea), *Halmyris* (Zaporojeni). Pe șoseaua dela malul

Fig 82. Piatra de mormânt a unei femei nobile din TOMI: se vede chipul ei, cu un căţeluş în braţe, săpat într'o mare stană de marmoră albă. Muzeul din Bucureşti.

Mării înfloreau străvechile oraşe greceşti, trezite acum din nou la o viaţă strălucită, împodobite cu temple şi teatre şi palate de piatră şi marmoră, *Dionysopolis* (Balcic), *Callatis* (Mangalia), *Tomi* (Constanţa), *Histria* (Carariasuf). Iar pe şoseaua din mijloc, unind măreţul *Marcianopolis* (Devnia, în Bulgaria de azi, la apus de Varna), cu depărtatul *Aegyssus* (Tulcea), se ridicau *Abrittus* (Devegichioi), *Tropaeum Traiani* (Adamclissi), *Ulmetum* (Pantelimon), în sfârşit uriaşa *Ibida*, cea de douăzeci şi cinci de hectare, în mijlocul celui mai frumos ţinut al Dobrogei, la Slava Rusească, stăpânind trecerea pe toate văile care duc spre Dunăre ori spre Mare.

Intorcându-ne dară la «începuturile» vieţii romane în Dacosciţia, să privim mai deaproape *calitatea Romanismului* de aici, în două înfăţişări de viaţă, care ating mai adânc sufletul tuturor oamenilor, credinţa în zei şi cinstirea morţilor.

Am arătat mai înainte că zeul *Silvan*, pe care îl găsim, din toată împărăţia romană, mai ales în Italia şi în Illyricum (ţara dintre marea Adriatică şi Dunăre), erà foarte cinstit de Romanii din Dacosciţia (vezi şi fig. 33). Dar zeul acesta e străvechiul ocrotitor al ţăranilor şi ciobanilor italieni, el este dară un zeu cu adevărat roman, care nici nu se află în acele provincii ale împărăţiei, unde coloniştii din Italia, cari să-l aducă cu ei, au fost prea puţini. Dimpotrivă pietrele scrise, găsite de noi la Ulmetum, ni-l arată adorat, nu numai ca Sfântul Silvan (*Sanctus Silvanus*), căruia credincioşii

săi, alcătuind o tovărășie religioasă de *consacrani*, închinători, îi ridică la 5 Iunie anul 191 un frumos altar *(ara)* păstrat, cu o masă («*tabla*» — pierdută), dar, pentru întâia dată în toată împărăţia, îl găsim adorat de aceiași *consacrani* ca Silvan Sămănătorul (*Silvanus Sator*) pe altarul pus lui la 1 Iunie 178,—adică în înţelesul, în care vechii ţărani italieni, încă de sute de ani înainte, îl cinsteau, în patria mamă a noastră, a tuturor celor ce ne tragem din Roma. In adevăr, iată ce spun marii poeţi italieni din vremea împăratului August, despre anticul zeu ţărănesc, așà de iubit în Italia. Vergiliu, în *Eneida*, i se închină lui Silvan, ca unui *zeu al ogoarelor și turmelor*, — adică întocmai cum ciopleà primarul, *quinquennalis*, al *ţinutului Capidavei*, Gaiu Iuliu Quadrat, pe uriașa lui piatră de mormânt (v. fig. 31—33), de care am mai vorbit, chipul zeului Silvan, lămurindu-l cu cele două îndeletniciri ale ţăranilor dela Ulmetum și Capidava, pe vremea lui Traian: *aratul*, pe o faţă a monumentului, chiar subt icoana zeului, și *păstoritul* pe faţa dimpotrivă. Şi tot Vergiliu, în cântările lui pentru viaţa de ţară, numite *Georgica*, se roagă, alăturea de alţi zei și zâne, încă și lui Silvan, în chipul acesta: «voi cari aveţi grija de a apără ogoarele și cari creșteţi roade nouă chiar fără să fie sămănate și cari porniţi din cer ploaia îmbelșugată pe lanuri». Iar Horaţiu povestește în una din epistolele sale în versuri: «vechii agricultori, voinici și mulţămiţi cu puţin, odihnindu-și în sărbători, după strânsul roadelor, trupul, și

chiar sufletul, care rabdă greutăţile în speranţa sfârşitului lor, cinsteau împreună cu tovarăşii de osteneli: cu copiii şi cu soţia credincioasă, pe zâna *Tellus* (ţàrina, pământul) cu un porc, pe zeul *Silvan*, cu lapte, şi pe zeul *Genius* (Duhul ocrotitor, al fiecăruia din noi), amintitor al scurtimei vieţii, cu flori şi cu vin». In sfârşit poetul Tibull cântà: «Delia (iubita) va ştì să aducă dar zeului agricultor, *Silvan*, pentru vii, struguri, pentru grâne, spice, pentru turme, un prânz bogat».

Fig. 83. Sicriu de piatră din TOMI, înfăţişând răsboiul Grecilor cu Amazoanele. Muzeul din Bucureşti.

Vorba însăşi de *consacrani*, întrebuinţată pe pietrele scrise dela Ulmetum, pentru închinătorii uniţi întru

aceeași credință, nu se află, în afară de Sciția noastră, decât, iarăș, în Illyricum și în Gallia, adică la cei mai buni și adevărați provinciali romani, trecuți cu totul dela viața lor de Illiri ori de Celți, la cea de Romani. De altă parte vedem la noi, la Ulmetum, că în tovărășia de *consacrani* intră la dreptul vorbind toți Romanii de aici, în cap cu fruntașii satului. Credința în «Sfântul Silvan Semănătorul» (*Sanctus Silvanus Sator*) e a întregei comune — adică a Tracilor făcuți romani ca și a Romanilor de baștină. Dar *Silvan* fiind zeu italic și *consacrani*-i fiind o tovărășie religioasă întâlnită cu acest nume doară în apusul adevărat roman, înfățișarea și calitatea vieții orânduite din mijlocul Dacosciției sunt deplin dovedite ca adânc și statornic romane.

Totuș avem încă o dovadă, tot așà de puternică, pentru calitatea aleasă latină, am puteà spune chiar italiană, a romanității dacoscitice. Aceasta e sărbătoarea *Rosaliilor*, vădit legată atât de credința în zeul *Silvan* cât și, încă mai deaproape, de *cinstirea morților*.

Am lămurit mai sus, când a fost vorba de vechimea vieții romane la gurile Dunării, ce erau Rosaliile. Acuma voiu arătâ, care e legătura acestei sărbători cu Italia. — Din toată peninsula balcanică, Rosaliile se arată mai în floare în două locuri: la Filipi (*Philippi*), în Macedonia (cam la o poștă spre Apus de orașul de azi Cavala), și în satele Sciției Mici. Unii învățați, streini și români, au crezut că, de oarece și la Filipi și la noi erau Tracii Bessi, și de oarece credința în ne-

murirea sufletului erà așâ de răspândită la ei, «Rosaliile» trebuie să fie numai un semn de împodobire a unei vechi sărbători trace cu un nume roman, sărbătoarea fiind aici la ea acasă, iar nu adusă de Italieni din Italia însăș. Adevărul e tocmai dimpotrivă. Sărbătoarea e, întocmai ca și credința în zeul Silvan, curat italică. Pietrele scrise din Italia ne-o arată, ca și pe celelalte sărbători italice pentru morți, *Violaria* și *Parentalia*, ca o străveche prăznuire romană. Cetățenii se strângeau acolo în tovărășii *(collegia)* și făceau danii bogate acestor societăți pentru cinstirea morților, cu legământul ca după moarte să li se facă praznic la mormânt de sărbătoarea *Rosaliilor*. Tocmai așâ, cum spune la noi, o piatră scrisă din ținutul Histriei: «dau satului lui Celer *(vicus Celeris)* șaptezeci și cinci de dinari, pentru ca să facă (praznic de Rusalii) la 31 Maiu, în locul acesta (la mormânt); iar dacă acei din satele acestea (vecine, cărora le-a mai făcut astfel de daruri) nu vor face, atunci poruncesc ca din ziua aceea banii să se întoarcă la aceia, cari vor stărui a face». Primarii satelor, «cari vor fi» *(qui tunc erunt:* căci se schimbau în fiecare an), sunt datori a aveà grijă de pomenirea răposaților donatori la mormântul lor și a împlini chiar ei, în fruntea cetățenilor, slujba și orânduirea, obișnuită din moși strămoși. Și tocmai așâ sunt datori și la Filipi în Macedonia tovarășii cari alcătuesc societatea religioasă închinată zeului italian *Liber Pater* (zeu al podgoriilor, dar și în deobște al vieții dela țară, ca și *Silvanus*, cu care de

Fig. 84. Chipul zeului JUPITER, cioplit de un meşter ţăran din ţinutul oraşului DROBETA (Turnu-Severin). Părul şi barba zeului sunt tăiate după portul ţăranilor daci. Muzeul regional din Turnu-Severin.

altfel și se arată împreună și la Filipi, ca și la noi în Dacosciția), numit *Tasibastenus*, după localitatea tracică (*Tasibasta*) unde aveà templul, — să împlinească la *Rosalia* îndatoririle în cinstea morților, și mai ales a acelora, cari au făcut danii tovărășiei.

Dar Filipi erà o colonie romană, întemeiată încă cu patruzeci de ani înainte de Hristos, în cinstea lui Iuliu Cesar, crescută și încă mâi bogat populată cu Italieni de împăratul August (*Colonia Augusta Iulia*). Țăranii italieni împroprietăriți aici aduseseră cu ei atât credința în *Silvan* și *Liber Pater* cât și sărbătoarea *Rosalia*. Și dela ei, pe urmă, Bessii și ceilalți localnici învățaseră a se rugà și a serbà la fel. Tot așâ în Sciția noastră, Romanii țărani, cari încă din vremea împăraților Flavii umpluseră tot locul, au adus în aceiaș curată înfățișare italiană pe zeul lor țărănesc *Silvan* (monumentul lui Quadrat dela Ulmetum, cu icoana lui Silvan, e cea mai limpede dovadă în privința asta, fiind curat roman și totodată cel mai vechiu în părțile acestea), și sărbătoarea lor pentru morți, *Rosalia*, iar dela dânșii, atât Tracii cât și Grecii localnici au împrumutat amândouă felurile de închinare.—Aceiași Italici și Romani, puși în aceleași împrejurări de viață, au răspândit aceleași înfățișări de cugetare religioasă, în provincii romane destul de depărtate una de alta, cum erau Macedonia și Sciția.

Dar nimic n'a fost în civilizația romană mai impunător față de sufletele proaspete, copilărești, vioae ale băștinașilor din feluritele provincii ale Impărăției, ca

Fig. 85. Chipul unui POET TRAGIC, copiat în piatră de un meșter mai neînvățat din părțile noastre, după un model frumos grecesc și dat poate ca dar zeului teatrului, DIONYSOS, spre mulțumire pentru vreo biruință la întrecerile («agonele») dramatice din TOMI. Muzeul din București.

meşteşugul Romanilor de a clădi şi de a pomeni cu pietre cioplite, pe cei vii pentru isprăvi, pe cei morţi în semn de iubire. Monumentele romane în piatră, şi în cărămidă mai tare încă decât piatra, au fost cele dintâi învăţături ce au căpătat aşâ zişii barbari, adică localnicii provinciilor din nou cucerite de Roma, despre vecinicia aşezămintelor romane. Meşteşugul roman de a clădi a fost împrumutat chiar de vecinii barbari, încă liberi, ca Dacii noştri sub Decebal, cu mult înainte de a se fi vorbit ori înţeles la ei un singur cuvânt roman. Celţi, Illiri, Traci, Daci, încep a-şi face cetăţi de piatră şi a-şi clădi palate şi morminte, după felul roman, înainte de a stăpâni limba latină. Gândul de a învecinicl şi ei sărmana lor viaţă de ţărani şi răsboinici, încă necioplíţi şi necărturari, eră mai tare ca orice împotrivire, oricât de încăpăţânată, năvalei de gânduri şi fapte străine. Cu zidarul şi cioplitorul de piatră roman se strecură însă în ţara încă barbară şi liberă, tot ce erà mai primejdios în puterea neasemănată a Romanilor, de a scoate din vechiul făgaş toate popoarele streine şi a le da după felul lor.

Se poate uşor închipui, ce belşug de altare de piatră închinate zeilor *(arae)*, stâlpi de piatră închinaţi morţilor *(cippi)*, morminte zidite ca locuinţe răposaţilor *(memoriae)*, cu prispe rotunde de piatră, acoperite ori descoperite *(exedrae)*, şi cu cerdace de odihnă lângă ele *(porticus)*, clădiri de primării *(auditoria)*, clădiri de case ale tovarăşilor de aceeaş meserie, pentru întâlnirea lor la sărbători, praznice şi zile de petrecere ori de sfat

(scholae), temple mai mari ori mai mici, cu pridvoare de stâlpi, frumos săpați în piatră ori marmoră *(aedes, templa)*, a trebuit să răsară pretutindeni în ținuturile noastre, când, dela Domițian și dela Traian înainte, cetățile mici *(castella)* ale «ajutoarelor» *(auxilia)* și cetățile mari *(castra)* ale legiunilor romane *(legiones)* au umplut tot malul Dunării, și târgurile civile *(canabae)*, înfiripate pe lângă cetăți, ca și satele *(viei)*, întemeiate în ținuturile de țară *(territoria)*, încredințate grijei și proteguirei comandanților, au început să se ia la întrecere în monumente și clădiri cu orașele grecești dela Mare.

Fuseseră și Grecii, de atâtea sute de ani, mari clăditori, în părțile acestea (vezi d. p. fig. 51 pentru grija oficială ce o aveau Grecii de clădirile lor publice): dar dincolo de zidurile orașelor lor întărite, nu se întinsese nimic din bogăția și frumusețea monumentelor lor: căci îndată ce ieșiai pe porțile cetăților lor, dădeai de barbari, de sălbătăcie, de turburare, de sărăcie.

Până ce Romanii n'au adus cu ei liniștea, siguranța, bogăția, care se adună din munca orânduită, și, mai presus de toate, însăș oamenii lor, țăranii cuminți și harnici romani, toată civilizația greacă a trebuit să rămâie închisă în lăuntrul zidurilor cetăților dela malul Mării. Acum însă, când au venit Romanii, Grecii erau prea bătrâni și obosiți, ca să se mai ia la întrecere cu Romanii în civilizarea satelor. In loc ca să avem dară, la adăpostul păcii romane, o răspândire a civilizației grecești, pânăla Dunăre, am avut dimpo-

trivă o întindere a civilizației romane până la Mare.

Firesc lucru, cei dintâi cari s'au folosit de pacea romană, ca să înceapă iară a clădi bogat și frumos, au fost chiar Grecii. Cum am văzut și mai înainte, Romanii, încă dela anul 15 după Hristos îi ajutaseră să se înfiripeze din nou, îi ocrotiseră și îi dăruiseră cu tot felul de sprijiniri și scutiri, doară-doară se vor ridicà iară. Flaviu Sabin fusese, de pe la anul 44, un adevărat părinte al lor. Ca răspuns, Grecii, după vechiul lor obiceiu de a cinsti cu monumente și chipuri cioplite pe binefăcătorii lor, le ridicaseră împăraților temple, cinstindu-i ca pe niște zei (avem o marmoră scrisă la *Callatis* (Mangalia), din care înțelegem acest lucru), le puseseră pretutindeni, în piețele orașelor, statui de marmoră ori de aramă (v. fig. 52), atât lor, cât și guvernatorilor trimeși aici de dânșii, în sfârșit se treziseră iară la viața lor antică, de preamărire a frumosului prin meșteșugul de a clădi. Dar ce clădiau ei acum, nu mai eră după felul vechiu grecesc, ci după felul nou, greco-roman (v. fig. 53—58).

In adevăr, Romanii înșiși, în chipul cel mai sărbătoresc, pentru preamărirea biruințelor împărătești și spre cinstirea morților pentru patrie, căzuți aici la noi din întreaga împărăție, ridicaseră ei înșiși, în Sciția noastră, monumente așă de mărețe, cum numai în Italia și la Roma aveau obiceiul a mai clădi. Astfel în anul 109 Traian isprăvise monumentul închinat lângă satul de azi Adamclissi, zeului răsboiului, Marte Răzbună-

torul *(Mars Ultor)* pentru biruința lui asupra Dacilor și a regelui lor, Decebal, iar alăturea de această clădire triumfală, el făcuse mormânt împodobit, «în cinstea și amintirea prea vitejilor bărbați, cari au murit pentru țară» *(in honorem et memoriam fortissimorum virorum qui pro re publica morte occubuerunt, monumentum fecit)*, scriind pe zidurile lui numele tuturor celor căzuți. Lângă cele două monumente el întemeiase o așezare de cetățeni romani, al căror sat se numià după Trofeul cel mare, de biruință, *Tropaeum Traiani*. In anul 115—116 Romanii de aici,

Fig. 86. Cap de zână, ori de muritoare, dela o statuă mare de marmoră din TOMI, azi pierdută, păstrat la Muzeul din București. Mișcătoare reînviere a strălucitei vechi arte eline, în această copie, totuș așà de vie, din vremea împărăției romane.

Traianenses Tropaeenses, ridicau și ei, în micul lor târg, ca recunoştinţă, un monument în cinstea bunului împărat. Așà cum — de altfel — încă din anul 102—103 ridicaseră orăşenii din *Tomi*, —cari apoi clădesc și o mulţime de alte construcţii frumoase de peatră şi de marmoră, an de an, în cinstea lui Traian, a lui Adrian (anul 120) şi a Antoninilor (v. şi fig. 59). Temple mari, cu totului tot de marmoră, din aceste vremuri, s'au găsit în ruinele vechiului *Tomi* (v. fig. 60). Impăratul Traian însuş dă pilda cea bună, clădind cetăţi şi monumente, la *Carsium* (Hârşova) în

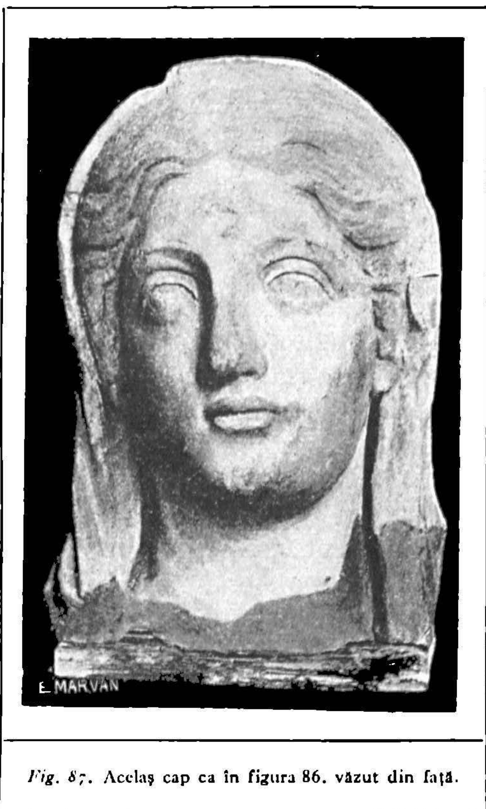

Fig. 87. Acelaş cap ca în figura 86. văzut din faţă.

anul 103, unde, curând după aceea, găsim o minunată lucrare de marmoră, dela partea de sus a zidului unui templu, așà de frumos săpată, cum numai în Grecia și la Roma se mai lucrau (v. figura 61), iar în anul 112—113 isprăvește cetatea dela Bărboși, în Moldova. Aici se pare că marmora, care poartă inscripția de pomenire, a fost adusă din Ardeal, care erà acum Dacia Romană, căci e de culoare roșie, așâ cum e felul marmorei, care se scoate până azi în măsură mai mare acolo, și de care în alte părți pe aici pela noi nu se găsește, iar din Grecia nu se aduceà.

Grecii închinaseră totdeauna o foarte mare luare aminte frumuseței și voiniciei trupului bărbătesc. In clădiri făcute într'adins din piatră, ori chiar din marmoră, numite «gimnazii» și «palestre», ei se adunau, după vârste, copiii cu copiii *(παῖδες)*, flăcăii cu flăcăii *(ἔφηβοι)*, bărbații cu bărbații *(νέοι)*, bătrânii cu bătrânii *(γέροντες)* și, subt conducerea unui cetățean fruntaș, ales de oraș ca șef al gimnaziului *(γυμνασιάρχης)*, erau învățați a se luptà, a se jucà, a cântà, a se sfătui împreună; între tovarășii de aceeaș vârstă se făceau întreceri de dibăcie și vitejie trupească și sufletească, așâ că gimnaziile ajunseseră în vremea romană a vieții grecești, când în toate aceste orașe ale răsăritului nu mai erau lupte politice, cu discursuri și certe în piață, adevăratul centru al vieții cetățenești. Pietrele scrise dela *Callatis* (Mangalia), *Tomi* (Constanța) și *Histria* (Caranasuf) ne arată împodobirea acestor gimnazii cu

Fig. 88. Parte dintr'un frumos chip de marmoră al unei zâne sau al unei închinătoare lui Dionysos (Baccante). Constanța. Muzeul din București.

statui de bronz şi icoane zugrăvite, ale binefăcătorilor oraşelor, precum şi dregerea şi înoirea clădirilor, când se stricaseră, de vreme şi întrebuinţare. De altă parte erau şi teatre şi «circuri», cum vedem de pildă într'o inscripţie dela Tomi, unde ni se vorbeşte de lupte de tauri (ca astăzi în Spania), la cari un «asian», vechiu toreador, cu numele Attalos, şi-a găsit moartea. Firesc lucru, la zilele de sărbători şi de reprezentaţii, oraşele greceşti dela Mare se umpleau şi cu ţărani traco-romani veniţi la târg, atât pentru a-şi desface productele şi a-şi face cumpărături, cât şi pentru a petrece o zi luând parte la viaţa strălucită şi plăcută a oraşelor.

Mai ales dela Histria avem multe pietre lucrate şi scrise, din care înţelegem ce mare eră dragostea cetăţenilor de a clădi şi a înfrumuseţà oraşul (vezi între altele şi fig. 62 şi 63): între anii 139 şi 151 se ridică o foarte frumoasă construcţie, cu stâlpi de piatră, în cinstea împăratului Antonin cel Cuvios. In anul 155, adică tot subt el, alte două clădiri mari de piatră: una din ele, se pare, un templu, cealaltă poate o casă de adunare pentru nevoile vieţii comerciale în port, ori la piaţa cea mare a oraşului,—de unde, iară, avem foarte mulţi stâlpi scrişi, cu statui de-asupra lor — astăzi cele mai multe lipsă, dar tot mai rămânând destule prin ruine — în cinstea împăraţilor, guvernatorilor, marilor preoţi (ai întregei tovărăşii de cinci (ori şease) oraşe greceşti dela Marea noastră: «arhierei şi pontarhi», ori numai ai Histriei: «arhierei»), precum şi, mai ales, stâlpi şi statui închinate de «sfatul şi

Fig. 89. Capul zeului Soare (HELIOS) dela o statuă de marmoră, în mărime uriaşă, făcută în veacul al III-lea înainte de Hristos, după felul artei rodiene, de un artist de seamă, la HISTRIA, pentru a fi pusă în templul zeului Soare. Furat de Germano-Bulgari în a. 1917—1918.

poporul» Histriei *(ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος)* «binefăcătorilor» *(τοῖς εὐεργέταις)* și dăruitorilor orașului, simpli concetățeni mai bogați, cari înțelegeau că e datoria lor, de a împărtăși și pe tovarășii mai săraci din bunurile, pe care soarta li le dăruise (v. fig. 64).

Pe drumul Mării veniau din Grecia și insulele grecești nu numai vinuri și untdelemn și stofe și diferite alte fabricate frumoase, de aramă, fier, argint, fildeș, aur, sticlă, ori pământ ars,—ci veneà de asemenea multă marmoră pentru toate orașele și chiar satele din părțile noastre. Statuile și icoanele săpate, puse zeilor, împăraților ori particularilor (vezi d. p. fig. 65), erau în deobște de marmoră: dela *Tomi* și dela *Histria* ni s'au păstrat destule (vezi fig. 66 și 67). Dar și de prin sate *(viei)*. La *Tomi* vedem d. p. că, întocmai ca și Traian, Adrian e cinstit prin anul 120 cu mai multe monumente de «senatul și poporul Tomitanilor», adică de «republica Tomitanilor», prin îngrijirea guvernatorului provinciei. La *Troesmis* un casier comunal *(quaestor)* ridică o statue unui coleg al lui «prea bun» *(optimo collegae)*. Tot la *Troesmis* vedem pe Iuliu Herculan, primar al orașului *(municipium)*, punând o statue «prea bunului său socru» *(optimo socro)*, C. Vaieriu Longinian, el însuși primar, mare preot, fost casier, etc. Tot așâ ni s'au păstrat dela *Durostorum* (Silistra) capetele unor statui de marmoră, de împărați și de particulari, cu trăsăturile și portul Romanilor din veacul al II-lea și al III-lea. La Daucea, spre apus de Ba-

badag, o piatră scrisă vorbeşte de facerea unui monument şi punerea unei statui *(statuam posuit)*, se pare, mai de grabă unui zeu decât unui împărat (deşi de altfel cele două măriri merg de obiceiu împreună), spre împlinirea unei juruiri (*voto suscepto*). Intocmai ca la Caildere, unde vedem în anul 187 pe primarii satului antic *(magistri vici)*, cum se va fi chemat, ridicând un altar, de pe urma unei arătări ce au avut *(ex viso*: cei vechi credeau mult în vise şi arătări). Tot de marmoră erau toate icoanele săpate în cinstea zeului Soare (*Sol Invictus Mithras*), pe cari le-am găsit noi la *Ulmetum* şi în satul antic dela Acbunar, în ţinutul oraşului roman *Troesmis*, ori altăraşele puse de oameni mai săraci, ca bessul dela Histria, *Cutilas*, feciorul lui *Apfus*.

Fig. 90. Meşteşug provincial de a săpà chipuri în piatră: se încearcă a se imità arta bună greacă din vremea alexandrină în insufleţirea cât mai pătimaşă a feţei statuilor de zei şi de oameni. TOMI. La Muzeul din Bucureşti.

Toţi provincialii noştri daco-sciţi, trecuţi acum la viaţa romană, înţelegeau să seamene cât mai mult

cu Grecii şi cu Romanii în împodobirea oraşelor, satelor şi cimitirelor lor, cu pietre scrise şi cioplite. In curăţenia lor sufletească, de ţărani, zeii şi împăraţii luau un loc aproape asemănător. Şi fiecare închinare făcută zeilor eră «pentru sănătatea şi fericirea şi biruinţa» împăraţilor şi a casei lor. Totuş Daco-Romanii noştri nu făceau din împăraţi nişte zei, cum făceau Orientalii şi Grecii. Bunul lor simţ, de oameni liberi, îi învăţă, că şi împăraţii, abià după moarte, ajungeau zei. Cât erau în viaţă, ei erau *părinţii* şi *ocrotitorii*, atotputernici, dar muritori, ai supuşilor lor. Pietrele scrise din Daco-Sciţia arată deci, ca şi în apusul latin, şi spre deosebire de răsăritul grecesc, aceeaş cuminte, cumpănită judecată, a cetăţenilor romani, cari se simt oameni liberi, şi astfel, aceste monumente stau dovadă despre legătura noastră de suflet cu apusul îndrăzneţ şi mândru, iar nu cu răsăritul ploconit şi slugarnic.

Nu e aici locul de a înşirâ *toate* pietrele (altare, table, mese, chipuri cioplite) puse zeilor: *Jupiter*, *Junona*, *Minerva*, *Silvan*, *Liber Pater* ori *Dionysos* (v. fig. 68), *Diana* (v. fig. 69), *Hercules*, *Zeii din Samothrake* (vezi icoanele lor din fig. 70 şi 71), etc., «pentru sănătatea împăraţilor», de ofiţeri şi soldaţi, de funcţionarii împărăteşti şi cei comunali, de preoţii religiei de Stat şi ai religiilor particulare, de autorităţile comunale, dela oraşe, şi de prin sate, de particularii bogaţi, de diferitele tovărăşii de meseriaşi şi negustori, ori de credincioşii în unul şi acelaş zeu.

Destul să dăm câteva pilde. La *Ulmetum*, altare lui Jupiter şi Junonei, puse, unul în anul 140, iar altul la 25 Iunie anul 163, de primarii satului, Luciu Valeriu Maxelliu (140) şi Flaviu German (163), din banii lor *(de suo)*, pentru cetăţenii romani şi Bessii aşezaţi aici,—cel dintâi în sănătatea lui Antonin cel Cuvios, iar al doilea pentru Marcu Aureliu şi Luciu Veru. La *Ultinsium*, altar lui Jupiter şi Junonei, pus la 2 Iulie anul 172, în sănătatea lui Marcu Aureliu, de primarul satului, Marţiu Filo, din banii lui *(de suo)*, pentru Bessii aşezaţi în acel sat şi trecuţi la viaţa romană. La *Clementianum*, altar lui Jupiter, pus în anul 195 de primarul satului, Eliu Elian, din banii lui *(de suo)*, în sănătatea lui Septimiu Sever. In satul lui *Quintio*, altar pus lui Jupiter la 13 Iunie anul 149, în sănătatea lui Antonin cel Cuvios şi a fiului său Marcu, de veteranii, cetăţenii romani şi Bessii aşezaţi aici, şi anume, prin îngrijirea celor doi primari ai satului, Claudiu Gaiu şi Durisses fiul lui Bithus (bess), şi a perceptorului Serviliu Primigeniu. Tot din satul acesta mai avem încă patru altare puse în aceeaş zi, de 13 Iunie, (care eră desigur aici ziua cea mare a Rosaliilor), dar în anii mai târzii: 169, 175, 176 şi 177, de aceeaşi cetăţeni români şi Bessi, prin primarii lor, pentru sănătatea împăratului Marcu Aureliu. In satul lui *Celer*, altar pus în anul 177 lui Jupiter şi Junonei, în sănătatea împăratului (Marcu) şi a satului lui Celer, prin îngrijirea primarului Ulpiu Ulpian, care a dat şi banii *(de suo)*. Mişcătoare e închinarea ofiţerului supe-

rior *(tribunus militum legionis XI Claudiae)* dela *Durostorum* (Silistra), Marcu Stabiu Colon, italian din orașul *Luca*, făcută la *Tropaeum Traiani* (Adamclissi): un altar, găsit lângă strada principală a orașului, pus pentru sănătatea lui Antonin cel Cuvios și a «copilului lui», Aureliu, Cesarul (Marcu Aureliu),

Fig. 91. Bucată dintr'un brâu de marmoră pe care erà săpat un șir neîntrerupt de care cu doi cai mânate de îngeri ai Biruinței (Victoria, Nike) și care împodobià o frumoasă clădire cu stâlpi de marmoră în vremea curat grecească a Histriei, înainte de Hristos. Muzeul din Histria.

zeilor: Jupiter cel prea Bun și prea Mare, Hercule Nebiruitul, Ceres, Liber Pater, — adică: zeului împărăției, zeului oastei, zânei semănăturilor, și bătrânului zeu italian al țăranilor: «Tata Liber».—La fel, vedem la Cocargea, lângă *Tropaeum*, pe un sutaș roman *(centurio)* tot din legiunea XI dela Durostorum, Anniu Saturnin, închinând un altar «Zeului Nebiruit»

(Mithras), pentru sănătatea lui Marcu Aureliu, — iar în Moldova, la Bărboși, pe sutașul Corneliu Firmu, din legiunea I Italică, dela *Novae* (Steclen lângă Șiștov), punând un altar între anii 161 și 169 (poate lui Hercule Nebiruitul) «pentru sănătatea și biruința și buna înțelegere» a împăraților frați, M. Aureliu și

Fig. 92. Altă bucată din acelaș brâu, găsită încă dinainte de războiu și, ca atare, furată de năvălitorii Germano-Bulgari în 1917—18.

Luciu Veru. Insfârșit, pentru a nu mai da decât două pilde, la *Carsium* (Hârșova) un particular pune lui Jupiter și Junonei un altar, pentru sănătatea lui Antonin cel Cuvios (138—161), iar la *Capidava* (Calachioi) un necunoscut pune lui Jupiter cel prea Bun și prea Mare un altar pentru sănătatea aceluiaș împărat și a fiului său Marcu Aureliu.

E uşor de înţeles, că monumentele de cinstire, ridicate pentru guvernatorii provinciei, trebuiau iarăş să fie fără număr: oraşe greceşti, oraşe romane, sate daco-romane şi traco-romane, ofiţeri, funcţionari, tovărăşii de breaslă şi de credinţă, simpli particulari, — toţi se grăbiau, la schimbarea guvernatorilor, întocmai ca la schimbarea împăraţilor, să-şi arate respectul şi credinţa faţă de noul atotputernic trimes de Roma aici la Dunăre, — prin ridicarea de statui şi închinarea de monumente. Credem de prisos a mai face aici o înşirare de pilde amănunţite, şi ne oprim la întrecerea cea mare între oraşele greceşti şi oraşele şi satele romane, în privinţa clădirilor însemnate, cu cari se împodobiau, spre mândria lor şi strălucirea civilizaţiei romane la Dunăre.

Incepem iarăş cu bogatul sat al lui *Quintio* (din ţinutul Histriei), pentru care până azi avem şase mărturii scrise, cinci purtând chiar anul şi ziua, când au fost puse, iar a şasea, arătarea — fără an — a împăratului, în sănătatea căruia se închină monumentul. Dintr'o inscripţie grecească, cunoscută mai de demult, găsită tot în ţinutul Histriei, chiar la Caranasuf, se vedeà, că în satele greco-traco-romane dimprejurul vechiului oraş grecesc se ridicau clădiri comunale, după pilda celor din oraşe, fie de către toţi sătenii, fie de către cetăţenii mai bogaţi aleşi primari, numai pe cheltuiala acestora: inscripţia grecească pomeneà de o astfel de clădire, numită cu un cuvânt latinesc stricat, *abitorion* (pe semne că Grecii cari puseseră in-

Fig. 93. Două lucrări provinciale în aramă făcute în acelaş timp, pentru oameni însă cu gusturi deosebite: una, o podoabă cu totul barbară, cealaltă o copie bună a unei foarte frumoase statui antice, vestite, de satyr care dansează. Găsite la Constanţa. Azi în Muzeul din Bucureşti.

scripţia nu prea puteau vorbì bine latineşte — şi la sate am arătat că latineasca erà limba vorbită de toată

lumea), cuvânt, pe care învățații de azi nu-l putuseră încă lămuri. Clădirea fusese ridicată pentru sat *(τῇ κώμῃ)* de trei greci, Dionisie și Iròdor, feciorii lui Satirlon, și Artemldor, feciorul lui Dionisie, din banii lor, ca mulțămire, fiindcă fusese aleși primari *(ὑπὲρ μαγιατράτης* — adică iară cu o vorbă latinească stricată). Săpăturile noastre la Histria au dat la lumină o piatră scrisă din satul lui *Quintio*, unde vedem că se ridicase, încă de multă vreme, iarăș tot așà o clădire comunală, pe care acum, între anii 139 și 161, o dregeau sătenii *(auditorio restituto)*, prin îngrijirea celor doi primari, unul roman și celălalt bess, și a casierului comunal, un roman (vezi fig. 34). Clădirea se numià în latineasca mai bună, pe care o vorbeau și o scriau Traco-Romanii de aici, *auditorium*, ceeace înseamnă cameră de ascultare a pricinilor, așă dar, la țară, chiar casa comunală, primăria. Cu prilejul isprăvirei reparației, sătenii închinaseră o piatră de pomenire zeului ostaș, Hercule Biruitorul (tocmai ca primarul *Rundacio* dela Șendreni în Moldova, pe valea Siretului: desigur *veteranii romani* din sate cereau, mai ales, această închinare), pentru sănătatea lui Antonin cel Cuvios și a fiului său Marcu. — *Abitorion*-ul din inscripția grecească de mai sus trebuie să fie însă tocmai acelaș lucru cu *auditorium* de pe piatra din satul lui *Quintio*.

Din alte sate și târguri romane avem apoi știri despre alte feluri de clădiri publice. Așă din anticul *Arrubium* (Măcin) avem o piatră scrisă, pusă de co-

mandantul unui escadron de cavalerie, recrutat prin părţile Serbiei de meazăzi, pe la Usküb (*praefectus alae I Dardanorum*), dar aşezat de pază la Măcin; pisania pietrei ne spune, că acest ofiţer, Titu Flaviu Apollinaris, «a ridicat din temelie şi o casă, cu banii lui, pentru camarazii ce aveau să sosească, cu noroc» (*qui et domum a solo sumptibus suis fecit adventantibus collegis feliciter*),—adică, în târgul (*vicus canabarum*), crescut încet-încet lângă cetatea (*castellum*) dela *Arrubium*, s'a ridicat, pe lângă alte clădiri, şi o casă de oaspeţi pentru ofiţeri, un fel de casino şi club, fie numai al ofiţerilor de cavalerie, fie al tuturor străinilor ofiţeri, cari se opreau câtva timp la Măcin. Astfel de case (*domus*) şi cluburi (*scholae*) noi ştim însă că aveau toate breslele şi tovărăşiile civile, ca şi militare, de prin sate ca şi dela oraşe. Iată d. p. la *Axiopolis* (Hinog-Cernavoda) breasla «corăbierilor de pe toată Dunărea» (*nautae universi Danuvi*); aceasta îşi aveà o tovărăşie orânduită ca o adevărată comună, de sine stătătoare (*collegium* cu *res publica* sa) şi, fireşte, înzestrată cu clădirile sale, în cari tovarăşii se adunau pentru interesele ca şi pentru petrecerile lor. Tot o clădire comunală trebuie să fie şi cea ridicată la *Noviodunum* (Isaccea) de «primarul pe cinci ani» (*quinquennalis*) Tiberiu Claudiu Valens, ajutat de alţi doi primari (*magistri*) de sate (*viei*), ai acestei mari comune rurale.—Un templu (*templum*), sau o primărie (*auditorium*), vedem ridicându-se în anii 162—63 şi în târgul dela *Troesmis*. Ni s'a păstrat o bucată din tabla de

Fig. 94. Lucrări grecești provinciale în aramă: deosebit de frumoasă lampa din stânga cu cele două femei goale care-și pregătesc baia; bucata din mijloc înfățișează pe zeul iubirii (AMOR), împreună cu iubita lui PSYCHE (Sufletul), potrivit unei frumoase povești antice. Muzeul din București.

marmoră, pe care fusese scrisă pisania de sfinţire a clădirei, de care îngrijise chiar guvernatorul Mesiei de jos, Marcu Serviliu Fabian, construcţia fiind însă făcută din temelie de primarii (aici poate numiţi «prefecţii») comunei rurale *Troesmis*, pentru folosinţa veteranilor şi cetăţenilor romani aşezaţi acolo.—Tot la Troesmis vedem pe un cetăţean roman, Marcu Ulpiu Policarp, ridicând din banii săi un *templu*, spre deslegare de făgăduinţa făcută zeului *(votum solvit et templum [constituit?])*. După numele cetăţeanului, de Marcu Ulpiu, el, sau părinţii lui, au căpătat cetăţenia dela împăratul Traian, deci ne aflăm tot în întâia jumătate a secolului al II-lea.—In satul roman dela Meidanchioi, deci în comuna rurală *Noviodunum* (Isaccea) vedem — e drept mai târziu, dar de pomenit aici ca pildă pentru dăinuirea acestei dătine, de înfrumuseţare a satelor romane — pe trei preoţi ai zeului sirian Jupiter Dolichenus (zeul trăsnetelor), ridicând din temelii un templu *(templum a solo fecerunt)* zeului lor — ei sunt acum Romani, dar se roagă tot la zeul lor de-acasă—pentru sănătatea împăratului Sever Alexandru. —La fel, dar cu două rânduri de oameni mai înainte, între anii 139 şi 161, ridicaseră doi cetăţeni romani, Gneu Oppiu Soterih şi fiul său Oppiu Sever, din banii lor *(de suo)*, un templu şi puseseră o statue *(templum et statuam)* lui Jupiter cel prea Bun şi prea Mare, în sănătatea lui Antonin cel Cuvios şi a fiului său Marcu, pentru folosul cetăţenilor romani şi tuturor celor aşezaţi în târgul civil întemeiat

la *Durostorum* (Silistra), lângă cetatea unde păziâ legiunea a XI-a Claudia. Inchinarea templului se făcuse cu mare pompă de însuș guvernatorul Mesiei, ajutat de generalul comandant al legiunei (vezi inscripția din figura 37). — Tot din *Durostorum* mai avem și o altă piatră scrisă, vorbind de o altă clădire publică, ce nu se poate bine lămuri, pisania fiind ruptă.

Inainte de a trece acum la știrile scrise despre monumentele închinate morților, sunt dator să dau trei lămuriri cu privire la clădirile orășenești de interes obștesc, de care am vorbit mai sus.

Nu am înșirat aici decât acele clădiri, despre care puteam spune lămurit *când* au fost făcute. Căci aceea ce ne trebuie acum, e vechimea, iar nu mulțimea lor. In adevăr, dacă ar fi să înșirăm toate *ruinele* de clădiri, ce ni s'au păstrat în Sciția Mică — băi (vezi în special ruinele băilor romane dela Histria, fig. 54 și urm.), teatre, amfiteatre, palate, temple — n'ar fi loc mai însemnat, unde să nu avem de pomenit cevà. Cele mai multe însă din aceste ruine sunt din veacurile următoare celui de-al doilea. Mai ales sunt multe și frumoase cetățile și bisericile creștine, ridicate dela Constantin cel Mare înainte, în toate târgurile și orașele, ba și în multe sate romane ale Dobrogei. Dar despre aceste clădiri, multe cu pisanii arătând vremea când au fost ridicate, și încă mai multe fără însemnare scrisă în zidurile lor, vom povesti altă dată. Acum voiam numai să

Fig. 95. Mici figuri turnate în aramă, în Dacia, pentru plăcerea provincialilor noştri, care-şi împodobiau casele cu imitaţii de acestea ieftine ale lucrărilor mari şi vestite făcute de meşterii greci şi romani ai antichităţii. Muzeul din Bucureşti.

arătăm, că încă dela Traian Daco-Sciţia se umple de monumente ridicate după felul roman de a clădi şi de a lucră piatra şi marmora.

A doua lămurire e cu privire la ţăranii traci din Dobrogea. Am văzut şi de pe pietrele scrise, înşirate mai sus, că ei iau parte, alăturea cu Romanii şi cu Grecii, la lucrarea de înfrumuseţare a patriei lor comune. Totuş, numai din cele de mai sus, nu s'ar înţelege, poate, deplin, cât de mult dau şi ei din viaţa lor sufletească pentru alcătuirea civilizaţiei romane dela Dunăre. Voiu mai da aici numai două pilde. Am arătat mai înainte, că zeul călăreţ, *Eroul*, e un zeu tracic, primit şi de Greci şi de Romani în credinţele lor. Zeul acesta, mai iubit de Traci decât oricare altul, nu lipseşte nici chiar acolo, unde, altfel, prin nimic nu ar fi aşteptat. Aşă pe piatra scrisă, grecească, dela Caranasuf, pomenind ridicarea localului de primărie de cei trei Greci, aleşi primari de consătenii lor, avem, deoparte şi de alta a pisaniei săpată icoana *Eroului Călăreţ*, zeul ocrotitor al celor vii ca şi al celor morţi, la Traci. Cu dreptate, căci în ţinutul de unde e stâlpul scris, *Bessii* sunt foarte mulţi şi umplu toate satele, alăturea cu veteranii şi cetăţenii romani aşezaţi acolo.— Altă pildă, dela *Durostorum* (Silistra). Fiind încă soldat în legiunea a XI-a Claudia, Valeriu Marcu se însoară cu Aurelia Faustina, care, după obiceiu, va stă în târgul de bărăci *(canabae)* de pe lângă cetate *(castra)*. Marcu şi Faustina au cinci copii, trei băeţi şi două fete. Dacă ei ar fi numit şi pe copii cu nume tot aşă

de adevărat romane ca ale lor, noi n'am fi știut nicicodată că părinții copiilor (amândoi, ori numai unul) au fost *Daci*. In adevăr, ca buni *daci*, cei trei băeți, cari au numele de familie roman, *Valeriu*, și sunt prin tatăl lor cetățeni romani, se mai numesc, în parte, unul *Decibalis*, al doilea *Seiciperis* și al treilea *Mamutzis*. Fetele însă se numesc cu nume greco-romane Macaria și Matidia. Iată deci, că subt atâtea nume curat romane, ale celor ce ridică monumente în Daco-Sciția, adesea va trebui să ne gândim că se ascunde cutare localnic, ca Valeriu Marcu dela Durostorum.

A treia lămurire e cu privire la țăranii Daci din câmpia munteană și din Moldova și Basarabia de meazăzi. In satele daco-romane dela Poiana pe Siret, dela Crăsanii de jos pe Ialomița, ori dela Tinosu pe Prahova de jos, nu se află nici o clădire de cărămidă romană ori de peatră și, cu atât mai puțin, vreo peatră, scrisă. Dar se află multe cioburi de oale romane, câte-o agrafă *(fibula)* de aramă, ori bani romani (vezi dela *Ulmetum* și de la *Tomi*, în fig. 72 — 80, antichități de acestea mărunte, care se găsesc în orice așezare romană). A fost, ori n'a fost viață romană aici? Răspunsul e ușor de dat printr'o altă întrebare: «câte orașe avem și azi în Bărăgan?» — Nici unul. Căci ținutul acesta roditor slujește drept o singură, uriașă, moșie, locurilor de primprejur, așezate la drumurile cele mari, al Muntelui și al Dunării, pe cari, ca la orice drumuri umblate, cresc tot mai multe și bogate, târgurile și orașele. Cu mii

de ani înainte de Hristos toate văile Bărăganului, ca şi văile apelor Moldovei, au fost locuite. Sat de sat, se înşiră, pe aceste văi, unde erà apă şi adăpost, aşezările străvechi, pe care învăţaţii le numesc «preistorice», fiindcă ele sunt cu mult înainte de istoria scrisă, adică de mărturiile lămurite, pe piatră, pe aramă, ori pe alt material, ale faptelor care au fost. In câmpia munteană şi moldoveană vedem cum, peste aşezările cele dinainte de Greci şi Romani, cetăţi de pământ minunat aşezate la locuri cu privire largă de jur-împrejur (mai ales sunt foarte frumoase vederile de pe «cetăţile» dela Poiana pe Siret şi dela Crăsanii de jos pe Ialomiţa), unde însă nu găsim decât cioburi de oale rău făcute

Fig. 96. Figuri mici de aramă închipuind pe zânele Minerva (Inţelepciunea) şi Venus (Frumuseţea şi Iubirea). Muzeul din Bucureşti.

și rău arse și unelte de cremene, — s'a așezat — adică a trăit mai departe — lumea cea nouă, daco-romană, tot săracă, tot de țărani, dar cu unelte de metal și vase mai bine făcute și arse, și mai frumos împodobite. Cetatea veche de pământ au păstrat-o și au locuit-o și aceștia; dar, acum fiind mai mulți, ei s'au întins și până departe împrejurul ei, alcătuind satul cel nou, oarecum roman *(vicus)* și, tot după obiceiul roman, la drumurile ce ieșiau din sat, deoparte și de alta a căii, ei au așezat, sub movile înalte, pe cei răposați. Foarte limpede e alcătuirea aceasta nu numai la Crăsani și la Tinosul, în câmpia munteană, dar chiar în Moldova și în Dobrogea, unde vezi, din loc în loc, câte o îngrămădire de movile și nimic altceva, zidit în piatră ori în cărămidă primprejur. Căci toate clădirile omenești de aici, mari, ori mici, fuseseră de lemn și deci au pierit. *Sunt vechile sate dace și trace*, unde țăranii localnici au împrumutat încet-încet felul de viață roman, dar de amestecat cu coloniști romani, cari să fi venit la ei, nu s'au amestecat. Nefiind dară aici și Romani adevărați, cari erau pătimași după lucrul zidit, n'au fost nici pietre nici clădiri. Dacă însă în Bărăgan, ca și în Moldova și Basarabia de șes, nu găsim *pietre scrise*, din vremea romană, nu e numai pentrucă Dacii nu știau și nu aveau dorința să scrie vreo pomenire despre ei, așă cum făceau Romanii și Grecii, ci și pentrucă nu aveau *piatra însăși* la îndemână. Până astăzi, crucile puse celor răposați la ceas de drum, pe meleagurile Bărăganului, sunt adesea nù

de piatră, ci de trunchi mari de stejar, aleși și cioppliți ca să fie tot așà de mari și de trainici, precum sunt

Fig. 97. Figuri mici de aramă închipuind pe zeii Hercule (cu măciuca) și Soarele (cu cununa de raze). Muzeul din București.

lespezile de piatră, puse pentru aceeaș pomenire de locuitorii dela deal și dela munte.

*
* *

Şi acum să ne întoarcem iară la pietrele romane din Sciţia şi de pe malurile Dunării daco-scitice.

Grecii şi Romanii aveau mare grijă de locuinţa lor de după moarte. Ei îşi clădeau morminte, care adesea erau mai frumoase decât casele unde locuiseră în viaţa lor de pe pământ. Pe toate şoselele care intrau într'un oraş, adică — pentrucă mai toate oraşele erau întărite — într'o cetate antică, drumeţul întâlneà întâi palatele morţilor, aşezate deoparte şi de alta a căii, până chiar la poarta oraşului. Şi cetatea morţilor erà nu numai strălucită prin meşteşugul monumentelor ei: altare şi bolte de piatră şi cărămidă, cu chipuri cioplite, stâlpi îngrijit lucraţi şi scrişi, laviţe de piatră cu ziduri şi pridvoare de înconjur şi acoperire, — ci şi împodobită cu farmecul vieţii proaspete a copacilor înalţi şi deşi, puşi să ţină umbră scumpului adormit. Cum spune Gaiu Antoniu Fronto, un veteran fost

Fig. 98. Chip mic de aramă al zeului vinului, Dionysos. Muzeul din Bucureşti.

adjutant al generalului roman dela Alba-Iulia (comandantul legiunei a XIII-a Gemina din *Apulum)*, care-l detaşase cu serviciul în Dobrogea, unde pe urmă se şi aşezase ca mic proprietar de pământ, în ţinutul oraşului Tomi: «fiind încă în viaţă şi-a împodobit pentru sine şi pentru ai săi, dumbrava sfântă şi mormântul».

Fig. 99. Chip de zână, în lut ars, după un model din vremea de după Alexandru cel Mare, numită «elenistică». Muzeul din Bucureşti.

Romanii aveau în Dobrogea, chiar dela Greci, pilde de tot felul de morminte, dela cele mai costisitoare (odăi de piatră, boltite, cu un drum tot boltit în piatră, de mers, pe sub pământul îngrămădit deasupra, ca movilă, până în taina întunecatei locuinţe — cum e mormântul de pe vremea lui Alexandru cel Mare, sau a urmaşilor lui (v. fig. 81), păstrat şi azi la meazăzi de oraş, pe malul lacului Mangaliei), până la cele mai ieftine, cum erau stanele de piatră proastă, abia netezite şi mai mult sgâriate decât săpate, cu podoabe şi litere. Marea mulţime a pietrelor scrise romane, găsite nu

numai la noi, dar în toată împărăția romană, e alcătuită de pietrele închinate *Zeilor Mani*, adică răposaților. De obiceiu, pe o stană de piatră, bine netezită, se făceà întâiu un chenar cu podoaba săpată a unui vrej de iederă, ori a unei vițe de vie, care crește cu lăstari și struguri pe cele două laturi ale feței pietrei, pornind dintr'un vas înfățișat pe partea de jos a lespedei (vezi fig. 39 și 40). In câmpul astfel închis se înfățișà sus *Eroul călăreț*, cu mantia fluturând în vânt (v. d. p. fig. 42), ori *praznicul morților cu viii* (d.p.fig.45 și 46), ori chiar amândouă (fig. 40), — iar dedesubt se scrià cine și pentru cine a făcut monumentul, cât a trăit răposatul și o urare de sănătate pentru trecătorul care va cetì. Lespedea aceasta, ori stâlpul lucrat ca un fel de altar (cu picior și frunte mai late și mai groase), erau așezate, atunci când răpo-

Fig. 100. Chipul zânei MINERVA, în lut ars. Vremea greco-romană a țărilor noastre. Muzeul din București.

satul locuià la ţară, chiar pe moşia lui, cum spune veteranul, fost ofiţer de cavalerie *(ex decurione veteranus)* Ulpiu Longin, aşezat la Constanţa şi ales, ca fruntaş, chiar în sfatul oraşului *(buleuta Tomitanorum)*: «fiind încă în viaţă şi-a făcut mormântul pentru sine şi pentru soţia sa, Ulpia Aquilina, pe moşia sa» *(memoriam fecit in praedio suo)*.

Fig. 101. Meşteşug provincial de a face chipuri de lut ars: cârlionţii bărbii, lipiţi pe urmă pe obrazul figurei, au căzut de timp, lăsând faţa goală. Muzeul din Bucureşti.

Inflorirea vieţii romane la gurile Dunării, dela împăraţii Flavii până la Antonin cel Cuvios, şi bucuria tuturora de a clădì, se arată limpede şi în tristele locuinţe ale adormiţilor pentru totdeauna. Nu voiu pomenì iară, nici pentru aceste zidiri decât puţine pilde. — Dintr'un mare mormânt de lângă Constanţa ni s'a păstrat numai o bucată din stana uriaşă de piatră, care închideà lăcaşul, cu sfârşitul pisaniei, în litere foarte frumoase, din vremea dintâi a veacului al II-lea, cuprinzând obicinuita ameninţare pentru nelegiuitul, care ar deschide mormântul, spre a pune pe altcineva înlăuntru, sau spre a furà lucrurile de preţ, date morţilor

cu ei la rămasul bun dela viață: «iar de va deschide cineva, să aibă a plătì casieriei împărătești [și de asemenea ?] cetății Tomitanilor cinci mii de dinari». După mărimea

Fig. 102. Statuete de lut ars turnate la noi, în Dobrogea, în vremea romană. Muzeul din București.

pietrei și a amenzei, trebuie să ne gândim la un monument tot așà de frumos ca acelea din Italia și din apus.—Deasemenea a trebuit să fie deosebit de bogat mormântul fruntașului roman din *Histria*, Luciu Pom-

peiu Valens, de obârşie din Ancyra în Galaţia (Asia Mică), făcut de dânsul încă din viaţă în anul 157, la moşia lui de pe valea Casimcei, în mijlocul Dobrogei:

Fig. 103. Figuri şi văscioare de lut ars, care slujeau la împodobirea caselor provincialilor săraci greco-romani. Muzeul din Bucureşti.

afară de mormântul însuş, inscripţia vorbeşte şi de un altar ce a pus Valens acolo, şi, desigur, totul a fost înconjurat cu zid şi împodobit cu copaci.—De stâlpul uriaş al primarului Quadrat dela Ulmetum-Capidava,

pus la începutul veacului al doilea, am vorbit şi mai sus. Un stâlp tot aşà de impunător (de 2 m. şi 13), dar lucrat în chip de altar, e acela pus de Ulpia Matrona soţului ei, adjutant al generalului comandant la *Durostorum* (leg. XI Claudia), Eliu Ingenuu, detaşat ca şef de staţie a poştei imperiale pe drumul cel mare prin mijlocul Dobrogei, la meazănoapte de *Ulmetum*, lângă Râmnicul de jos. — Foarte scump a fost monumentul pus unei femei bogate din Tomi, al cărei nume nu ni s'a păstrat, săpat într'o foarte mare lespede frumoasă de marmoră albă, adusă din Grecia, şi care înfăţişează pe răposata întocmai ca în viaţă (vezi fig. 82) jucându-se cu un căţeluş, pe care-l ţine în braţe, pe un pat, cu înnalte speteze arcuite, acoperit cu o saltea, a cărei faţă eră ţesută şi cusută ca un covor.—Dar mai ales erau frumos lucrate, atât în piatră cât şi în marmoră, sicriile, în cari cei vechi obicinuiau a culcă pe morţii lor (v. d. p. fig. 83); aceste sarcofage, ale căror capace aveau săpate la colţuri capete de lei, ori chipul îngerului morţii *(Thanatos)*, cu o făclie în mână întoarsă spre pământ, în semn că a stins lumina vieţii, erau său îngropate în pământ, pentru ca apoi deasupra lor să se clădească o movilă înaltă de pământ, ca atâtea găsite la *Callatis* şi *Tomi*, său închise la rândul lor într'o clădire zidită. Ce lux se puteà face cu aceste sicrie de piatră, ne arată sarcofagul cel mare, găsit în cimitirul cetăţii romane de la Bărboşi şi asupra căruia ne-am oprit în această carte, cu lămuriri mai multe, când am

vorbit de drumul Mării și al Dunării spre lăuntrul dacic, în Moldova și Muntenia (vezi mai sus, pag. 136).

Nici la aceste feluri de clădiri nu ne vom opri însă mai mult, spre a înșiră toate ruinile lor, toate cimitirele și toate felurile de îngropare, ci vom mai aminti numai un singur amănunt, în legătură cu meșteșugul zugrăvelei antice. In cimitirele cele mari, romane, de la *Tomi* (Constanța), unul pe drumul spre meazănoapte, către *Histria* (Caranasuf), celălalt pe drumul spre meazăzi, către *Callatis* (Mangalia), iar al treilea pe drumul spre apus, către *Axiopolis* (Hinog-Cernavoda), s'au găsit multe morminte zugrăvite. Se făceà anume, un fel de sicriu mare cu cinci lespezi de piatră obicinuită; se spoiau cu grijă pietrele pe partea din lăuntru a cosciugului, cu ipsos pregătit gros, — apoi, pe fața lucie, albă, astfel căpătată, se zugrăviau în culori vii, flori, paseri, figuri, tot felul de podoabe și ghirlande. Astfel mortul eră culcat într'o adevărată casă zugrăvită, mică e drept, dar tot așă de îngrijit și meșteșugit lucrată, ca o adevărată locuință și ca monumentele cele mari ale vremii.

Ințelegem acum, de ce la *Rosalia*, în întreaga Sciție lumea greco-traco-romană, gàndind toată și simțind în acelaș fel, roman, se puteà adunà la morminte, ca în adevărate locuri de petrecere și odihnă prietenească împreună cu *Eroii*, adică fericiții răposați, spre a sărbători ziua de iubitoare amintire, în celălalt oraș, zidit tot așà de frumos ca acela al celor vii, în Cetatea Morților.

* * *

Astfel dară meșteșugurile romane de a clădi, de a zugrăvi, de a ciopli piatra și marmora, ori de a turnă chipuri de aramă, înfloriau pretutindeni la gurile Dunării, până în cele mai mici sate de Daci și Romani. Căci cel care nu puteà pune o statue, închinà măcar o lespede cioplită (v. fig. 47, 48, 69, 71, 84, 85, etc.), cel care nu puteà clădi un templu de marmoră, dăruiâ zeilor și oamenilor măcar un altăraș de piatră. Viața de gânduri înalte și alese nu încetă nicio clipă, din pricina, cumvà, a sărăciei celor mulți și a slăbiciunii meșterilor.

Se înțelege ușor, că artele acestea provinciale nu puteau da lucrări așâ de strălucite ca acelea din Grecia, ori dela Roma (sau chiar dela noi, la Marea Neagră, în vremile de înflorire ale cetăților eline de aici, între anii 600 și 100 înainte de Hr.; v. d. p. fig. 86—92). Totuș, să nu se uite, că chiar acolo, în țările de veche civilizație, arta poporului nu erà mult mai aleasă ca în depărtatele noastre ținuturi. Impărăția romană nu s'a deosebit, ca Atena cea veche, atâta prin calitatea, cât prin mulțimea lucrărilor de civilizație; numai așâ erà cu putință să scoată din barbarie atâtea țări și popoare, dacă nu întârzià prea mult la căutarea frumuseței celei mai înalte și se mulțămeà și mai cu puțin. Destul, că erau lucruri romane și turburau sufletul mulțimilor cu alte dorinți, mai alese decât cele dinainte de cunoașterea vieții romane.—Fără îndoială, multe din lucrările ce am înșirat pe foile din urmă ale acestei cărți, pentru mări-

Fig. 104. Văscior de sticlă turnat din paste de mai multe colori. Găsit la CALLATIS (Mangalia). Pierdut în vremea răsboiului din 1916—18 de cei localnici, care-l ținuseră împreună cu alte antichități ca să-și facă Muzeu.

mea și bogăția lor, erau, adesea ori, mai mult dovezi de lux și biată ambiție omenească, decât meșteșug adevărat. Atât înțelesul lăuntric cât și chipul de pe dinafară al acestor lucrări alcătuiește de multe ori numai o copie proastă, de mii de ori repetată, a vechiului model, născocit în vremile cele mari ale Greciei, ori ale lumii lui Alexandru cel Mare. Iată două pilde. *Eroul călăreț*, săpat pe toate pietrele de mormânt traco-romane și în aceeaș vreme pe icoanele de piatră închinate zeului trac *Eroul Domn*—

înfăţişat cu mantia fluturând în vânt, şi cu lancea în dreapta, luptând sau vânând — fusese întâi lucrat frumos de vechii Greci, cu cinci veacuri înainte, şi apoi fusese numai mereu copiat, când mai bine, când, mai ales, mai rău. — Celalalt model: *prânzul morţilor cu viii*. Grecii înşişi îl luaseră, ca înfăţişare săpată în piatră, dela popoarele mai vechi ale răsăritului, la cari aceeaş credinţă pricinuise aceeaş născocire de artă. Grecii însă, făcuseră din gândul acesta, încet-încet, o puternică şi mişcătoare înfăţişare a vieţii omeneşti, trunchiată prin moarte în ce are ea mai bun, iubirea, şi, figurile cioplite de ei în marmoră erau pline de toată duioşia şi blânda înclinare în faţa soartei, pe care poporul acesta binecuvântat o trăise aşă de adânc şi de trist tocmai în vremile lui de mărire. Urmaşii greco-romani luaseră de-a gata şi «întâlnirea la mormânt», şi o copiaseră cum copiază şcolarii leneşi, fără a pune nimic din gândul şi viaţa lor însăş, ci numai ca o înfăţişare de linii moarte.— Lucrări de gând nou, ca monumentul lui Quadrat dela Ulmetum, înfăţişând — alăturea de tradiţionala, dar minunat lucrata icoană a zeului ogoarelor şi turmelor, Sfântul Silvan Semănătorul, încă şi — viaţa plugarului şi a ciobanului daco-roman, erau rare. Lumea voià să aibă — cum îi e felul — nu ceva nou, ci aceea ce se obicinuiă de toţi.

Totuş viaţa romană dela noi nu se isprăvià, în materie de meşteşuguri, cu lucrările cele mari. Erau o mulţime de jucării mărunte pentru copiii bătrâni, ce

suntem și rămânem, noi oamenii tuturor timpurilor, jucării care aduceau și ele partea lor de viață romană

Fig. 105. Vas de lut ars, cu podoabe întipărite pe el (se cheamă TERRA SIGILLATA) găsit de profesorul Paul Nicorescu în săpăturile făcute de el la TYRAS (Cetatea Albă). Muzeul din București.

în mijlocul lumii barbare de aici. Mici chipuri și podoabe de aramă, de fildeș, de os, de lemn, ori chiar numai de lut ars, umpleau gospodăria celui mai sărac

dintre cetăţenii împărăţiei romane (v. fig. 49 şi 93 — 103). Ba chiar, la noi se şi turnau, atât idoli de aramă cât şi de lut (v.fig.49,95—98 şi 101—103). La *Callatis* (Mangalia) s'a găsit în 1915 întreaga fabrică a unui meşter de chipuri de lut, şi, cu tiparele antice, noi am putut îndată turnă idolii, ca să-i vedem aevea. Din nenorocire, în vremea răsboiului s'a pierdut şi această neaşteptată moştenire dela cei vechi, şi prilejul rar, ce-l avusesem, de a ne dă seamă de gustul Greco-Romanilor din Sciţia, cari, din multele tipare, ce găseau în Meazăzi, aleseseră tocmai pe acelea dela Callatis, s'a risipit, poate, pentru totdeauna. — Tot la noi făcute, erau şi feluritele podoabe de argint şi de aur, adesea numai simple foiţe de aur, cu câte un desemn ori cu câteva litere întipărite adâncit pe ele, dăruite morţilor şi găsite apoi în zilele noastre, când întâmplător se sapă câte-o movilă antică prin oraşele de azi ale Dobrogei, spre a se potrivi pământul pentru străzi şi clădiri. O astfel de comoară de aur s'a găsit într'un mormânt de lângă *Aegyssus* (Tulcea), cuprinzând alăturea de alte mici juvaeruri: agrafe, lănţişoare, bobiţe de aur, încă şi capul unei statui mici, înfăţişând limpede chipul anumit al unui roman din veacul al III-lea.

Mai ales însă aduceau modèle frumoase de lucruri de gospodărie şi de podoabă, greco-romane, negustòrii de mărunţişuri ai antichităţii. Astfel găsim în ruinele vechi vase frumoase de sticlă, multe chiar din aluat de mai multe culori, turnat dintr'o dată, cu

mare meșteșug, în fabricele vestite de sticlă ale Egiptului (vezi figura 104), sau, farfurii și cești de pă-

Fig. 106. Podoabă de aramă (bronz) în chip de faţă omenească, găsită la CARSIUM (Hârşova) şi păstrată la Muzeul Naţional din Bucureşti. Vedere din faţă.

mânt ars, de o culoare roșie aprinsă, zmălțuite tot cu roșu și întipărite cu figuri și flori, care ies în

afară, ca și cum am aveà o lucrare săpată în metal (v. fig. 105), — aduse fie din țările grecești subt

Fig. 107. Aceeaș vedere de profil.

urmașii lui Alexandru cel Mare, fie tocmai din Italia, pe vremea împăraților romani, și anume,

mai ales din oraşul *Aretium*, azi Arezzo, sau, pietre rare, numite nobile, de culori limpezi şi străvezii la lumină, săpate în adânc ca peceţile de ceară, sau în afară, ca icoanele de argint. Toate aceste lucruri rare, vase, pietre săpate, lucruri de podoabă, făcute cu mult gust şi cu mare meşteşug în ţările mai înaintate în civilizaţie, din părţile de apus, de meazăzi ori de răsărit ale împărăţiei (v. fig. 106 şi 107), erau adesea ori mai însemnte pentru cucerirea sufletului copilăresc al localnicilor dela Dunăre, decât chiar clădirile şi monumentele cele mari.

* * *

Astfel dară, ţinutul dacic şi tracic dintre Olt, Carpaţi, Nistrul de jos, Marea Neagră şi râpele Deliormanului bulgăresc, luat în mai de aproape ocrotire, prin aşezarea strajei romane la Dunăre şi la Mare de împăratul Tiberiu, în anul 15, — orânduit gospodăreşte de împăratul Claudiu, de pela anul 42 înainte, — populat cu tot mai mulţi cetăţeni romani, veniţi din apusul adevărat roman, aici, în dreapta Dunării, pânăla gurile ei, sub împăraţii Flavii, dela anul 70 înainte, — unit întreg cu împărăţia, şi pe partea stângă a Dunării, în câmpia daco-scitică, dela anul 106 înainte, de împăratul Traian, — e, pe vremea împăratului Antonin cel Cuvios, la anul 150 după Hristos, o ţară adânc romană, bogată, înfloritoare, fericită. Dobrogea e plină de oraşe romane, Muntenia şi Moldova sunt pline de sate dace, stră-

bătute de viaţa romană. Intre Dacia lui Traian, care-şi începe viaţa cea nouă de-abia dela 107 înainte, şi Dobrogea, care o începuse cu aproape o sută de ani mai curând, se deschid drumuri multe, bine păzite și mereu umblate, atât din Ardeal spre Mare, cât și dela Mare spre Ardeal. Pe văile Siretului, Buzăului, Ialomiţei, Argeşului, trec acum la deal și la vale, trupe romane, negustori romani, ţărani daco-romani, și viaţa dacică, până în adâncurile ei, fără zgomot şi fără pompă, se face viaţă romană.

Am întocmit această carte, folosind lucrurile nouă, povestite în amănunte, îndată după găsirea lor — în pământ, în cărţi sau în viaţă — în următoarele scrieri, alcătuite de noi mai înainte, spre a fi folosite mai ales de cei învăţaţi în ale istoriei vechi, dar putând fî cetite şi de cei mai puţin învăţaţi, însă cu tragere de inimă pentru trecutul din care a răsărit viaţa zilelor noastre:

1. *Organizaţia provinciei Dacia*, Bucureşti, 1906.
2. *Salsovia*, Bucureşti, 1906.
3. *Die Nationalität der Kaufleute im Römischen Kaiserreiche*, Breslau, 1909.
4. *Marcu Aureliu*, Bucureşti, 1909.
5. *Istoria Creştinismului daco-roman*, Bucureşti, 1911.
6. *Cetatea Tropaeum*, Bucureşti, 1912.
7. *Cetatea Ulmetum*, patru volume, în *Analele Academiei Române*, Bucureşti, 1912—14.
8. *Descoperiri nouä în Scythia Minor*, în *A. A. R.*, Bucureşti, 1913.
9. *Ştiri nouä din Dacia Malvensis*, în *A. A. R.*, Bucureşti, 1913.
10. *Castrul dela Poiana şi Drumul roman prin Moldova de jos*, în *A. A. R.*, Bucureşti, 1913.
11. *Archäologische Funde in Rumänien*, im *Archäologischen Anzeiger, Jahrbuch des Deutschen Archäologische Instituts*, Berlin, 1913, 1914, 1915.
12. *Zidul cetäţii Tomi*, în *A. A. R.*, Bucureşti, 1915.
13. *Histria IV*, în *A. A. R.*, Bucureşti, 1916.
14. *Gerusia din Callatis*, în *A. A. R.*, Bucureşti, 1919.
15. *Parentalia*, Bucureşti, 1919, retipărit în *A. A. R.*, în 1922.

16. *Gânduri despre lume și viață la Greco-Romanii din Pontul Stâng*, București, 1920.
17. *Sulle origini della civiltà Romena*, Roma, 1922.
18. *Considerații asupra unor nume de râuri daco-scitice*, în *A. A. R.*, București, 1922.
19. *I primordî della civiltà romana alle foci del Danubio*. Roma, 1922 (extras din revista *Ausonia*).
20. *Histria VII* (în pregătire), în *A. A. R.* (Toate descoperirile nouă ce vor apare acolo, sunt folosite în scrierea de față, întru cât aveau atingere cu tema ei).
21. *Așezări geto-grece și daco-romane în câmpia munteană* (în pregătire), în *A. A. R.* (Descoperirile nouă, atingătoare de începuturile vieții romane, au fost folosite încă în scrierea de față).

TABLE DE MATERII[1])

I

NUME DE PERSOANE[2])

[1]) La strângerea materialului pentru aceste table am fost ajutat de elevul meu, tânărul istoric Constantin C. Giurescu.

[2]) Numerele înseamnă pagini, indiferent dacă e vorba de text sau de ilustraţiile din carte.

II

IMPĂRAȚI, REGI, PRINCIPI.

III

ZEI ȘI ZÂNE; SĂRBĂTORI; INCHINĂTORI.

IV

ȚĂRI, LOCURI ȘI POPOARE ANTICE.

V

ŢĂRI, LOCURI ŞI POPOARE MAI NOUĂ.

VI
LUCRURI ANTICE DE TOT FELUL.

ILUSTRAŢIILE ACESTEI CĂRŢI

CUPRINSUL

Pag.

Pag.